

‘વિવિધ ગ્રંથમાળા’માં વિવિધતા આવવી જોઈએ. સ્ત્રીઓ અને બાળકો, નાનાં અને મોટાંઓ બધાંને રસ પડે તેમજ વિનોદ અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એવાં પુસ્તકો આ માળામાં ઉપાય એવું અમારું ધ્યેય છે.

આ હેતુ પૂરો કરવાને માટે ચાલુ વર્ષમાં અતિ ઉત્તમ મૌલિક ગ્રંથ ‘દત્ત અને પરશુરામ’ આપવામાં આવ્યો; છત્રપતિ શિવાજીનું વિસ્તૃત ચરિત્ર આપવામાં આવ્યું; અને બહીષીતા સાક્ષર રા. રા. ડુંગરસી ધરમસી સંપટના હાથની લખેલી ‘કચ્છની લોક-વાર્તાઓ’ એ પુસ્તક આપવામાં આવ્યું. વળી મહાન ચિંતક અને લેખક તરીકે ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપર પોતાની અચળ છાપ મૂકી ગયેલા વાડીલાલ મોતીલાલ શાહનું ‘સંસારમાં સુખ ક્યાં છે ?’ એ પુસ્તક વાંચકો સમક્ષ અમે રજૂ કર્યું છે. વિક્રમના બે હજારમા વર્ષનું પંચાંગ તે પણ ઘણું કુટુંબોમાં ઉપયોગી થઈ પડે એમ ધારીને આપ્યું છે અને હવે ‘ગુજરાતની ગજલો.’

વયથી અને કાર્યથી ગુજરાતી સાહિત્યકારોમાં શોભા પામી રહેલા હીવાન બહાદુર કૃષ્ણલાલ મો. ઝવેરીનો ‘અસ્તુ સાહિત્ય-વર્ષક કાર્યોક્ત્ય’ તરફનો પક્ષપાત મોટો હોઈને તેમણે અમારા સલાહકારક મંડળનું પ્રમુખસ્થાન સ્વીકાર્યું. અમારા ખાસ આગ્રહને માન આપીને પોતાનાં ઘણાં રોકાણોની વચ્ચે તેમણે ગુજરાતની ગજલોમાથી જૂના ને નવા લેખકોના સુદર નમૂનાઓ

પ્રસ્તાવના

ગુજરાતી સાહિત્યના વિકાસના એક અંગ તરીકે અત્યાર પહેલાં 'ગઝલ' સંબંધે પ્રમાણમાં જે થોડું ઘણું લખાયું છે, તે ભેતાં તેમાં વિશેષ હિમેશ કરવાનો કાંઈ અવકાશ લાગ્યે જ રહ્યો હોય.

સ્વ. ખાલાશંકર કંથારિયાએ મૂળ ફારસી સાહિત્યનો અભ્યાસ કર્યો હતો. જાતે કવિ હતા, એટલે ફારસી ભાષામાં 'ગઝલ' શેને કહેતા, 'ગઝલ'નું વસ્તુ શું, તે પોતે ખરાબર સમજી ગયા હતા, અને તેથી 'ગઝલ' સારી રીતે અને વિના બૂલે લખી શકતા હતા. સ્વ. ઠક્કર નારાયણ વિસનજીનો ફારસી સાહિત્યનો અભ્યાસ ગાઢ અને વિસ્તૃત હતો, તેથી તેઓ પણ 'ગઝલ' એટલે શું ને ખરાબર સમજતા હતા. ગુજરાતી ભાષામાં લખાતી 'ગઝલો' કેવા લેસાણુ પ્રકારની હતી તે તેઓ સમજી શકતા હતા અને તેવા લેસાણુ લેખકોને ચાખખા મારતા હતા.

આ પ્રસ્તાવનાના લેખકે પણ વારંવાર ગુજરાતીમાં લખાતી ગઝલોમાં તેની મૂળ વસ્તુની ભેડેની અસંખ્યતા વિશે જ્યારે જ્યારે તક મળી ત્યારે ત્યારે ધ્યાન ખેંચ્યું છે.

કેટલાએક ખાસ અપવાદો સિવાય ગુજરાતી સાહિત્યમાં ગઝલનું સાહિત્ય ખોડખાંપણ અને કાલપોથી ભરેલું છે; તેનાં કારણુ ડિ. 'ગઝલ' રાજકીય કારણે મૂળ અરબી ભાષામાં લખાતી, ત્યાંથી તે ફારસી થા ઇરાની ભાષામાં આવી અને ત્યાંથી આવી ને જ કારણે હિન્દુસ્તાનની ઉર્દૂ ભાષામાં, ઉર્દૂ ભાષામાં ફારસી શબ્દોનો ભારોભાર ઉપરોચ થયો. દોવાને દુર્દે તેમજ ઉર્દૂ ભાષાના લેખકોને મૂળ ફારસી સાહિત્યનો અભ્યાસ દોવાને હોય નેઓ 'ગઝલ' ના, નેના વસ્તુ તેના અર્થના વજરેને પૂર્વપણે સા ગુજરાતી ભાષામાં તેના અભ્યાસ દોવાથી, તેમાંનું

અલેક્ષ, બે, પે, તે વગેરે-તેમાંના એક મૂકવામાં આવે છે. પરંતુ આ પ્રકારની રચના ફારસી ને ઉર્દૂ ભાષાના મૂળાક્ષરને લગતી ખાસ છે, એટલે તે સંબંધે વિવેચનને ગુજરાતી ભાષામાં સ્થાન નથી. ‘ગઝલ’ લખનાર ઘણું ‘ખરું’ પોતે કવિ તરીકે પસંદ કરેલું નામ (તખ-લ્લુસ) કાન્યને છેડે આપે છે, પોતાનું ‘ખરું’ નામ જણાવતો નથી.

આવી રીતે એક જ કવિને હાથે લખાયેલી ગઝલોના સમૂહને ‘દીવાન’ કહે છે.

‘ગઝલ’ના મૂળ એટલે ફારસી સાહિત્યમાં ગઝલના વસ્તુ સંબંધે નીચે મુજબ નિર્દેશ કરેલો છે.

ધ્યાર, સૌંદર્ય, મનની વેદના, ઉન્નતતા વર્ણવતા શબ્દો, વિયોગને અંગે પડતાં દુઃખોની વિગત, પ્રેમનું રુદન, માથક ભેડે એક થઈ જવા માટેની ફિકર, ગાલ પરના તલ તથા ફવાટાનાં વખાણ, માથક ભેડે મુલાકાતની તીવ્ર ઇચ્છા, તેમજ સુખ-ચેનનો અભાવ, બેચેની, ઉભગરો, અંતઃકરણ બાળી નાંખે એવા નિઃશ્વાસ, દુઃખાર્તનાદ, રુદન, અશક્તિ અને શરીરના સુકાઈ જવાનું વર્ણન-એ સિવાય બીજું કંઈ તેમાં હોતું નેહ્યે નહિ. આ રીતે આશક-માથકના વિયોગની યાતના, માથકની પોતાના આશક તરફ બેપરવાઈ, આશકની માથક પ્રત્યે મિલન માટે આજીજ અને વિરક્તિ, કાલાવાલા-કે જેનો સેંકડે એક પણ વખતે સ્વીકાર થતો નથી, તે તેમાંથી નિર્દિષ્ટ થતું નેહ્યે. આ ઉપરાંત મધ-હારના ઉપાસકોનો-પીનારાઓનો-આનંદ, વસંત-ઋતુનું સૃષ્ટિસૌંદર્ય, શુભાખ અને બીજાં કૌંસોથી ભરેલા બાગ અને તેમાં ગાયન કરતાં ખુલ્લુલ વગેરેની સોભાનાં વર્ણન પણ તેનું સાધન ગણાય છે. છે પણ સતો અને કદેવાતા સૂરી દર-વેદોનાં કારસ્તાન તેમનાં પાખંડ ને દંભ, તેમનું બનાવટી અને કૃત્રિ જેને ઉઘાડાં પાડવા તેમ જ તેવા ઇશને માળખાં વૃંદાનો ઉપરોત્ત ધાવ છે.

હું તું થઈ ગયો, તું હું થઈ ગઈ,
 હું શરીર (તન) છું, તું જીવ (જન) છે,
 કે જેથી હવે પછી કોઈ એમ ન કહે,
 કે હું તારાથી સિત્ત છું કે તું મારાથી સિત્ત છે.

આપણે જેને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ કહીએ છીએ, જેને પ્રેમના તત્ત્વજ્ઞાન તરીકે ઓળખીએ છીએ-એ ભક્તિ અને એ તત્ત્વજ્ઞાન તથા સૂફીવાદની ભક્તિ તથા તેના તત્ત્વજ્ઞાન વચ્ચે સામ્ય છે; તે બન્ને લગભગ એક જ છે, એમ કહેવાને એ વિષયમાં બહુ ઊંડા ઊતરવાની જરૂર નથી. આપણી વેદાંતફિલસૂફી જે અમેદ-સાક્ષાત્કારત્વનો અનુભવ મેળવવા મુમુક્ષુને પ્રેરે છે, તેવી જ જાતની એકતા (વસ્તુ) પ્રાપ્ત કરવા સૂફીવાદનો અનુયાયી મથે છે.

અને એ વિષય ઘણો અટપટો છે. આમવર્ગને, સાધારણ જનતાને, સસ્તા સાહિત્યની સુરેષામાંથી પ્રસિદ્ધ થતા ગ્રંથો જેમને માટે પ્રસિદ્ધ થાય છે, તે ગ્રંથો વાંચનારની મોટી સંખ્યાને એ કૂટ વિષયમાં રસ લાગેજ પડે; એવા સૂઝબૂઝને લીધે તે સંખ્યા વિસ્તારથી અને ચર્ચામાં ઊતરવું થાય નથી એમ સમજી વધારે વિવેચન કર્યું નથી. છતાં પણ જેને એ વિષયમાં રસ હોય, તેઓ જો આ સાથે આપેલી પુસ્તકોની યાદીમાંથી કુદડીવાળાં પુસ્તકો જોયે તો તેમાંથી તેમને ઘણું જાણવાનું મળશે.

અરબી તથા ફારસી ગ્રંથોમાં આવેલા માધ્યક શબ્દ નાગ-જાતિમાં નહિ પણ નર જાતિમાં સમાજવાનો છે એવો ઉદ્ઘાટનો મત છે, તેનાં બે કારણ છે. એક તો એ દેશોમાં (અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં પણ ઉદ્ઘાટક દરજ્જે) જુજમૂરત છોકરાઓ અને જેને મૂછનો દોરો-ફેવાટાં કૂટતાં હોય તેવા પુવડો તરફ તેમનાથી મોટી ઉમરનાઓનું વધારે પડતું ભેવામાં આવે છે તે, અને બીજું એ એ શબ્દ સ્ત્રીજાતિવાચક નથી. સ્ત્રીજાતિવાચક શબ્દ હવે માધ્યક છે. પરંતુ બીજું

તરફ એ હકીકત પણ ધ્યાનખહાર રખાય નહિ કે જ્યાં હવે
મજનૂન, શીરીન-ફરહાદ, યુમુક-ઝુલેખા, જેવાં પુત્રયોનાં કે
કાવ્યો લખાયાં છે, ત્યાં પણ પ્રિયા માટે માથક શબ્દ જ વપરા-
યે છે, અને વસ્તુતઃ આથકોને પરદો પાળતી-પુરબો પરદો
પ્રિયાઓ (માથકો)ની ગણીઓમાં જ પ્રવેશ કરવાની તાકાત
લાગી રહે છે: ખુલ્લે છાત્રે ફરતા છોકરાઓ કે યુવકો નજરે
એ ઉપક સાચ પાડી શકાય નહિ.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં લખાવેલી ગજલોનો મોટો ભાગ ૧૯
કાળના કાવ્યોનો આકાંક્ષર, વચર ગમજે તેનો ઉપયોગ, ઉપરના
સાહિત્ય પંચી એ જાનનું કાવ્ય લખવા માટે આદરેલા મૂલ્ય
વતરે કાવ્યોની પૂર્ણ છે કાવ્યો, ઉર્દૂના માફ અગ્નિસિંહાદે
મદમ પકડા ફરિન છે તેથી જે મોટાપણા કવિઓ તે રહ્યા
મ.મ.ક.ન.ન.મ.મ.સાહિત્યના આ એક યજ્ઞ કામની અંતરે અંતર
સાહિત્યના અપનાવી શક્યા હિ તેમને ખરેખર મનવશ થયે છે
અન્ય મેં જોયા વગર પદા મ ના તે પદો મેંવાની વર્ણ જોયા છે

— ૧૯૫૭ ના ૧૧ માર્ચ ૧૯૫૭ } કૃષ્ણજ્ઞાન સાદનજ્ઞાન પ્રો.

ધનનાવના મંત્રોએ સ્ત્રીઓ પુસ્તકો

૧. આપણે જે આપણી બે ૧. ૧૯૫૭ (૧૯૫૭)
૨. ૧૯૫૭ જે આપણી બે ૧. ૧૯૫૭ (૧૯૫૭)
૩. ૧૯૫૭ જે આપણી બે ૧. ૧૯૫૭ (૧૯૫૭)
૪. ૧૯૫૭ જે આપણી બે ૧. ૧૯૫૭ (૧૯૫૭)
૫. ૧૯૫૭ જે આપણી બે ૧. ૧૯૫૭ (૧૯૫૭)
૬. ૧૯૫૭ જે આપણી બે ૧. ૧૯૫૭ (૧૯૫૭)
૭. ૧૯૫૭ જે આપણી બે ૧. ૧૯૫૭ (૧૯૫૭)
૮. ૧૯૫૭ જે આપણી બે ૧. ૧૯૫૭ (૧૯૫૭)
૯. ૧૯૫૭ જે આપણી બે ૧. ૧૯૫૭ (૧૯૫૭)
૧૦. ૧૯૫૭ જે આપણી બે ૧. ૧૯૫૭ (૧૯૫૭)

જાહેર નિવેદન

પુસ્તકપ્રકાશનનું કામ લડાઈને લીધે કેટલું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે, તેનો ખ્યાલ વાચકવર્ગને આવી શકશે નહિ. નહિ રાખીને તો આ સંસ્થા સાધારણ સમયે પણ કામ નંહોતી કરતી; તો હવે લડાઈના ચોથા વર્ષમાં તુકસાન ખમીને જ આર્યસંસ્કૃતિનો નિર્મળ જ્ઞાનપ્રવાહ વહેતો રાખવાનો રહ્યો. પૂજ્ય સ્વામી શ્રી-અખંડાનંદની કૃપાથી આ શુભકાર્ય ચાલુ રાખવાનો દરેક પ્રયત્ન દૂસ્ટીએ કરશે. પાંત્રીશ વર્ષમાં ખસોપચાસ સારાં પુસ્તકો ગુજરાતને ખડુ સસ્તી કિંમતે આ સંસ્થાએ આપ્યાં છે. એટલે આ સંસ્થા તરફ વાચકવર્ગની દિલસોજી અને ભક્તી લાગણી ખેંચાઈ છે. પણ હવે પછી એક ખુલાસો કરવાની જરૂર છે. સૌથી સસ્તું પુસ્તક જોઈતું હોય, તેમણે 'વિવિધ ગ્રંથમાળા'ના ગ્રાહક થઈ જવાની જરૂર છે. પાંચ રૂપિયામાંથી સવા રૂપિયો પોસ્ટનો જતાં ત્રણ રૂપિયા બાર આનામાં જૂનાં છાપાં પણ ન મળે, તેટલા ઓછા ભાવે આ સંસ્થા મજબૂત ખાંધણીનાં જિંચામાં જિંચાં પુસ્તકો હજી આપે છે. ગુજરાતની પ્રજા તેનો લાભ ભલે મેળવે. જે પુસ્તકો સિલકમાં છે, તે કદી પણ ફરી છાપીને વેચી શકાય નહિ, તેવી સસ્તી કિંમતે અપાય છે. આ જાહેર સંસ્થાદ્વારા લોકોને ભલે ફાયદો થાય, એ નજરથી જ્યાં સુધી ખની શકશે ત્યાં સુધી તેમ કરવામાં આવશે. હાલ નવાં છપાતાં પુસ્તકોની છટક કિંમત અગાઉના ધોરણ કરતાં થોડીક વધુ રાખવી પડે છે, તેનો મ અમને અક્ષોક્ષા છે. પણ આમાં કોઈ ઉપાય નથી. જેને સસ્તુ મેળવવું હોય, તેણે ગ્રંથમાળાના ઘરાક થઈ જવું એ જ આગ છે. કારણ કે તેના લવાજમમાં વધારો કર્યો નથી, તેમજ તેમ કરવાનો ઇરાદો પણ નથી. 'વિવિધ ગ્રંથમાળા'ના ગ્રાહકોને અને છટક લેનાર ખર્ચેને જેવો લાભ લડાઈ પડેલાં મળેલો હોય, તેવો હવે નવાં પ્રકાશિત થયેલાં પુસ્તકોમાં છટક લેનારને મળશે નહિ, માટે જ આવી સૂચના કરવામાં આવી છે.

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	કર્તા
૧ મંદા	નર્મદાશંકર
૨ દીપી નવી!	બાસાશંકર
૩ ખગ્ગર મે	"
૪ ત્રિવલ્લભ	"
૫ બેકલર કુલિયા	"
૬ ત્રિવલ્લભ	"
૭ કીટાણી	"
૮ રાકેશ	"
૯ અવલ ને સર ત્રિવલ્લભ	"
૧૦ અવલ	"
૧૧ અવલ અવલ	"
૧૨ અવલ અવલ	અભિજાત દિવસ
૧૩ અવલ અવલ	"
૧૪ અવલ અવલ	"
૧૫ અવલ અવલ	"
૧૬ અવલ અવલ	"
૧૭ અવલ અવલ	"
૧૮ અવલ અવલ	"
૧૯ અવલ અવલ	"
૨૦ અવલ અવલ	"
૨૧ અવલ અવલ	"
૨૨ અવલ અવલ	"
૨૩ અવલ અવલ	"
૨૪ અવલ અવલ	"
૨૫ અવલ અવલ	"
૨૬ અવલ અવલ	"
૨૭ અવલ અવલ	"
૨૮ અવલ અવલ	"
૨૯ અવલ અવલ	"
૩૦ અવલ અવલ	"

૨૨	ફરિયાદ શાની છે ? ...	...	કલાપી	૪૫
૨૩	અમારી ગુનેહગારી ...	...	"	૪૬
૨૪	ત્યાગ ...	...	"	૪૮
૨૫	સનમને સવાલ ...	...	"	૪૯
૨૬	સાકીને ઠપકો ...	...	"	૪૯
૨૭	સનમની શોધ ...	...	"	૫૧
૨૮	હું ખાવરો ...	...	"	૫૨
૨૯	આપની યાદી ...	...	"	૫૩
૩૦	અમારી પિછાન ...	...	"	૫૪
૩૧	છરિકના ખન્દો ...	...	"	૫૫
૩૨	પ્રેમથી તું શું કરે ? ...	...	"	૫૭
૩૩	આપની રહમ ...	...	"	૫૯
૩૪	તમારી રાહ... ..	...	"	૬૦
૩૫	શરાબનો ઈનકાર ...	...	"	૬૧
૩૬	અમારી મસ્ત ફીરી... ..	...	"	૬૩
૩૭	પ્રેમનિવેદન ...	...	દેરાસરી	૬૪
૩૮	પ્રેમધર્માંગીકાર ...	...	"	૬૬
૩૯	પ્રેમીને ઠપકો ...	...	"	૬૮
૪૦	પ્રેમીની તસ્લીનતા ...	...	"	૬૯
૪૧	તઈ ક્યાં પ્રેમની ખ્યાલી ? ...	...	"	૬૯
૪૨	પ્રેમની બેપરવાઈ ...	...	"	૭૦
૪૩	પ્રેમીની પ્રભુવર્ણાવણી... ..	...	"	૭૧
૪૪	સનમની નિગાહ ...	...	"	૭૨
૪૫	કાફી છે ...	...	"	૭૨

૪૭	ચન્દ્રાને સુજોધન	...	...	કાન્તા	૪૧
૪૮	માગી કિસ્તી...	...	...	"	૪૧
૪૯	મનોહર મૂર્તિ	...	...	"	૪૧
૫૦	આપણી રાત	...	...	"	૪૧
૫૧	મળ ક્યાં છે ?	..	...	સસિત	૪૧
૫૨	રમરેલ	.	...	ખમરદાર	૪૧
૫૩	જીવનપાટના યા	..	..	"	૪૧
૫૪	ઈન્દ્રમુખનો હાજર	.	..	"	૪૧
૫૫	માથેના	.	..	"	૪૧
૫૬	દેવ અનુભવ	...	...	અમુલ કે. નાથ	૪૧
૫૭	દેવ કે ન કુર ?	...	...	"	૪૧
૫૮	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૫૯	સેનાના મુ	...	...	મસ્તાન	૪૧
૬૦	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૬૧	દેવ મુખ અનુભવ	...	...	"	૪૧
૬૨	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૬૩	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૬૪	મન કિં ?	...	...	દિવસ	૪૧
૬૫	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૬૬	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૬૭	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૬૮	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૬૯	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૭૦	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૭૧	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૭૨	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૭૩	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૭૪	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૭૫	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૭૬	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૭૭	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૭૮	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૭૯	મન કિં ?	...	...	"	૪૧
૮૦	મન કિં ?	...	...	"	૪૧

૭૨	નિબનંદ ' ...	... રંગ અવધૂત	૧૦૭
૭૩	જુદો છે ! ...	... ફેકીર	૧૦૮
૭૪	ગજલરૂપ ! ...	... "	૧૦૯
૭૫	પ્રકાશ દેજે ! ...	... "	૧૦૯
૭૬	હું સુખી મારા વાસમાં ? 'બદરી' કાથવાળા		૧૧૦
૭૭	રખાઈ જવાળા લક્ત સત્તારશાહ નિઝામી		૧૧૧
૭૮	દિલરખાના હાથમાં ...	... 'મુહિબ'	૧૧૨
૭૯	ખપના દિલાસા શા ? ...	... પતીલ	૧૧૩
૮૦	છેલ્લો આશરો ...	... "	૧૧૪
૮૧	ખુદાનો ખદો ...	... "	૧૧૪
૮૨	દિલખરની પાની હો ...	... રાયદા	૧૧૬
૮૩	અખો હસ્યા કરે છે ...	... "	૧૧૭
૮૪	આંખડી ભરી બોલું ! ...	... નસીમ	૧૧૮
૮૫	ખનાવી બા ..	... 'આસિમ' રાંદેરી	૧૧૯
૮૬	સનાતન 'થી' ...	... "	૧૨૦
૮૭	વાત શું બણે ? ...	... "	૧૨૧
૮૮	મલકાય છે ...	... સાબિર	૧૨૨
૮૯	સર્વદા લેજે ...	... સગીર	૧૨૨
	પરિશિષ્ટ ...	... 'સાગર'	૧૨૫

શુદ્ધિ પત્ર

૪૪	પાકિ	આશુક	શુદ્ધ
૧૬	૭	હતરખવારની	નિતરખવારની
૪૨	૩	લલલ રૂળમાં જ	લલલરૂળ ! માં જ
૪૮	૭	દિવાલો	દિવાલો
૧૪	૧૭	શાલ્યા	શાલ્યા
૭૮	૭	પ્રમુતિ વેદના	પ્રમુતિવેદના
૭૮	૩૦	દિવડ	દિવડ
૮૭	૩૦	૨	૨
૮૭	૧૮	૬	૬
૭૭	૩	૬	૬
૭૭	૧૧	૬૭૫, ૭	૬૭૫ ૬
૧૧૧	૩	૬૭૫	૬૭૫
૧૧૧	૧૭	૬૭૫	૬૭૫
૧૧૧	૧૭	૬૭૫	૬૭૫
૧૧૧	૧૭	૬૭૫	૬૭૫

ગુજરાતની ગઝલો

નર્મદાશંકર

૧ : ચંદા

આહા ! પૂરી ખીલી ચંદા, શીતળ માધુરી છે સુખકંદા;
પાણી પર તે રહી પસરી, ફડી આવે લહેર મંદા. આહાં
શથી લીટી ફડી ચળકે, વીળે હીલે તે આનંદા. આહાં
ઊંચે બૂરું દીપે આસમાન, વચ્ચે ચંદા તે સ્વચંદા. આહાં
નીચે ગોરી ઠરે નેનાં, રસે રૂપ્યા નરમદ બંદા. આહાં

બાલાશંકર

૨ : દીડી નદી !

બલિકારી તારા અંગની, ચંબેલીમાં દીડી નદી;
સખ્તાર્થ તારા દિલની, મેં વચ્ચેમાં દીડી નદી.
મન માહરું એવું ફૂંતું, પુષ્પપ્રકાર સહે નદી;
પણ હાય ! તારે દિલ દયા, મેં તો જરા દીડી નદી.

એક દિન તે અલકાવલીમાં, દીકી'તી મુખની છાં,
પણ શુભ થઈ ગે તે શુમાની, ત્યારથી દીકી નહીં.
એ કંઈ જરા કર ચોચ કે, મારી ઉપર શાને શુમાની
મે' દેહ અપ્યો તોય પણ, દિલકારને દીકી નહીં.
શુમાની નુખરાબાજ ગોરી મુન્દરીઓ મન કરી
પણ કોઈએ એ ધાર રામ, તુજ મુન્દરી દીકી નહીં.
એ! વીર! વિરદી બોગવા, તુજને જગત કંઈકેઈ કામે
ગિરિવર શુદા કે કુંજકુંજે, તોય મે' દીકી નહીં.
બાગમાં અનુરાગમાં, કે પ્રાપ્તિ મેદાનમાં,
બેઠી ગને આતુર બાળે, તોય મે' દીકી નહીં.
મરખાણી તાફે તન મે', બેઠી અમિતી વનમાં,
પણ દાસી જુબી આજની, કશામાં શત દીકી નહીં.
તું તે! મહા નુતન બને બાળુ જગત નિપે જુન,
નિપે કાંઈ કશા થઈ તું! તેણે મે' દીકી નહીં.
તું તે! અતિ સ્વ કિય પૂરણ, કંઈકેઈ કામે,
કોઈ કશા ને કોઈ મુલ નોઈ મે' કદી દીકી નહીં.
મુખવદન મે' દીકી હિ જા પો જા પો જા, અપાવડી,
પણ જા પો મુખવ વડે તું તે! દીકી નહીં.
અતિ કાવળી કે જા કાંઈ કશા ને પો મુદ
કે જા કાવળી કે જા કાંઈ કશા ને પો મુદ
કે જા કાવળી કે જા કાંઈ કશા ને પો મુદ

જ્યાં પ્રેમ મારો જળહળે, ત્યાં તે દિધો બદલો ખરો !
 તો આ જગત છોડ્યા વિના, ચુકતી બીજી દીકી નહીં.
 એક દિન મળશે તે અધર સુધા સખૂરી ખાલ ! ધર;
 હા ! એ બધું એ છે ખરું, પણ હાલ તો દીકી નહીં.

૩ : ખખર લે

ઉતાર ના કંઈ ખ્યાર એ, દિલદાર સખર લે;
 ગમખ્યાર છગરખ્યારની, કંઈ ચાર ખખર લે.
 શુલિસ્તાનમાં હેરાન છે, મસ્તાન આ બુલબુલ;
 ભરખ્યાર નથી ચાર, વફાદાર ખખર લે.
 સમશાન સમું ભાન, જગત ધ્યાન છૂટિયું;
 હુશિયાર હું હુશિયાર, સમજદાર ખખર લે.
 તુજ વાન ગોરે ધ્યાન છે, મન માનમાં હવે;
 પરદાર છે દિલ ચાર, ખખરદાર ખખર લે.
 કંઈ જાન ગોઈ વાન, ધુંધટમાં ન રાખીએ;
 પુરવાર કંઈ ખ્યાર, નિગહદાર ખખર લે.
 મન માનતું નથી માનતું, નથી ભાનમાં નહીં;
 શુલજાર અલક વારમાં, સરદાર ખખર લે.
 મહેમાન કયો માનથી, અહેસાન હું દિલે;
 તુજ ખ્યારનો હું ચાર, ઠરજદાર ખખર લે.
 નિજિયાન અખીયાન તાર જાન ગાલિ.

રહે સ્વાર્થ ના પરાર્થની, જાગજો જુગારી પ્રીત.
સહુ બાર છે સહુ બાર, વખત હજાર ખખર છે.
ઠરી પ્રેમ ઠગો નેમ, ઉરે ઠેમ ધારિયે.
ઠરનાર મુગમ પ્યાર, બેશુમાર ખખર છે.
પિયુને મુખે મુખને, દુખે દુખને ન જે મળે.
નગી પ્યાર કુલાગ્યાર સમજનાર ખખર છે.
મુજ ઉરનાં બરપૂર, આંશુપૂરને હમે.
મરદાર પુર ગમારના, મરદાર ખખર છે.
રમનો વિલેગી જોગી, રોગી પ્રેમપંથનો.
રમ મારના રમનાર, માણાધાર ખખર છે.
મનિ ન્યાનીગી વિદારી રજો નારી હારી ભાત.
ભ.મા. ૧૧ તા.મા. ૧૧, જુલમમાર ખખર છે.

६. विद्युत्

[illegible]

અહા ! માન મૂકી ગુમાનીએ મીઠી આંખથી;
દિલમાં કંઈ ફરિયાદ મારી ધરી ધરી.

શતકોટિ ઉગ્ગવલ ચંદ્રશે ગોરે હાથથી;
ભરી પ્યાલી મસ્ત કલાલીએ રે ધરી ધરી.

અહાહા ! પડી પરછાંહી ગોરી હથેળીમાં;
કોટિ સ્વર્ગની જલકાઈ આંખ ઠરી ઠરી.

કંઈ કરોડ ખાલી કરી દુકાન શરાબીની;
સૂધ પ્યારીની એક પ્યાલીએ છે હરી હરી.

કાણું નિંદશે મદિરા મહારા મસ્તને;
મજા કાંઈ જેણે લગાર એની કરી કરી.

મુજને કહે છે સજન શિખામણ મસ્તીની;
મુજ પંથમાં ગતિ મસ્તની છે ખરી ખરી.

ચંદ્ર ભિગતે અવધિ કરી મગવા તણી;
ક્યારે ચંદ્ર તેહ ઉગાડશે રે હરી હરી ?

ખુશ અવાજ દરતું શિરે માહરે બિઠે હુમા;
આજની નિશા પ્રિયા અંગ નહી ઠરી ઠરી.

આજની નિશા હરિનુંએ કરે કે ખૂટે નહીં;
ત્રિજગત ચઢાવું એ આખી એ ધરી ધરી.

રહું હું નિરંતર રંગ પ્યારીની અંગમાં;
નીરખું નયનભર મૂનિં મોક્ષ ભરી ભરી.

કવિતા કરી કરી બાલે તાનથી પ્યારીએ;
ખુશ થઈ શીતળ ગેરી બાંડ દંઠ ધરી ધરી.

પૃ: એકદર દુનિયા

અર્થિ બેઠકર દુનિયા તણી હરકાર નહિ હમ મસાને!
 ફરીએ ચહે દિલ ત્યાં અને દિલ આય તે ફરીએ અપ
 ગમી બેઠકર અમિરી તને! બે ઇશિક આ આતમ ત
 અમને ગમી તો ફરીરિ આ પ્યારી ખતક ખાવિનની
 અમીરી મુગારક રમે તને અમને ફરીરી અમારી આ!
 તુજને શુમાન અમીરીનું! મસ્તી ફરીરીની ઓર રી!
 મહેતો ઉઘા વમવા તને! આતમ બમી માતેની
 હાજર મહા વમવા અને ફરવા અમા આ ફરીરને!
 માગુ તારી વિશક બરી ઇશની ખારાઈએ,
 આ મમમતની વિનશનીમા હમ અન આ કુશલ રી!
 ફરે મુઠ્ઠી બે તું બેનિ મેને અમે ફરેને ફરિ,
 હા બે હમ ક ફરીરી તું બે અમીર અદે અ વમ
 મે રી દિલ મમ નહિ મેના અવ રી વક ને!
 ફરી આ મુઠ્ઠી ન મમતે રિલ મે રી બે વમક હમ
 મ રીવેને મુઠ્ઠી મુઠ્ઠી ન બે હમ મમમ રી
 રી અવ રી રાની ન મમતે હમ મમમ રી
 રી રી મુઠ્ઠી હમ અવ અમમ રી અમમ રી
 મમમ રી મુઠ્ઠી અવ અમમ રી રી રી
 રી અવ રી રી રી રી રી રી રી રી
 મમમ રી રી રી રી રી રી રી રી
 રી રી રી રી રી રી રી રી રી રી

૬ : જિગરનો ચાર

જિગરનો ચાર જૂદો તો, બધો સંસાર જૂદો છે;
 બધા સંસારથી એ ચાર, બેદરકાર જૂદો છે.
 અરે શું બાણશે લક્ષ્મી, પવિત્રીમાં પડી રહેતાં;
 પ્રિયાની ખ્યાલીની મસ્તી તણે કંઈ ખૂદાર જૂદો છે.
 ગણું ના રાવ રાયાને, ગણું ના આખી દુનિયાને;
 પરંતુ જાન આ પર ખ્યારીનો, અખત્યાર જૂદો છે.
 હજારો બોધ મંદિરો મહીં નિત્યે લલ્લે થાળે;
 અમો મસ્તાનના ઉસ્તાદનો દરબાર જૂદો છે.
 નથી તુજ બાપ માયો મેં, અરે મૂખો કહાં નિંદે;
 સમજ રે બેસમજ કે, મેમીનો આચાર જૂદો છે.
 બધા પરકાર તોફાને થઈ ચંચળ ચૂકે નિશાન;
 અમારા ચિત્તનો ચાર અચળ પરકાર જૂદો છે.
 લીધો જે પંથ તે હું કેમ ત્યાગું છો ભયો દુઃખે;
 પ્રિયાનો માહરી ગરદન ઉપર તો આ લાર જૂદો છે.
 ઘડીભર બેથ બતલાવું શિખાવું પ્રેમનો જાદુ;
 અમો જાદુગરોનો ચાર, એ બાઝાર જૂદો છે.
 શિખે એ પ્રેમ પૂરો તો ન અચળ અલેહ પામે તું;
 નથી ત્યાં પ્રેમ જ્યાં છે લેહ, એ વ્યવહાર જૂદો છે.
 યશે શ્રીમંત હન્દ્રાદિ થકી, મુજ પંથ પર જાયો;
 અરે એ કીમિયાનો ચાર, એ કંઈ ખૂદાર જૂદો છે.
 કવું શું મોલીમાલા હું? અનુપમ મારી ખ્યારીએ,
 કયો નક્ષત્રનો ચારે ગણે શણગાર જૂદો છે.

જાણે છે માહરા પંચે જધા એ દુઃખને દેશે,
 મને તો મુખસાગર લહેરીનો કંઈ જવાર જુદો છે.
 યયો જે પ્રેમમાં પૂરો, યયો છે મુખ મરંજી;
 મદા મસ્તાન જાનીના મગજમાં તાર જુદો છે.
 નજર મારી પ્રિયા વિના, ન દેખે જગત જાણે,
 પીત્તના બંધારી પ્રેમનો તો જાર જુદો છે.
 મુગ્ધાદેશ છે અમને, અરુણ પમે પાપા જાણે,
 દુનિયાએ જતી આ જાત નેરણર જુદો છે.

૧ કથાત

મધુર મધુરિ આનંદિની કથાને રાખ લેયો ?
 ને પૂરે દાસન જુદો, જર જરવળા રાખ લેયો ?
 જગત રાજી, મગજ જુદો, મધુર જો અનુષ્ઠાન,
 દિવસ નિંદ્રા રાજી, જુદો, જુદો ને રાખ લેયો ?
 જગત જોડે દાસ, દુઃખન જોડે રાખ,
 જોડે જોડે દાસ, દુઃખ જોડે રાખ લેયો ?
 જગત જોડે દાસ, દુઃખ જોડે રાખ,
 જગત જોડે દાસ, દુઃખ જોડે રાખ લેયો ?
 જગત જોડે દાસ, દુઃખ જોડે રાખ,
 જગત જોડે દાસ, દુઃખ જોડે રાખ લેયો ?
 જગત જોડે દાસ, દુઃખ જોડે રાખ,
 જગત જોડે દાસ, દુઃખ જોડે રાખ લેયો ?
 જગત જોડે દાસ, દુઃખ જોડે રાખ,
 જગત જોડે દાસ, દુઃખ જોડે રાખ લેયો ?
 જગત જોડે દાસ, દુઃખ જોડે રાખ,
 જગત જોડે દાસ, દુઃખ જોડે રાખ લેયો ?

લઈ સ્કંધ પર વીણા મધુરી, ગાઈ તારાં ગિરદ હું,
 પણ જીવ ચહે અમૃત અધરના, ઘૂંટડા ક્યમ વીસરે ?
 સુંદર મનોહર પ્રેમના, નિર્મળ ઝરામાં નાહીને,
 નાહ્યો વગતને તુજ માટે, ટેક તે ક્યમ વીસરે ?
 છટી છટી પડી કપૂર ગૌર કપોલ પર અલકાવલી,
 રૂપ નાગણી અંતર ડશી, દુખદંશ તે ક્યમ વીસરે ?
 બતલાવું પ્રાણ ! ઉપાય, ધાયલ પ્રેમી કેશ વેદનો,
 કરી પાશ કંઠ દશ્યા વિના, ચિત્ત ઝેર તે ક્યમ વીસરે ?
 કામી વિચાર કરે કરોડો, ચિત્ત તથાપિ શું કરે,
 પણ પ્રેમીની પગ પગ કદાપિ દુઃખથી ક્યમ વીસરે ?
 આવી લડર સુગંધી લહેરાતી સુગંધી અલકથી,
 પેગામ આપે પણ નહિ તું, ચિત્ત તે ક્યમ વીસરે ?
 અંતર રુધિર રુશનાઈએ, લખું લેખ નબપાટી ઉપર,
 પ્રેમી તણા બહુ રંગ તે, ગૂંચાત્મમાં ક્યમ વીસરે ?
 શાળા સનેહીનો સનેહી, મસ્તમાં મસ્તાન બાલ,
 વીસરે ક્યમ વીસરે, તવ મધુર મુખ ક્યમ વીસરે ?

૮ : દરકાર

હું કરું મું ચાર ચાર ચારને ના દરકાર લગાર;
 ખવાર હું સરખ્યારમાં ચાર ન ધીન્તિજાર લગાર.
 પડી ખડા પડી ખુશી પડીક ગુમાની મિલાજ,
 મરજી તમારી સાચ્યે મું ચાર ન કરજદાર લગાર.
 સ્નાર ગુલેલાલા લઈ આવીને બગલાપમે,
 રંગ આ દિલ દાગનો ચાર નહિ ગુલજાર લગાર.

૯ : અગર તે યાર શિરાઝી !

અગર તે યાર શિરાઝી મહાઈ મંન મેળાવે !
 સમયું હું જુખારા ને સમર તિલ સ્યામને લાવે.
 પૂરેપૂરો ઢેઘ દે, સાફી ! મદિરા સાર,
 સરિતા રુકનાખાદનો નિર્મળ શીત કિનાર;
 લતા મંદિર મુસલમાનાં કહો ક્યાં સ્વર્ગમાં લાવે? અગર
 પેલી છોટી ગોરીઓ ધારે પૂછું શુભાન,
 કરે, અરે અફસોસ છે, બાધું શહર મસ્તાન;
 હરીગર્ભ દિલથી ધીરજ યાર ! તુરકન્યમલૂંટ લુંટાવે. અગર
 અમારી પ્રીત અપૂર્ણની પિયુ જુળી બેઢરકાર,
 રસ મુગંધી તોય તિલ કેરી શી દરકાર ?
 સહજ કાંતિ રૂપાળી ને મને જે મોહ ઉપજાવે. અગર
 મુંદરતા વધતી ઘણી મુમુક્ષ કેરી નિત્ય,
 મેં ભણ્યું નક્કી હવે એવી પ્રીત ખચીત;
 પતિવ્રતના પટંચલથી જીલેખા જેચીને લાવે. અગર
 પી મદિરા મુજ ગાનનાં તાન મસ્ત તું હોઈ,
 દેખ ન દુનિયામાં કંઈ કરી દારીગરી કોઈ;
 નિપટ આ જેલ દુનિયાનો ન જોલ્યો જોલીને લાવે. અગર
 પ્યારી ઉર ધરો જરા શીખ હમારી માન,
 નિજ નિર્મળ અંતર વિષે નમ્રીજવાન જવાન;
 ચિખામણ વૃદ્ધ દાનાની અહો પ્રિય પ્રાણથી દેહાવે. અગર

સમજન ગરીબ મારી હાલતે ઉપહાંસી ઠાં ધરે ?
 હમારા ભયો ભંડારની ખબર નથી મળી !
 હૃદયકોષ માંહી પ્રેમરત્ન લાવીને ધર્યું,
 સમર્પણ કર્યું તને અમૂલ્ય મેં રળીરળી !
 અહા ! કીંગીયો વડો દીઠો એ રત્નમાં ખરો,
 દેખું માંહી મદલરી છળી છકેલી કેમળી !
 ભને પણ ઘડી ઘડી પછી દિનરાત વહી જશે,
 જશે આખરે શરીર આ ફકીરનું બળી !
 દાગ લાગશે હમેશનો ગરદન પરે સમજન !
 ઊઠી ધૂમ આવશે શરીરથી બળી બળી !
 ભવાળ લાગશે ભડભડ કરીને શબ્દગર્જના,
 પ્રીતમ ! તુંહી તુંહી તુંહી ! એ પ્રેમરંગમાં બળી.
 મૂંઝી માન માનિની, ઘડી દે સુખ સોળતે,
 પડ્યો બાલ પરમ પાપ પ્રીતમને લગીલગી.

૧૧ . નાદાન બુલબુલ

બિટો નાદાન મન બુલબુલ, રહો શુભઆરમાં ના ના;
 વફાઈ એક પણ શુભની, હીડી બર ખ્યારમાં ના ના.
 મુલાવો ગાનની તાનો, જઈને દ્વાર દર્શને;
 અરે બેઠોના દરે, રહો દરદારમાં ના ના.
 રહો જ્યાં ચંચ ને ઉપંગ, વીચા નાદ વાજે છે;
 ધડી આ બેવફાઈના રહો દરબારમાં ના ના.
 કદાપિ રાતબર રો તું, સદી શરદી ગરીબીથી;
 પરંતુ બોલ એ ખ્યારે, જુલમમારે દીપા ના ના.

મુકામે તાલકું શુભચાર, પણ જો ગ્રીષ્મ આવે છે;
 પ્રજાગ્રે વિશ્વ વહિનાળી રહે તુજ પાંખડી ના ના.
 મુકામજ પાંખડી ઉપર, ઉત્તાં અગ્નિ થકી તારાં;
 અરે અદ્ભુતોસ આંમુજો, અસર હાંઈ કરી ના ના.
 અબોલા પ્રીતમે તારી, દયા કેવી કરી ભારી!
 કલ્પાથી રહી ગાતાં, નજર હાંઈ કરી ના ના.
 પૂનરી થઈ ચક્રો દ્વારે, અરે તે દ્વારમાં તારી;
 કતલ કરતાં ખરે! પ્યારે, કસર હાંઈ કરી ના ના.
 નથી અડકાતું ચૂંટાતું, ફરે ફેરા તું પછવાડે;
 ગરીબીની શુભાનીએ, ગરબ હાંઈ ધરી ના ના.
 અરે જો પ્રીતમાં આખર, ન પ્રીતમ પ્રેમી પરખાયો;
 જયે શુભભંધ વન થાયો, શુભર અંદર થયો ના ના.
 રૂવે તું રાનમાં જ્યારે, હસે ત્યારે શુભાની શુભ;
 અરે! જોને દિલે દેવે, દયા પેદા કરી ના ના.
 મુગધી વાસમાં ઉદાર, મદત છે જન્મથી તેમાં;
 ન બાકી જોલની રાખી, કૃપણતામાં જરા ના ના.
 વિધિના ઉલટા અંકો, સુવર્ણે ક્યાં થકી મુરબી!
 તને ઠોમજ અહો મન કેરી, ઠોમજતા કરી ના ના.
 વળી જો જો સવારે સર્વ, અંગો અંગ ખિલવીને;
 જઈ કરયો બીજે હાથે, વફાઈ કંઈ ધરી ના ના.
 બજાપા બાલનાથી રાતભર રાક્ષયતિ દાઝયો;
 સમુદ્રે જઈ પડ્યો શીતળ થવા, શાન્તિ રહી ના ના.

શુભાલ દિવેદી

૧૨ : માયાનો પ્રેમરૂપે બ્રહ્માવ

દિલશુ દિલ લાગ્યા પછી જેએ શું તું ખીનઈને ?
 નયન જેએ ક્યાં હવે, મીઠી ખુમારી પાઈને ?
 તારો દિવાનો તે' જ પાયો મુજને ઇશ્કેશરાખ,
 માર કે છવાડ ચાલે શું હવે લપટાઈને ?
 ધિમ્મ ! એ પ્રીતિ ન બોલે શું વિચારે ખવાખ તું ?
 આંગળી હોઠે દઈ ઉભી રહી શું ચાઈને !
 લટ અલક છટકી ગઈ ક્યાં વીનળી અંખાઈને ?
 ક્યાં ગઈ ? હા ! ક્યાં ગઈ ? બ્રહ્માંડ બેઠી છાઈને !
 તું જ બ્રહ્મા, તું જ વિષ્ણુ, દેવ તું, હાતાર તું ;
 હું તું ને શ્રીબ્રહ્મ તું રહી પ્રેમલીલા છાઈ એ !
 નાસ્તિકોમાં મુખ્ય કે આસ્તિક કે ગાંડો કહો,
 હું તું સર્વે એક કોઈ મમં એવો સાહી લે !

૧૩ : અમર આશા

હૃદી' લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે.
 ખડા ખંજર સનમનામાં સ્તંભ બેઠી લપાઈ છે.
 જુદાઈ ઝિન્દગીશરની કરી રોરો બધી ફહાડી.
 રહી ગઈ વસ્ત્રની આશા, અગર ગરદન કપાઈ છે.
 ધરી ના વસ્ત્રની આવી, સનમ પણ ઉતરી ચાલી.
 હજારો રાત વાતોમાં ગમાવી એ કમાઈ છે.

અખમ દુનિયા અગાનેનાં ગુપ્તીગત ખોદનાં ખંડર.
 દગતમાં એ કદમજોગી ઉપર ક્યામન ખુદાઈ છે.
 રાગા પર જાય પરવાના મરે શીરી ઉપર ફરકાઈ,
 અગમ ગમની ખરાબીમાં મઝેદારી લગાઈ છે.
 ફના ઠરવું-ફના થાવું, ફનામાં શક સમાઈ છે,
 મરીને જીવવાનો મન્ત્ર, દિલગરની કંકાઈ છે.
 અકરતું નામ લે ગોધી, તુરત પી લે ખુશીથી ડું,
 સનમના હાથની છેડી હકીકતની રક્ષાઈ છે.
 સદા દિલના તડપવામાં સનમની રાહ રોશન છે,
 તડપ તે તૂટતાં અન્દર ખડી માથાક સાંધ છે.
 ચમનમાં આવીને જોલો, શુલો પર આફરી થઈ ડું,
 શુલોના ખારથી બચતાં બદનશુલને નવાઈ છે.
 હજારો એલિયા મુરશિદ ગયા મારાકમાં ફૂલી,
 ન ફૂટ્યા તે મૂવા, એવી કલામે સખત ગાઈ છે.

૧૪ : એ કોણ છે ?

આંસુડાં મારાં હુવે એ મૂરતિ કો' કોણ છે ?
 ચાહે જિગર પાણી થઈ, શેકનારું કોણ છે ?
 જામે નિરંજન નામનો, હું પ્રેમનો વેલો ફકીર,
 એ જ જામે એ ફકીરી, ટાળનારું કોણ છે ?
 છે દુનિયા ? તો નિત્ય હો; ના છે નહિ, તો ગું જુઓ ?
 છે ખરી ને ? નહિ:-એનો દીવાનો કોણ છે ?
 સાચો સદા છે પ્રેમ, જેગું દુનિયા બાધી હરામ,
 દુનિયા પ્રેમે નથી, તો નીતિ રીતિ કોણ છે ?

દુનિયા પ્રેમે નથી, પણ પ્રેમની દુનિયા હજાર,
 એ વિરિંચિ, એ જ વિધ્યુ; એ વિનાનું કોણ છે ?
 એ જ મારું નામ, એની શોધમાં ગુલતાન તાન,
 દુનિયા માનું ક્રના; એના વિના એ કોણ છે ?
 એની મજા અંતર મને, કે બાણે કોઈ પ્રેમી જન,
 પામ્યો હું કે પામ્યો નહિ, એ પૂછનારું કોણ છે ?
 એ જ આંસુમાં મણિ ! લીની મીચી રા' આંખડી,
 ખોલનારાં દૂર રા', એ જાળ જીલે કોણ છે ?

૧૫ : નિરાશા એ જ છે આશા

અહા ! હું એકલો દુનિયા-ખિયાળામાં સૂનો બટકું,
 રઝળતો ઇશ્કને રસ્તે, અહીં તહીં આંધળો અટકું.
 બતાવી રાહ આ જેણે, ગયાં તે શું હજો દેઈ ?
 રિખાવી, રાવરાવી, ને શું રમ્યો ખાકથી મારી ?
 સ્મૃતિ આવી તમારી ત્યાં, ન અશ્રુધાર રે' ઝાલી,
 હૃદય રમતું ઉછાળા લે-જીવાની શું ફરી આવી ?
 સુણાણું હો કવિતા આ, જીલું રસ નેત્રથી ઝરતો,
 હૃદય હૃદયે મિલાવો તો, જીવું બિડું પડ્યો મરતો.
 અરે ! તે બાલપણના ક્યાં ગયા સાચી બધા સાચા ?
 ગઈ ક્યાં પ્રાણપ્યારી તે ?-રહી મુજ ભાગ આ વાચા !
 મુણાણું તે ય ક્યાં બેસી ? નથી દો ઠામ રોવાનું,
 બધું છે બેકદર દુનિયા વિષે ન્યાં ત્યાં વગેવાનું.
 બણાવી દો મને આજે, તમારી તે રીતિ બૂની,
 ન જેમી દાગ દિલ લાગે, ન લાગે જિંદગી સૂની ?

જનાનો મી રીને દમનું, હૃદય ખાલી બો રડું;
 જયનમાં પ્રેમ જનતાની, મંગારે પ્રેમી રિત દલકું!
 અરે ઉત્તાહ! ક્યા પાયો મને આ છિડનો ખાલો!
 કયો મંગાર ભર મનો, વશર્જ ક્યાં મને િ-ચાલો!
 ગયાઓ પમંગાગ્યને-ગળાયો જાની પંડિતમાં,
 ઠરી મિ ન કે ઠામી, પ્રીતિ રીતિ અખંડિતમાં.
 હશે ક્યા મત્ય દેખાડો, હશે મું મત્ય મમલવો;
 રડી રે'વું, કદી ગાવું, મને તો એટલો લડવો.
 બધી દુનિયા જુએ નંગી, ગયાં મુજ નેત્ર તે ફૂટી,
 બધી દુનિયાનું અજવાળું, મને અંધારી તે જાડી.
 અહીં તણી આ ભટકવામાં, નથી શાંતિ તણી આશા,
 સિતમગર લે ધરી ગરહન, નિરાશા એ જ છે આશા.

૧૯ કિસ્મત

કહીં છું જાય છે હોરી હગાબાજ કરી કિસ્મત!
 ભરોસે તેં લઈ શાને આ હરરાજ કરી કિસ્મત!
 થવા નિજરૂપ દુનિયામાં બિતરવાનું ઠહું, કિસ્મત!
 કરી સુજરૂપ રંભડી લપેટી ધા કરે, કિસ્મત!
 મગાવી પુષ્પમાળા પર નીચે સપોં બર્ચો, કિસ્મત!
 સનમ હિદારમાં નાખી પક્ષક જુદાઈની, કિસ્મત!
 રમડી કાર્ય-કારણની સાંકળો, કિસ્મત!
 રાજ્યા ત્યાં આંકડા, કિસ્મત!
 રેલી એ કિસ્મત!
 રૂપ રૂપ કાથર. ... ?

ગણી મારું વળી મારું લયું દિલ પ્રેમથી, કિસ્મત !
 તથાપિ ત્યાં લયું શાને શી રીતે એર તેં કિસ્મત ?
 ધરી આથા તણો પાયો ચણાવી તે ઉપર, કિસ્મત !
 કહીં ક્યારે લીધો તાણી એ પાયો તેં અરે કિસ્મત ?
 મુકાવીને મીઠે જોળે ભરોસે શીય, હે કિસ્મત !
 કપાવી શી રીતે ગઢન ? વહે ના ખૂન પણ, કિસ્મત !
 ઉઠાવી 'અસ્તિ'થી દિલને લગાડ્યું 'નાસ્તિ'માં કિસ્મત !
 દરદ દિલ રોવું ત્યાં એ તેં વગોવાવું લયું, કિસ્મત !
 વહે આંખો ગળી ધારે-ધુએ દિલદાગને, કિસ્મત !
 ખુદાખની મીઠાઈમાં ભરી ખારાઈ ક્યાં કિસ્મત ?
 મુકાવી કે રંગાવીને કરાવ્યો ત્યાગ તેં, કિસ્મત !
 તથાપિ ત્યાં બગાડી શી ઉપાધિ બેવડી, કિસ્મત ?
 મુખે અદૈત ઉચ્ચારી લહીં મનથી પૂરું, કિસ્મત !
 દ્વિતા આ બકાવાતું કયું શે દૈત તેં કિસ્મત ?
 કહીં કહીં આ દગાબાજ કરે હા ના તું શું કિસ્મત ?
 મને માલિકના દાને પડે ભણકાર ત્યાં, કિસ્મત !
 રમાડ્યો આ દગાબાજ વિરે બહુ છું ખુશી, કિસ્મત !
 મળ્યો માલિક વેચાયો:-કરી લે આહો તે કિસ્મત !

૧૭ . કપાયોનિ

ખનમ અય દહં દિલ ! યે બ, ન તારું દોષ છે અહીંયાં;
 ખરો દિલગર નથી હિકમત કરે તું રોમરે' અહીંયાં.
 મિત્રાને દરજ્જા રસ્તા બડા બારીક છે અહીંયાં;
 દરદાની ચડી તે પર દહાપિ એક છે અહીં .

ગુપ્ત ૧૩ યાદ મિમ્બન પર, ન નામે જર છે અદીયાં,
 જિતર ચારે જગતમાં, મુખે તું પોઈ છે અદીયાં,
 મને કેઈ અગર લોમે, પછી દરજર શી અદીયાં
 ગરી દરજર રિત્યો તે, જાણીએ ખેડ છે અદીયાં
 શંકા દે! મુલતા દે! ન ખાતી દોડ તું અદીયાં,
 તાત્રીજીની દીં તારી જનેલી મોઈ છે અદીયાં
 ન કર ગમ, યાદ કર નકને, હરીકન ૧૧ દીં અદીયાં
 ગરજ ગઈ કે ગઈ યાદી, ઉપર જાગોઈ છે અદીયાં
 જાદીં જાદીં તું કરે આશા, ફિકરમંદી ખડી અદીયાં.
 રૂપી ગાયન નિરાશામાં, મજા મિનોઈ છે અદીયાં.

૧૮ · સ્વરૂપોર્મિ

દેખે કહાં તે માહ્યનૂર, ઇશ્કમાં જાન દે ન દે?
 ધારી ફકીરી કાપી ને સરથી પયમાન દે ન દે?
 મંદિર, કાળા, કૂસ, આગ, તરૂણી, લખૂત છાપ તે,
 દિલથી યકીં દારય સનમનું એ નિશાન દે ન દે?
 વેદ કુરાન કે પુરાણ યોગ સમાધિ વ્યાધિમાં,
 ઇશ્કમાં જાન છે ફના તે આશક ધ્યાન દે ન દે!
 ઇશ્ક ન એ લમે ભૂલા-ચીરી તપાસો છાતીને,
 નાડીએ નાડી, ખૂન એ ખૂન, ઇશ્કની સાન દે ન દે!
 માલને જાનથી ધોઈ હાય દીદયસનમમાં મસ્ત જે;
 તેને ન ગમ, તું યા નસીબ! વસ્ત્રવહસાન દે ન દે!
 રાજ સનમ હું જ્યાં કરી તારી નિગાહ અલેદ-દૂર,
 રકીબથી રમી, રફીકને ઝખાન દે ન દે!

આહ જુદાઈની સનમ ! કેવી તું સંગદિલથી શું ?
 છું તંગ-દુશ્મની બધે, - દિલ બેઠમાન દે ન દે.
 જુદાઈ કેઈ કાલની બતાવે ખ્યાળ ખૂબ-ખૂબ,
 આવી સનમ ! જગાડી તું, ઇશક પયમાન દે ન દે !
 થાક્યો ફરી ફરી બધે તમારી હું તલાશમાં,
 થાક દિલ ક્યું તો સનમ ભેટ-ભાન દે ન દે !
 થાક દિલ બેઠાલ આ મણિ તું આયના વિષે,
 અહા ! સનમ ! હવે સદા દિલમાં મકાન દે ન દે !

ગોવર્ધનરામ

૧૯ : સરસ્વતીચંદ્રનો ત્યાગ

લીધાં છોડી પિતામાતા, તણ વડાલી ગુણી દારા,
 ગણ્યા ના મમં બેદાતા, લીધો સંન્યાસ એ, ભ્રાતા !
 પિતા કાજે તણ વડાલી, ન માની વાત મેં તારી,
 ગણ્યા ના ગાઠ નિઃશ્વાસો, લીધો સંન્યાસ એ, ભ્રાતા !
 થયો દારુણ મન માન્યો, વિક્ષણ ઘણું સ્નેહની સાનો,
 હવે મુકુમાર ઉર ફાટી જતું બેવું રહ્યું બાદી.
 રહે તે દેવી રાવા રે ! અધિકારી ન લહોવાને
 પ્રિયાનાં આંખુ-હું ભાઈ ! ન એ રહેવાય બેવાઈ.
 અહો ઉદાર વડાલી રે ! ટકાવી દેહ રાખી રે !
 ન બુઝાતું તું બૂલી રે, વિધિનું ધાયું વેડી લે.
 અહો ઉદાર વડાલી રે ! સતી તું શુદ્ધ ચાત્રી રે !
 છટે ના તે નિભાવી લે. પડ્યું પાનું મુધારી લે !

ન મેઘનું નું મેઘી રે, હજેલાને તું ખેડી રે.
 અરો ઉદાર વડાતો રે ! મની તું મુદ અગી રે !
 અરો ઉદાર વડાતી રે ! તારું તે સખ મની રે
 ન જુતાનું તું જની રે ! રીમે તેને નિખાતી રે !
 અરો ઉદાર વડાતી રે ! ન નિરાસનું ભાવિ રે !
 ન જુતાનું તું જાતી જા ! વિધિનું પાનું તે પી જા !
 અયિ ઉદાર એ વડાતી ! સખા ! વડાતા ખરા ભાઈ !
 અગીની આંખ મીચાને, જનારાને જવા યો ને
 ગળી સંજંધને મૂરો, ગળી સંજંધને બૂરો,
 કૃતાતીને વિચારો ને, જનારાને જવા યો ને
 હતી લક્ષ્મી, હતા તાત, હતી વડાતી; હતો ભાત;
 નદી ત્યારે-નદી કાંઈ ! ન લેવું સાથ કંઈ સાહી.
 અહો ! તું ભાઈ વડાતા રે ! બૂલી સંસ્કાર મારા રે !
 ગિચારો દેશ આ આર્ય ! કરે તે કાજ કંઈ કાર્ય !
 અહો તું ભાઈ-ભાઈ રે તું-રૂપી છે કમાઈ રે !
 ગિચારા દેશને, તેને શુભાવે શોધી શે' ઝુને !
 મૂડી દે શોધવો ઝુને, મૂડી દે શોચવો ઝુને,
 પ્રિયાની આ દશા દેખું, નથી સંસારમાં રહેવું.
 હવે પાછો નહિ આવું, મૂકવું પાછું નહિ સાહું;
 રહ્યું તે ચે તજ દેવું-શું છે સંસારમાં લેવું ?
 અહો તું જીવ મારા રે ! દીધો શો દંશ દારાને ?
 ગળી ના પ્રાણખ્યારી તે, ઠગી તે' મુગ્ધ વડાતીને !

અહો તું જીવ મહારા રે ! દીધો શો દંશ દારાને ?
 યથે શું પ્રાણપ્યારીને ! હજી મુગ્ધા કુમારી તે.
 હવે, ઓ કૂર ઉર ફાટ ! અહોરાત્રિ વહો ધાર,
 અભાગી નેત્ર મારાંની ઘટે નિરાંત તે શાની ?
 અહો ઓ જીવ મારા રે ! દઈ આ દંશ દારાને,
 ઘટે ના વાસ સંસારે-ઘટે સંન્યાસ તો તારે.
 અહો ઓ જીવ મારા રે ! દઈ આ દંશ દારાને,
 ઘટે ના ભોગ સંસાર, ઘટે ના શાંત સંન્યાસ.
 શરીરે ભસ્મથી છાયો, ઉરે અત્યંત સંતાપ્યો,
 બિંદો ન્તાળામુખી જેવો, હવે સંન્યાસ આ તેવો.
 તજી તેં ત્યાં પડી છટી, સરિતા અખિભમાં સૂતી,
 ગિરિ ! એ સાંદડી તુંને નદી તોડી કઢી તૂટેઃ
 જડાઈ ભૂમિમાં સ્થિર, બિંચે આકાશ ઉદ્ગ્રીવ,
 થઈ તારે રહું ભેવું, નદીનું અખિભમાં રેણું.
 હવે સ્વચ્છંદચારી હું, યદ્યચ્છાવેશધારી હું;
 પતંગો બિડની જેવી, હવે મારી ગતિ તેવી.
 બિંદે પક્ષીગણો જેમ, હવે મારે જીવું તેમ,
 સમુદ્રે મોજી રહે તેવું, હવે મારે ય છે રહેવું.
 નદી બિંચે-નદી નીચે, મળે આધાર ધનદીચે.
 નિરાધાર-નિરાકાર : હવે મારી ય એ આટ.
 રુદ્રે પોતે, ન દેખાય, કુમુદની ગન્ધ ઝડી વાય,
 અરણ્યે એકલો વાયુ, જીવન એ શાવિ છે મારું.

ન જોડાતું તું જોડી દે, છટેલાને તું છોડી દે.
 અહો ઉદાર વડાલી રે ! સતી તું શુદ્ધ ચાણી રે !
 અહો ઉદાર વડાલી રે ! દીકું તે સ્વપ્ન માગી રે.
 ન બુઢાતું તું બૂઢી દે ! દીસે તેને નિભાવી લે !
 અહો ઉદાર વડાલી રે ! ન નિવારાયું ભાવિ રે !
 ન બુઢાતું તું બૂઢી જા ! વિધિનું પાથું તે પી જા !
 અધિ ઉદાર જો વડાલી ! સખા ! વડાલા ખરા ભાઈ !
 અમીની આંખ મીથોને, જનારાને જવા દો ને
 ગળી સંબંધને તૂટ્યો, ગળી સંબંધને ભૂઠો,
 ફૂતમીને વિચારો ને, જનારાને જવા દો ને
 હની લક્ષ્મી, હતા તાત, હની વડાલી; હતો જાત;
 નદી ત્યારે-નદી કાંઈ ! ન લેવું સાચ કંઈ સાદી.
 અહો ! તું ભાઈ વડાલા રે ! બૂલી અંકાર મારા રે !
 ગિચારો દેશ આ આયં ! કરે તે કાજ કંઈ કામં !
 અહો તુ ભાઈ ભાઈ રે તું-શ્રી છે કમાઈ રે
 ગિચારા દેશને, તેને ગુમાવે શોષી શેં મુને !
 મૂની રે શોષવો મુને, મૂની રે શોષવો મુને,
 પ્રિયત્વી આ દયા રેનું, નથી અમારમાં રહેવું.
 દલે પાછો નદિ અ.વુ, મૂંચુ પાંચુ નદિ માહું;
 મુનું તે ને નજી રેનું-ગુ છે અમારમાં લેવું !
 અહો તુ જીવ માગ રે ! દયા દો દયા દાગને !
 જાણે ના અંજણ ને, દાં ને મુજ વડાલીને !

અહો તું જીવ મહારા રે ! દીધો શો દંશ દારાને ?
 યથે શું પ્રાણપ્યારીને ! હણી મુઘ્ધા કુમારી તેં.
 હવે, ઓ ફૂર ઉર ફાટ ! અહોરાત્રિ વહો ધાર,
 અભાગી નેત્ર મારાંની ઘટે નિરાંત તે શાની ?
 અહો ઓ જીવ મારા રે ! દઈ આ દંશ દારાને,
 ઘટે ના વાસ સંસારે-ઘટે સંન્યાસ તો તારે.
 અહો ઓ જીવ મારા રે ! દઈ આ દંશ દારાને,
 ઘટે ના ભોગ સંસાર, ઘટે ના શાંત સંન્યાસ.
 શરીરે ભસ્મધી છાયો, ઉરે અત્યંત સંતાપ્યો,
 ઊડો જ્વાળામુખી જેવો, હવે સંન્યાસ આ તેવો.
 તજી તેં ત્યાં પડી છૂટી, સરિતા અગ્નિમાં સૂતી,
 ગિરિ ! એ સાંકડી તુંને નહીં તોડી કદી તૂટેઃ
 જડાર્ધ ભૂમિમાં સ્થિર, ઊંચે આકાશ ઉદ્ગમીવ,
 ધઈ તારે રહ્યું ભેવું, નદીનું અગ્નિમાં રેવું.
 હવે સ્વચ્છંદચારી હું, યદ્યપ્ચાવેશધારી હું;
 પતંગો ઊડતી જેવી, હવે મારી ગતિ તેવી.
 ઊટે પક્ષીગણો જેમ, હવે મારે જવું તેમ,
 સમુદ્રે મોજી રહે તેવું, હવે મારે ય છે રહેવું.
 નદીં ઊંચે-નદીં નીચે, મળે આધાર ધનટ્ટીંચે.
 નિરાધાર-નિરાધારઃ હવે મારી ય એ ચાલ.
 સુરે પોતે, ન દેખાય, કુમુદની ગન્ધ મદી વાય,
 અરણ્યે એકલો વાયુ, જીવન એ ભાવિ છે મારું.

જહાંગીરી-ફકીરી એ, લલાટે છે લખાવી મેં.
પ્રભ એ હું-નૃપાલ એ હું; ઉરે એ એકલી, તું-તું !

૨૦ : સરસ્વતીચંદ્રનો સ્નેહ

દીધાં છોડી પિતા માતા, ત્યજી વહાલી ગુણી દારા;
ગયો, વહાલી, ગયો આબ્યો, હૃદયનો ભેદ ના ભાગ્યો.
ન ભેવાયું, ન ખોલાયું, હૃદય આ ના ઉઘાડાયું !
પીધું તેં, પાયું મેં, વિષ ! હવે ફૂડું વૃથા શિર.
અહો ઉદાર એ વહાલી ! અહો ! મુકુમારી ! ઉર ફાટી-
ગયું તારું, રહ્યું મારું બની દારણુ ગોઝારું !
શરીર તારું, હૃદય મારું, કયું આ મેં જ ગોઝારું !
મળી ત્યારે મળી આમ ! કયો તેં ભરમવત્ કામ.
અહો ઉદાર ! એ વહાલી ! સતી તું શુદ્ધ ! એ શાળી !
હૃદય જ્યાં ભેડ્યું ત્યાં ભેડ્યું ! શરીર જ્યાં હોયું ત્યાં હોયું !
અહો ! રમધમં વરનારી ! અનિધિ-પતિ-ચક્ષુ યજ્ઞનારી !
ન બુઝાવું તું ના બગી ! વિવાદની વંચના ફૂટી !
હવે આ બેખ મેં ધાયો, નવો રમધમં છે બાયો;
જ્ઞાન જનધર્મ હડં તોડી કુમુદને કાજ, કરે ભેડી.
પ્રમાદી વામુએ તોડ્યું કુમુદને સ્થાનથી મોડ્યું !
અનિધિશુ ધર્મના બધ અધર્મને દીધા બધ !
અનિધિ એ કરે ત્યાગ, દીવો કોનો જ યજ્ઞમાન !
કુમુદની મુઠાદી મૂડી. ફૂટક જન ધર્મથી છૂટી,
હવે મિત્તનજી જન અત્યાચાર મુઠાદી માપુને ભાગ્યો;
વિશ્વા ! ત્યજ જઈ જવને તું. પગપાતિ જન ક્યને તું,

પડ્યું શબ તુલ્ય ચેતન આ, ત્યજી મૂર્છાં સચેત તું થા !
 સુધાકર આ સુધા વર્ષે, તને નહિ કેમ તે સ્પર્શે ?
 સૂતી વહાલી, તું મુજ ખોળે, મુખે તું કેમ ના ખોલે ?
 શિલાને આથી શું સારી, ગણે શય્યા તું, ગુણી નારી ?
 ગણે ને એમ તો વહાલી ! કહી દે નેત્ર ઉઘાડી;
 મુકોમળ ગાત્ર આ તારું, શિલા પર કેમ સુવાડું ?
 સર્પું તુજ વસ્ત્ર જાતે આ, ઊંડે તુજ કેશ વાથે આ;
 સમારું કે સમારું ના ? કહી દે, પ્રાણ ! ખેડી થા.
 ઠપાળે સ્વેદ આ જાઝો, પવનથી ના જ લોહવાતો;
 ક્ષમા કરજે હું લોહું તે, તું ને બાગી, લોહું તે.
 જડે ના જીવ ઠાયામાં, સરે આશ્વાસ નાસામાં;
 રહે ના ધૈર્ય, તે જોઈ; ક્ષમા કરજે, ઉરે રાઈ;
 મીઠાયાં નેત્ર, તોયે આ, સરે આંસુ તણી ધારા !
 કરી બીની પાંપણો તેણે, પડે સરી પાસ જે તે તે.
 પ્રિયા ! આ આંસુ લોહતો હું, વદન શશિભિન્ન જોતો હું.
 અધિકૃત આંસુએ લોહવા હું ના મુખદાન્તિ તુજ જોવા,
 જોડી મૂર્છાં યક્રી, ઊંડે હૃદય દુઃખે લિંડું જૂડે-
 પ્રવાતથી પદ્મ ત્યમ, આ ક્યાં દુઃખી મુખ ? મુન્ધ મુખ તે ક્યાં ?
 તપ્યાં ઉર શીત કરવાને, વિદારોને શમવવાને,
 લિંડા મણને રુઝવવાને, અમૃતરસરાશિ દ્રવવાને,
 અધરપુટ મન્મથે બરિયું, મૃદુપલ્લુ ગાત્રમાં વસિયું;
 પ્રીતિજીવના વિના શબ એ, અધર્મજનુ વિશે વિષ એ.

અતિ રમણીય એ વેલી ! ઉરે મુજ વાસના રેલી,
 ધડકતું ઉર તુજ ભાણું, સમાવા ત્યાં જ લોભાઉં.
 નથી અધિકાર ભેવા ભે, હૃદય કળમાં જ લોભાવો;
 કંઈ કંઈ લોભ સંસ્કાર સૂતા જાગો ! હવે જાઓ !
 અહો લોભાવતી વેલી ! હતી તું મહાલવી સહેલી,
 કલાપી હવે હું હિડું પાસે, નમાવું ન બેસીને ડાળે.
 પવન ! મયોદ ના તોડ, વીખેર ન વાળી આ સોડ.
 ઝીળી મૃદુ ચુંદડી આ તું, ઉરાડ ન ! અંગ શરમાવું.
 મુગડ ઘટ પાટલીવાળી, નદી મૂળ છાતી જ્યમ ઝાડી
 પવન ! આ અડીજ રહેવા દે, મદન ! તુજ બાળ મહેવા
 તપા કરમાઈ આ શોકે, મધુરતા ન મૂકતી તોયે.
 વિગળ શરીરનાં મંદ્ર એ કરે, ન જોવાનું હું જોતો અરે !
 નૃ તોળી મુ, હું લોભાનો નૃ દુઃખી મું, હું દુઃખાનો
 નૃ ઝેરી મુ, હું વિપ વાનો, પ્રિયા-ઉરમાં હું વિપ જ્વાને
 પ્રિયા ! મુગે તું છોડી દે, શરમની ગાંઠ નોડી દે,
 તુ કાજે નૃ કને મુ ? કરે ! હૃદય પર શાય જ્વાને વાંડે !
 દયે આલ્યા નયે દેશે, દયે કદીએ નયે યેશે,
 નારી સમાવેલી જ્વાનિ, જ્વાન મનાવેલી નીનિ.
 મન ન મનને યોડવા, છુટા નેડેડી તરછોડવા
 વિગળ જ માણેના જનના પંચે આપણે કયા.
 દિવિય જન જ પવન જ જનન ના જરે એ ગમા
 અહીં એ જનને જનન જનન, જનન, જનન

પ્રિયા ! મૂછાંથી છૂટી થા, પ્રિયા ! જોળેથી બેઠી થા;
 સરિતા ! પૂર ભરી આવી, અટકી રહી કેમ આ આઘી ?
 કહે સત્કાર સાગર આ, ઉછાળે નીર-ઝાલર આ,
 હવે વિશ્વંભરે જે રચ્યો, પ્રિયા, સંકેત તે આ મચ્યો.
 પ્રિયા ! મૂછાંથી છૂટી થા, પ્રિયા જોળેથી બેઠી થા !
 ઉઘાડી આંખ-જો ને જો ! અલખ-સંકેત શો આ મચ્યો ?
 નવે દેશે નવા વેશ, જગતંતુ' કામ નહી' લેશ;
 નવા વિશુદ્ધ ધર લોભ, મને તે લોભમાં યોજ.
 પ્રિયા ! મૂછાંથી છૂટી થા, પ્રિયા ! જોળેથી બેઠી થા,
 દિવસ દુઃખના ગયા નાસી ! ભયો તુજ કાજ રસરાશિ.
 પ્રિયા ! મૂછાંથી છૂટી થા, પ્રિયા ! જોળેથી બેઠી થા;
 ઉઘાડી આગળા દેને, મનઃ પૂત તારું ગણી લેને.

કલાપી

૨૧ : અમારા રાહ

કટાયેલું અને બૂડું ઘસીને તીક્ષ્ણ તે' કીધું;
 કર્કુ' પાહું હતું તેવું, અરે ! દિલબર હૃદય મારું.
 ગમીના લામ પી હરદમ ધરી માચુક ! તને ગરદન;
 ન ખંજરથી કયો દુકડા ! ન લતમે ઈસ્ક પાયો વા.
 પછી બસ ! મસ્ત દિલ કીધું, ઉઘાડી અશ્મ મેં ન્દેયું;
 મિતમગર તોય તું મારો, ખરો ઉસ્તાદ છે ખ્યારો.
 ગુલો મેં બાગનાં તોડી દીધાં સૌ પુજમાં યોગી;
 બિડાનું ખારનું કીધું, ઉપર લોટી રહ્યો તે હું.

મુખારક હો તમેને આ તમારા ઇશ્કના રસ્તા;
 અમારો રાહ ન્યારો છે, તમેને જે ન કાળ્યો તે.
 તમારા માર્ગમાં મળૂં અને લેલી શીરી ફરકાઈ
 ચિરાયેલાં કપાયેલાં પડ્યાં છે લોહીથી ભીનાં.
 શુભામો કાયદાના છે ! ભલા ! જે કાયદો કોનો ?
 શુભામેને કહું હું શું ? અમારા રાહ ન્યારો છે.
 મને ઘેરો કહી લોકો, હજારો નામ આપો છો !
 અમે મનસૂરના ચેલા પુદાથી જેલ કરનારા.
 નહીં બહોળહાલીના, નહીં કીર્તિ, ન ઉશ્કતના-
 અમે લોભી છીએ, ના ! ના ! અમારા રાહ ન્યારો છે.
 તમારી જેવકાઈના, હજારી ને હલાલીના-
 ચીરી પડ્યા અમે ન્યારા, અમારા રાહ ન્યારો છે.
 અમે મગર મરનાના, ગિયાંબામાં રત્નગનારા,
 ખરા મહબૂબ ત્રિહો ત્યાં ! હમારા શદ છે ન્યારા !
 કુરંગે ક્યા કુરે લોગાં, પશિન્દાનાં ગિરે ટોગાં,
 કમૂનર પૂપવે છે ક્યા, હમારા મહેલ ગિલા ત્યાં.
 ભવે છે બેગ નદીએ ક્યા, ગજત દરખત રહ્યાં માર્ગાં,
 અમે ત્યા નાચતા નાના, અમારા રાહ છે ન્યારા.
 તમારા કૃપા ને મોહમદ, તમારા માપ કાલિદાસ,
 નિગદર મેં બધા મારા, હમારા શદ છે ન્યારા.
 દત્ત મહેન્દો બને મોંગ બગ ઇન્દી, ખર્ગ મૂર્ગ,
 અમ. ૧.૩૯ બ. જે ગુલ શિર જે દત્ત પૂગ.

પૂજારી એ અમારાં, ને અમે તો પૂજતા તેને,
 અમારાં એ હતાં માશૂક, અમે તેના હતા દિલબર.
 તમારા રાજ્યદ્વારોના ખૂની લપકા નથી ગમતા;
 મતલબની મુરખત ત્યાં, ખુશામદના ખજાના ત્યાં.
 અમે તમને નથી અડતા, અમેને છેડશે કે ના,
 લગાવી હૂલ હેચે મેં નિચોવી પ્રેમ દીધો છે.
 હવાઈ મહેલના વાસી અમે એકાન્ત દુઃખવાદી.
 અમેને શોખ મરવાનો, અમારો રાહ છે ન્યારો.
 ખુવારીમાં જ મસ્તી છે, તમે ના સ્વાદ ચાખ્યો એ;
 અમેને તો જગત ખારું થઈ ચૂક્યું! થઈ ચૂક્યું!

૨૨ : ફરિયાદ શાની છે !

- અરે! ઊંચું ખંજર દિલે ઝૂંટી હુલાવ્યું મેં,
 બિપડતો હાથ શો ત્યારે? હવે ફરિયાદ શાની છે?
 વહે તો ખૂન છે વહેતું, નહિ તો છે ઠરી રહેતું!
 મહેલો દાગ દાંધ એ, અરે! ફરિયાદ શાની છે?
 સનમના ઘેરની લાલી જિગરનું ખૂન મારું છે,
 અરે! એ રંગ મારો તો હજી ફરિયાદ શાની છે?
 હતી આશા કંઈ બિંડી, ભરી તેની રૂડી ખ્યાલી;
 સનમને આપતાં એવી, હવે ફરિયાદ શાની છે?
 કદી લાલી નયે ચાલી, કદી ફૂટી જયે ખ્યાલી,
 ભલે કે તે ભરી દેને, મને ફરિયાદ શાની છે?
 ભરાયે કોઈ ઢાંગાયું, ભરાયું કોઈ ઢાંગાયું,
 અડી તો રેત છોટે છે, પછી ફરિયાદ શાની છે?

જગાવી મેં ચિતા મારી, ઝુકાવ્યું ત્યાં બધું જાણી,
 ચડે છે ખાક વંટોળે, હવે ફરિયાદ શાની છે!
 કરે છે શોર એ ભૂકી, “મને માથૂક માની લે!”
 મુઠ્ઠે ના કોઈએ તેને, પછી ફરિયાદ શાની છે!
 અહાહા! ઇશક આવમનો હજારો રંગનો ખાકો,
 જિગર આ એકરંગીને, અરે! ફરિયાદ શાની છે!
 જહાંની આ અને પેલી અહીં ત્યાંની નથી પરવા,
 ન દો પૂછે, ન દો જાણે, પછી ફરિયાદ શાની છે!
 મને જે થાય કે આજે હશે ના યાદ તે કહે,
 પછી દો અન્ય શું જાણે? દિલે ફરિયાદ શાની છે!
 અહીં જે તાર તૂટ્યો તે કદી સંધાઈ ત્યાં જાણે,
 “કદી”ની હોય શી આશા? અરે! ફરિયાદ શાની છે!
 હજુ ફરિયાદ જારી છે, જિગરમાં મેં વધારી તે,
 ખુશીથી આગ લું મેલું, પછી ફરિયાદ શાની છે!
 ખુદાના તખ્તની પાસે જિગરની આદ પહોંચાડું,
 મગર છે મેજ જાતિમ એ, જિગર! ફરિયાદ શાની છે!

૨૨ અમારી ગુનેદારી

અરે! ને જાગમા નુ પર નજર મે ફક્ત દીપી' ની,
 જિગરમાં આદ દીપી મે ગુનેદારી અમારી એ.
 હરે એ ને અમે દિખું, ન જાણેજુ જગા એયું.
 મગર એ અ.ને મ.ટે ગુનેદારી અમારી છે
 દ.દ.ત્વા: ગુનેદારી રીતમર' હરે નેની ફક્ત ખીલી,
 મ.દ. ક.દ. હરે એ જ " ગુનેદારી અમારી એ

કણી દેતાં જિગર દીધું, ગમીનું જામ પી લીધું,
 તૂટી દિલની લગામો એ, ગુનેહગારી અમારી એ.
 “ખુદાની બન્દગીમાં કર મને શામિલ તું દિલબર !”
 કહ્યું મેં તે ન મુણ્યું તેં, ગુનેહગારી અમારી એ.
 લગ્યો બે ઈશ્કના બોલો, અધૂરું કાંઈ તું બોલી,
 ગણ્યો મેં ઈશ્ક એ બોલો, ગુનેહગારી અમારી એ.
 “અયે દિલવાર ! તું દિલમાં ગુલોને રાખનારી છે.”
 હમે એ સૌ ટહુલું જાડું, ગુનેહગારી અમારી એ.
 ખુદા જાણે ગઈ તું ક્યાં ? ખુદા જાણે લગ્યો હું ક્યાં ?
 જાડી આશા ધરી હોયે, ગુનેહગારી અમારી એ.
 કરી પેદા તમે આશા, અમે તેની બન્યા ક્યામત;
 અરે ! એ ખૂનને માટે ગુનેહગારી અમારી છે.
 ગુના લાખો મહીં છું હું, મગર તુંને ક્યું છે શું ?
 હવે એ પૂછવું તે એ ગુનેહગારી અમારી છે.
 સજા હું લોગવું છું હા ! સજા વિજ રોડે છું કે દી,
 સજા એ વેઠવામાં એ ગુનેહગારી અમારી છે.
 ગુનામાં જે ગુનેગારી સજામાં જે ગુનેગારી,
 મજાગી છૂટશે ક્યારે ગુનેહગારી અમારી એ.
 હવે આ ગીત ગાઉં છું, હવાને હું મુણાવું છું,
 દીવાનાની દીવાનાઈ ગુનેહગારી અમારી છે.
 દીવાનો તો ક્યો છે તેં, ક્યો આ ગીત ગાતો તેં,
 ગુનેહગારી તમારી એ ગુનેહગારી અમારી છે.

ખુદા પાસે કહું છું, કે “ગુના તારા અમારા હો.”
 ગુનેહગારી સતમની એ ગુનેહગારી અમારી છે.
 હમારું સૌ તમારું છે! તમારું સૌ તમારું હો.
 મગર તારી ગુનેહગારી ગુનેહગારી અમારી હો!

૨૪ : ત્યાગ

હું જાઉં છું! હું જાઉં છું! ત્યાં આવશે કોઈ નહીં!
 સો સો હીવાલો બાંધતાં ત્યાં ફાવશે નહીં!
 ના આંધુથી, ના હુસ્મથી, ના વસ્ત્રથી, ના બન્ધથી,
 દિલ જે બિઠ્યું રોકાય ના, એ વાત છોડી દેશી,
 સૌ ખુશ રહો જેમાં ખુશી, હું જ્યાં ખુશી તે હું કહે:
 ‘શું એ હતું? શું આ થયું?’ એ પૂછશે કોઈ નહીં.
 કે છે ખુશી, કે છે નહીં, દિલ જાણતું જે છે તે છે!
 જ્યાં જ્યાં કરી દિલની ખુશી, ત્યાં ત્યાં ખુશી દિલ છે નહીં.
 પેલા ક્યો તો ઇસ્ક ત્યાં ના કોઈને પૂછ્યું હતું,
 એ જૂઝઝા એ છે ખુશી તો પૂછવું એ કે નહીં.
 છે ઇસ્ક એવો ખુશ તો એવું હવે જે ના દીકું,
 કિંમત જાણે ખેવ તે આનંદથી એવા મરી.
 આ ચમત્ ખુશ છે મર્યું આત્મ જાણી નિદામવા,
 તે ચમત્ પણ પાડે નમે વીટી દવે માગે નહીં.
 માની કમર જાણી અરી ત્યાં કોઈને મુલાકાતે!
 હું જ્યાં રહું ત્યાં ફોલેને પેગેલા કોઈ નહીં.
 છે જ, ફોલે, જ, પેગેને જ, નો નય જનારને!
 જા જાણું રાજ જાણ ને રાજીએ જાણું નહીં!

મુજ જિમિં એ તમ વારિધિ, તમ વારિધિ મુજ જિમિં છે;
 જે હિકમતે આ જે બન્યું તે જાણશે કોઈ નહીં.
 શું પૂછવું ? શું જોવવું ? ખુશ છો અને રહેજો ખુશી;
 વ્યથા આંસુ ખેરશે તો લૂછશે કોઈ નહીં.

૨૫ : સનમને સવાલ

તું ચાર ક્યાં ? દુશ્મન કયો ? જાણું નહીં !
 આ દિલ ધડકતું જાય ક્યાં ? જાણું નહીં !
 આવે ધરી આ દુશ્મનો તારી ચિકલ;
 યા આંખ આ અંધી બની ? જાણું નહીં.
 છે હાથ તો લાંબો કયો, દોરાઈ છું;
 છે દોરનારું કેણુ આ ? જાણું નહીં.

x x x
 છે તો ચમન તારો રચેલો તેં ખુદે;
 ચૂંદું શુલો યા ખાર આ ? જાણું નહીં.
 જાદૂભરી ખુલખુલ જાળવે વાંસળી;
 તેની ઝખાંઝખાં કોણુ છે ? જાણું નહીં.

૨૬ : સાદીને ટપકા

સાદી, જે શરાબ મને દીધા દિલ્લારને દીધા નહીં;
સાદી, જે નયો મુજને વચ્ચો દિલ્લારને ય વચ્ચો નહીં.
મુજ વશમાં વરખો ફરે, હામે બદન લયડી પરે;
દિલ્લાર તો મલક્યા હરે, નદી ચારને પાયો નહીં.

આશક અને માશુકને, પાવો એક જામે ને સીમે;
 પાવો એક હાથે સાકીએ, ઇન્સાફ તેં કીધો નંદી.
 મારી ગઈ શરમે બધી, દિલદાર હુજ મડીં હજી
 તારી બની ખાલી સીસી, પાવાય તેં રાખ્યો નંદી.
 સરખાં બને બત્તે જરા, ત્યાં તો શરાબીની મત્રા;
 બિલટી કરી તેં તો સબ, નયને સનમ ખેત્રી નંદી.
 મુજ ખૂન આ ફૂદી રહે, દિલદારનું થંડું બને;
 મુજને થડે ત્યાં બિતરે, કાંઈ મજા આવી નંદી.
 આ રાત પહેલી વસ્ત્રની, માશુકના ઇન્કારની,
 ત્યાં ભેવફૂદી તેં કરી, તુજ જામ કાં ફૂટ્યું નંદી
 ના રાશની ગાલે ચડી, જરી ના લખે મુરખી પડી;
 પેરી બની ના આંખડી, દિલ પારનું જામ્યું નંદી.
 આ પહોર ચાર જ રાતના, કાંઈ વાયદા વીત્યે મજ્યા;
 કાંઈ હોંશગી જિગરે જગ્યા, તેની કવર તું ને નંદી.
 ના ખેંચ આશક તો કરે, માશુકને પાવો પટે;
 ના સાકીએ પીવો ઘટે, તેં કાપડો પાખ્યો નંદી.
 ભેઈ મનમને રૂઝડ, પેલો દનો પૂરો જ ફું
 પાવો ફરી, પીનો થ તું, પજુ વારને પાવો નંદી.
 આ વચ રૂજ નાની દવા, મુજ શન વીની મુશખાં,
 દિલદાર આ જો જ્યાં, એ મુખન બેઠી નંદી.
 એ જ્યાં, હો દિ નનન, નો લગ્યો આંટીં જામ.
 હો જ્યાં જ્યાં, હોમ, નકલર ઘટે આવી નંદી.

૨૭ : સનમની શોધ

પેદા થયો છું દૂંદવા તુંને, સનમ !
 ઉમ્મર ગુઝારી દૂંદવાં તુંને સનમ !
 ૥ દુસ્મનો લાખો બુલાવા રાહને,
 દુસ્મન બનાવી યાર અંબયો, સનમ !
 મફલત મહીં હું, ઝાલિમો કાબિલ એ,
 બુદાઈ ધારોની મઝા એને, સનમ !
 જે રાહદારીમાં અમોને લટવું,
 ઉમેદ બર આવો નહીં એની, સનમ !
 તારી મદદ કેને હશે ? માલૂમ નહીં,
 શું ધારના દુસ્મન સહે યારી ? સનમ !
 પાંચે નમાઝે ખૂટતાં વારે કદમ,
 આડા ફેરે છે બેબુદાઓ એ સનમ !
 ઇંદમ બદમ ખંજર રમે તારૂં દિલે,
 કાફર તલ્લુ દાતિલ જેથી લે, સનમ !
 હું માફ કર, દિલદાર ! દેવાદાર છું
 છે માફ દેવાદારને મારા, સનમ !
 દાંઈ નઝરબંદી થવી લાઝિમ તને,
 ગુઝરાનનો દુદ્દો ઘટે દેવો, સનમ !
 પેદા થઈને ના ચૂખી તારી દિના,
 પેદા થયો છું મોતમાં બલે, સનમ !
 શાને હસે છે મુશ્ત આ લાચારને ?
 દાવો મુનાનો છે હમારો ના, સનમ !

પથથર બની પેદા થયો છું પહાડમાં,
છું ચાહનારો એ ય તુંથી છું, સનમ !

૨૮ : હું ખાવરો

આ આતશે તાપે તપેલો હું બળેલો ખાવરો,
ભાંખી થયેલી નરની તે નૂરનો હું ખાવરો.
એ નૂર ના આકૃતાબ કે, એ નૂર ના હાં વીજળી;
એ કોણી શું? કંઈ નહીં! હું તોય તેનો ખાવરો.
એ શુભ હતું અંગારનું, હું કૂદડી તેની બન્યો;
ચાલ્યો, ગળ્યો, ફાઝી ગયો, હું તોય તેનો ખાવરો.
હાં દાયા દાદા! સ્વપ્નમાં એ ભગતાં એ નીંદમાં,
તેને ન હું તો ક્યાંય, તોયે હું જ તેનો ખાવરો.
અછલ કરે છે ઊઠવા, દેખું કરે, 'તે ના બને!'
અછલ ગુમાવી, દિલ બાજ્ય; દરકનો હું ખાવરો.
'એ ઝેર રેખે છે છતાં હાં માન તેને મીઠું'
એ પૂછ્યો કેઈ નહીં, ઉતર ન આપે ખાવરો.
આગ્રહ નાંખી નમરે બરી, ખૂબમરની જે છે મરા,
તે કેઈ મ.ગુને મુખે છે? એ જ પૂછે બ.વરો.
ફિરવા કરે છે એ બલે, અછલ કરે અંગારાં છે,
મ.ની નિહારે પૂજ તે, હું પૂજ માનું બ.વરો.
હું પૂજું છે છે બલે, દિલમ. દબરો રે.ગ.દે,
એ પૂજું જેને નહીં, તેને મરો હું બ.વરો.

એ પૂતળીના જાડુને કેા જાણનારું જાણશે;
ખામી નજર આવે નહીં, એ દેખનારો ખાવરો.
'હા, હાય, હાહા ! હાય, હાહા !' એ પુકારું હું ભલે;
એમાં મને માની મળ તો એ મળ લે ખાવરો.
કેં પૂછનારો ખાવરો, કેં જોલનારો ખાવરો;
આ 'હાય' પુકારી રહ્યો તે, ખાવરો, હું ખાવરો.

૨૯ : આપની યાદી

જ્યાં જ્યાં નજર મારી ઠરે, યાદી ભરે ત્યાં આપની;
આંસુ મહીં એ આંખથી યાદી ઝરે છે આપની.
માશૂકોના જાણની લાલ્લી મહીં લાલ્લી, અને
જ્યાં જ્યાં ચમન જ્યાં જ્યાં શુભો ત્યાં ત્યાં નિશાની આપની !
એકે અહીં ત્યાં આવતી દરિયાવની મીડી લહર,
તેની ઉપર ચાલી રહી નાનુક સવારી આપની.
તારા ઉપર તારા તણાં, જૂમી રહ્યાં જે જૂમખાં,
તે યાદ આપે આંખને જેળી કચેરી આપની.
આ ખૂનને ચરખે અને રાતે અમારી જોડમાં,
આ હમ-બ-હમ જોડી રહી ઝીંજી સિતારી આપની.
આદાશથી વર્ષાવળા છે ખજારો દુસ્મન બધા
યાદી બનીને હાલ જેવાઈ રહી છે આપની
દેખી ભૂરાઈ ના ડરે હું, રડી રીકર છે આપની
પાવા ભૂરાઈને બપે જગા વહે છે

યાહું સિતમથી હોય ત્યાં ના કોઈ ક્યાં ચે આશના;
 તાણ બની ત્યાં ત્યાં ચડે પેલી શરાણી આપની !
 ત્યાં ત્યાં મિત્રાવે હાથ ચારે ત્યાં મિત્રાવી હાથને,
 અહેમાનમાં દિલ શૂંઘું, રહેમત ખડી ત્યાં આપની.
 ખ્યાડું તણને ખ્યાર કોઈ આઠરે છેદ્દી સફર:
 ધોવાઈ ચાલી ત્યાં રડાવે છે જુદાઈ આપની.
 રોડ ન હાં એ રાડમાં બાદી રડીને એકલો !
 આશકોના રાડની જે રાડદારી આપની.
 જૂનું નવું ભણું અને રોડ હમું તે તે બધું
 જૂની નવી ના હાંઈ તાણ એક ચાલી આપની.
 બૂતી જવાતી છે બધી તાણે કિનારો સામટી;
 ભેયું ન ભેયું છે બને ભે એક ચાલી આપની.
 કિશન કરાવે જૂન તે જૂનો કરી નાખું બધી;
 છે આખરે તો એકલો ને એ જ ચાલી આપની.

૩૦ અમારી પિયારન

અમે એવી બધા વચ્ચે કમચામે ફરવામાં,
 નદીના બૂને જાડે જાડે ખેડવામાં,
 જ્યાં જોઈએ કરી મુદ્દિ કમચામે: કિશની રેડી,
 અમે એ કમચામે જુદા અમારું ફરવામાં,
 જ્યાં જોઈએ જુદા અમારું ને છે જુદા મનિય,
 એ ના ના જુદા જુદા અમારું ફરવામાં.

જહીં જખમે તહીં જોસા તણે મરહમ હમે દેતા,
 બધાંનાં ઇશ્કનાં દહોં બધાં એ વહોરનારાઓ.
 અમે જહોરબજરો સૌ જિગરની છે લખી નાખી,
 ન વાંચે કોઈયા વાંચે, ન પરવા રાખનારાઓ.
 ગરજ ભે ઇશ્કબાજીની, અમેને પૂછતા આવો,
 બધાં ખાલી ફિતૂરથી તો સદા એ નાસનારાઓ.
 જહીં રૂપધોં તણી જગની દખલ ના પહોંચતી ત્યાં ત્યાં,
 ઝમીં ને આસમાનોના દડા ઉડાવનારાઓ.
 ગમે તે બેહયાઈને દઈ માયું ધરી જોજે,
 અમે આરામમાં ક્યાંયે સુખેથી બિંધનારાઓ.
 સનમની બેવકાઈથી નથી સુખ કાંઈ એ ડરતાં,
 અમે જાણ્યું, અમે માણ્યું, ફિકરને ફેંકનારાઓ.
 જખમથીજે ડરી રહેતાં, વગર જખમે જખમ સહેતાં;
 અમે તો ખાઈને જખમે ખૂબી ત્યાં માનનારાઓ.
 બની ઉસ્તાદ આવો તો થયો આંહી તમે ચેલા,
 મગર મુરશિદ કરો તો તો હમે ચેલા યનારાઓ.
 અમારાં આંખુથી આંખુ મિલાવો, આપશું ચાવી;
 પછી ખંજર ભલે દેતાં, નહીં ગણકારનારાઓ.

૩૧ ઇશ્કનો ખન્દો

ભે ઇશ્ક ના તો શું ખુદા ! આવમ કરી તોયે ભલે.
 ભે ઇશ્ક ના તો શું જહા ! એને ખુદા ચે શું કરે !

આ કારખાનું ઇશ્કનું ને ને તપાસી ખૂબ ખૂબ;
 આ ખેત ને આ ખેતનારો એક નૂરે ઇશક છે.
 એથી ઠરું તો ક્યાં ઠરું ? કેને ખુદા મારો ઠરું ?
 ત્યાં લાઇલાજી ચર્વની ત્યાં કાળ કેને હાથ કે ?
 રે ! ઇશ્કનું ઊંચી કદમ માથું ખુદા, માથું સનમ;
 શું છે ખુદા ? શું છે સનમ ? એને બિમારી એ જ છે.
 ક્યાં ચે હશે ને કે ખુદા તો ઇશકનો જન્મો હશે;
 ને ઇશકની જુદો યશે તો ઇશકની હારી જશે.
 ને હો ખુદા તો દો બલે; તેની અમોને શી તમા ?
 છે ઇશકની તો ના વટો જે ઇશક મારું તાજ છે.
 છે ખાક યાગી છાપ મારી ઇશકની જેને હિતે,
 હાજત યનાં તેને બેદિસ્તે રાખાડું કાળ છે ?
 ને કે અમોને વારશે, કેઈ અમોને પૂછશે,
 તો ઇશકની કુંકે અમારી લાખ કિસ્સા તુલશે.
 મું સજ્જા જખમી મસ્ત હારૂ પી બન્યો બિમાર મું,
 પણ ઇશકની બીજે અમોને જીવનારો કાળ છે ?
 હા ! નહિતો ઓ આરબે, ખંજર તમારો લાવબે,
 આ ખુદા કદી નો જુલો, કનિત એ પાત્રી યશે.
 જે ઇશકને જન્મો હશે તે છે ખુદાજીના ખુદા,
 જુદો ! ખુદા શું ? કે શું ? કે કેઈશું તેને હશે ?
 ને ઇશકને જેવો હિલ્લે હલિ પિલ્લે,
 એ જુલો, એ જુલો, એ જુલો, એ જુલો, એ જુલો,
 જે જુલો, જે જુલો, જે જુલો, જે જુલો, જે જુલો,
 જે જુલો, જે જુલો, જે જુલો, જે જુલો, જે જુલો.

કિમ્મત અમારી પૂછ્યો, તો એક દિલનું બિન્દકું;
 વેચાઈએ આનંદથી લેજો સુખે જેને ખપે.
 છે તો હરોણ તોય મોઘો ઇશકનો આ માલ છે;
 જે જિન્દગી રોનાર હો તે આવજો લેવા લલે.
 ખૂન નીચોવી અહીં છે જાપ જપવો ઇશકનો;
 ગરદન કપાવી શીર્ષની માળા બનાવો તો લલે.
 એ મંત્ર જપતાં જાગશે ભૂતાવળો લાખો અહીં;
 એ દેખતાં કરશે નહીં તો ખેત્રશું આવો લલે.
 શુભામ થઈ રહેશું સદા પણ જાદયાહી મહાલશું;
 માલિકના દિલનું કરીને તખ્ત સૂનારા અમે.
 હા ! લાખરંગી ઇશકનું કે એકરંગી જામ છે;
 મસ્તાનના મસ્તાન એવું જામ પીનારા અમે.
 આવો, ભરી પીજો અને એ જીરવી લેજો નથો;
 નહિ તો સદા માટે ચરાવો સોંપજો પીનારને.
 એ તો અમારી માદરે પાયું અમેને જન્મતાં,
 ને જાતની મીઠી પધારીમાં ભયું થે એ જ છે;
 એ ઇશકની લાલી મદી લાખો ખુદા પેઢા બન્યા;
 એ લાખમાંના એક પણ જુદા જ કે પેઢા અમે.

૩૨ · પ્રેમથી તું મું દરે !

ચોજાનમાં આવમ તજા રે, પ્રેમથી તું મું દરે !
 તારા અમનનાં પુષ્પના કાંટા ચડી તું મું દરે !

લઈ લે મૃદુ આમોદ તો, તુંને ઉઝરડો છે થતો.
 લોંકાય તો લોંકાય છે, એ મામલાથી શું કરે ?
 તારા હૃદયઆત્માતણાં વારિ અહીં જિંડાં ભર્યાં;
 પ્રભુ પ્રેરતાં જિજ્ઞાસાં કર્યાં, એ નેશથી તું શું કરે ?
 બચાઈએડ તુજ પડાવી ઝરો, છે એ પ્રલયમાં જિજ્ઞાસો;
 છે કે સુરપે આફળો, છે તૃપ્તો, તું શું કરે ?
 બદલો મળે કે ના મળે, શુક એક પાંખે શે પળે ?
 એ તકં શા જુદા કરે, જીડી ને જીડી, તું શું કરે ?
 પાંખાવના પદ સુખનો ને કેમ સિન્ધુ ફૂલો,
 ન્યાં સખ્ત જિમી લેખડો, તો તું અરેરે ? શું કરે ?
 તે જિમીએ પાછા પડે, મગફર ગિરિ તે ના મળે;
 તોયે સહિત લેજા કરે, જે પ્રમનું તે શું કરે ?
 ને ધામ ઝરણાં પાસનું જે પ્રેમ પી નીતું બન્યું,
 તુજ પદ કને જે છે રચ્યું તે ના કરે, તું શું કરે ?
 એ ના પુઝારે કોઈએ, 'અમ અમ કમળાઈ મરે,'
 અમ વળ નો પડે મરે ! 'તો ત્રા, ત્રા, તું શું કરે ?
 અઃ મુક રૂપી આવમે અપારીએ ના મારને
 રાંધામ ૧૦ ૦૦૦૦ અને એવું મના તું શું કરે ?
 તુજ અમલનું મારું, મારે, જ ના તેનો મરે,
 તે શું જ ને છે રોડો ? જાહે, અન્ન, ન્ન, ૧, ૧૦ ?
 એ રોડોજાનું નમું નમને દુલ્લ નિજ પવડું,
 એ રોડોજાનું કેને નમું 'તે પવડું તુ ૧, ૧૦ ?

એની કૃપાનાં પુષ્પ એ રગદોળનારા પાદને,
 નિજ ગન્ધનો જે લેપ દે તે લેપ થાતાં શું કરે?
 એ આંખ મીચી ચાલશે તો ઇંદ્ર સાથે મહાલશે,
 મીઠી પ્રીતડી મીઠી થશે, દિલ જાય ત્યાં તું શું કરે?

૩૩ : આપની રહમ

મિટી હતો, તે આપનો બંદો બનાવ્યો—શી રહમ!
 માગી ગુલામી આપની, બખ્શી મહોબત—શી રહમ!
 આવ્યો અહીં છો દોસ્તદારીનો લઈ દાવો સદા,
 બોસા હઈ ગાલે જગાડો નીંદમાંથી એ રહમ.
 એવી કદમબોસી કરીને કાં લખવો રોજરોજ?
 છે દિલ્લગી ખ્યારી મગર ક્યાં હું અને ક્યાં આ રહમ?
 મેંદી બનાવી આપ માટે, તે લગાવો છો મને,
 શાને જબરદસ્તી કરે, આ પેર ધોવાને રહમ?
 આ આપને જોઈ લખતાં બાગના મારાં ગુલો;
 જે ખૂંચતાં કદમે ચડાવે તે શિરે માને રહમ.
 હું ચૂમવા જતો કદમ, ત્યાં આપ આવો ભેટવા,
 ગુસ્સો ઠરું હું, આખરે તો આપની હસની રહમ.
 ના પેર ચૂમ્યા આપના, ના પેરમાં લોઝો જરા;
 પૂરી મુરાદો તો યવા દો, માનગું તે ચે રહમ.
 ના માનતા તો ના દહું, જે જે જનાવો તે જનું;
 તોયે કદમના ચાર બોસા આપશે શું ના રહમ?

છે પ્યાસ, છે શોષે અને છે આ જિગરને મહોળતે;
 મીઠું બધું જામે, મગર હા ! સોળતી પીવા નથી.
 નૂરે જુદાઈમાં તમે, સાફી, શરાણી ને સનમ;
 સોળત અમારી આલમે, આલમ ચડી ઇશકે નથી.
 બેઈશક શું બાણે શરાણી યા શરાણીની મજા ?
 બેઈશકથી જૂની મહોળત તૂટતી આજે નથી.
 આલમ, પિદર, માદર, બિરાદર, દોસ્તને શું શું નહીં ?
 ગફલતે તેને સુવારી જામ પીવાતું નથી.
 આ જામ પર લાખો જહાં કુરબાન તો કરવી ઘટે;
 તોયે સગાઈના હકે એ પેશકદમી ના થતી.
 પિવાઈવું જો ના બને, પીવું પછી ચોરી કરી;
 આલમ રહે, હું ક્યાં હમ્મ ? એ ખૂન જોવાતું નથી.
 સોળત વિના કેવી શરાણી ? શી ખુમારી એકલા ?
 આ જામ પ્યાસ જિન્દગીથી તો ય ચૂમાતું નથી.
 પ્યાસું જરી પીતાં જિગરથી આ જહાં છૂટે પડે;
 પીનાર પીપી જાય તો આલમ તણું ઠોઈ નથી.
 પ્યાસું ધરું જ્યાં હું લમે, આલમ પુઠારી ઊઠતી,
 ઝાટો, ઝરા, ફૂલો રહે, આમુ સરાનાં યે નથી.
 ઠા પ્યારથી આખ્યા અરી, આફન ન આ વારી દમે;
 નાઉમેલીની દરે માઝી મજાની યે નથી.
 સાફી ! સનમ ! જાણું કરો, કેવું તમારા દાયને,
 છડે જહાંમાં ઇશક આ જામ લેવાનું નથી.

તો ચે, સનમ ! સાકી ! અમારી રાહ તો જોજો જરૂર:
 પીધા વિના આ જામને, રાહત નથી, ચેને નથી.
 તાઝિમોથી, ઇશકથી, લાજો ખુશામદથી અગર-
 જાઉં જહાંને લાવવા, તો ત્યાં મઝા એને નથી.
 આશક થઈ પ્યાસી હશે આલમ તમારી એક દી:
 સાથે લઈ પીગું શરાબી, હુઝૂ ત્યાં પીવા નથી.

૩૬ : અમારી મસ્ત ફકીરી

મઝલ

- ફકીરીમાં સખિરી મેં, ભરી આજે મજા કેવી ?
 અમીરીને ફકીરીમાં, મળી આજે રજા કેવી ? ૧
- ફિકર ધૂંટી કરી ફાકી, તમન્ના શી હવે બાકી ?
 શરીરે ત્યાગની કહની, ચડાવી ત્યાં દજા કેવી ? ૨
- ખલકને બાણતા ફાની, પછી પરવાહ તે શાની ?
 નથી દરકાર દુનિયાની, મળે તે ક્યાં મજા એવી ? ૩
- પીવો પ્યાલા ભરી પાવો, કરીને જ્ઞાનનો ટાવો,
 અમીરીનો ધરી દાવો, ફકીરીમાં મજા લેવી. ૪
- કરી મખમલ તણી શેખ્યા, કરી ખુલ્લી ભૂમિ મેયા,
 કરી વહેતી મૂકી નેયા, તરંગોની મજા લેવી. ૫
- કરી ખાવા મળે લાડુ, કરી ખાવા પટે જાડુ,
 રંગચિત્રું દેહનું જાડું, ઉપર ભજવો ધબ કેવી ? ૬
- કરી છે શાલ દુશાલા, કરી લંગોટ ને માલા,
 કરી હો ઝેરના પ્યાલા, મળે તેવો મજા લેવી. ૭

હું જેમ આ ઘટતો ગયો, આપે બહાવ્યો તેમ તેમ;
 ન્યાં ન્યાં પડું ત્યાં ઝીલવા હાજર ખડી આ રહમ.
 મારો સિતારો જોઈ આ તીખા બન્યા છે દુશ્મનો;
 ગાફેલ હું હું એ બન્યો, આ આપની જાણી રહમ.
 ચારી ન છૂપે આપની, છાની મહોબત ના રહે;
 જાણી ગઈ આલમ બધી, તે ના જવા દેજે રહમ.
 આવો ચડાવી છે મૂક્યો આ આપનો આપે શુભામ,
 તો મહેરબાની નિરવાયે એટલી માગું રહમ.
 ન્યાં ન્યાં ચડાવો ત્યાં ચડું હું હાથ હાથે લેઈને,
 એ હાથ છૂટી ના જવાને દમબદમ દોલે રહમ.
 નીરની સાથે ચટે છે નીરનાં ખીલી ફૂલો;
 ના ઊતરતું નીર સાથે, નીરને છાજે રહમ.
 લાખો શુનાઓમાં છતાં હું આપનો ને આપણી;
 લાજે જનાં, માગું છતાં-આજાદ દોલે આ રહમ.

૩૮ તમારી રાદ

ચાક્યો તમારી રાદમા લિખો રદી દાવાં, મનમ !
 રાદન ઉમેરીમા દર્જો જાની જાણી દાવાં, મનમ !
 પી દાફરોના દાયનુ પાણી લિખેતું ધામ, તે
 મિટ્ટી જાણી જાણે પીટાયું મૂજ નાખીને, મનમ !
 પડાટો દગા, રેની જન્વા રેની જન્વી પડાટો, અને
 જાણે દગર સાથે રાદો જાણી-રોડો દા ? મનમ !

પાણી બની ઢાળાઈ છે, દમબદમ ગમને કૂવે;
 અંધાર છે, લાચાર છે, સિંચો-હવે સિંચો, સનમ !
 સાબૂત છે ના દોર આ, આવે, લગાવો મીણુ તો,
 ખેંચી ઊભા છે ખંજરો, આ દુશ્મનો નીચે, સનમ !
 આંહી શરાબે નીર લેળ્યું છે હમારા જલિમે;
 પીતાં ન કાવે ખ્યાસમાં, આ દમ લબે આંચે, સનમ !
 પીતાં ન કાવે છે હવે, પીતો મજાથી જે સદા;
 ઠાને તમારી સાંભળી મીઠી શરાબી છે, સનમ !
 છીપી રહ્યાં છે ખ્યાસને આ જાંઝવે લાખો અહીં,
 હું તો તમારું નીર સાચું ચોખતાં ખ્યાસો સનમ !
 છે ખ્યાસ, છે બૂખે, ઉપર બોલે ખૂરાઈનો વળી;
 છે રાહ જોવી એકલાં, ક્યાં-ક્યાં મુખી હાવાં ? સનમ !
 માફી તમારી છે બધે, જાણું અહીંયે ખૂબ છે;
 માફી પુકારો ને હર્ષ ઝીલી હવે લેજો, સનમ !
 લાજિમ ખૂરાઈ આ બધીને ચૂપકી, આવીંદ ! છે;
 તોયે ઊઠે છે ઊઠગી ખૂને જિગર બૂખે, સનમ !
 હુથી થયું ના, ના થતું, યા ના થશે કાંઈ અહીં,
 તકલીફ તો આખર તમારે ને તમારે છે સનમ !
 યાદી રહ્યો પૂરો અહીં, માફી હવે તો મોકલો;
 છે માફ જો કરવું બધું, તો આવજ ના શાને ? સનમ !

૩૫ શરાબનો ઇનકાર

આવું કહો, ક્યાં એકલો ? આશક જહાં યાત્રી નથી;
 ખ્યાલું બધું આ : ના કદર, પીવા જહાં ખ્યાલી નથી.

ધયાં છે કેશરી જામા, ક્યાં કાપાયનાં કપડાં,
 તજ સંસારના જામા, કળમાંથી મળ લેવી.
 ભયાં છે જ્ઞાનધન ભાયાં, ઊકાવે શાહ પશુ માયાં,
 જગતનો ગમ સદા ખાતાં, ગમીને ન્યાં રજા દેવી.
 ખુશી આદત મૂકી સાથે, ધખાવી હોળીઓ હાથે,
 પીત્તના દુઃખની માથે, ખુશીથી ન્યાં સજા લેવી.
 જગત જીત્યું અલખ નામે, અચલ એ રાજને પામે,
 નમાવી સર હર સામે, જિભાં ત્યાં દેવ ને દેવી.
 અમીરીની મળ મીઠી, ફકીરીમાં અમે દીઠી,
 ન કરવી આકરી ચીઠી સ્પૃહાને ન્યાં રજા દેવી.
 થયાં ન્યાં એક ઈશ્વરથી, પછી રી ગાંઠ ધરધરથી,
 જગાવ્યો પ્રેમ પરવરથી, ચલાકા સ્નેહની સેવી.

દેરાસરી

૩૭ : પ્રેમનિવેદન

સદા મન મસ્ત તુંમાં રહે; તું તું તું તું જ મારે છે ।
 છે તું મારે મન વશી, મધુર રસીલી યાર;
 જીવનરોડી શાંતી-મુજ ધનના બંદાર;
 મધુર મુખ, ગાર, કરોટા અંદર દુ વાર;
 પીને અમી યાત્ર અમર ધાર, દરે દવારે પિરાટે છે ।
 અર્ધ નિઃશ્વાસથી કહું પ્યારી તું કપાળ,
 મનન સમ મદી યોજનના નેત્ર ચારેલા લાલ,

વીખરી વાંકી અને કાળી-લલિત લટ શોભતી બાળી;
 અટકી ભાલે જ રૂપાળી, અરે! જા! શું ખસેડે છે? સદા
 લટખેા બાંધ્યેા બાપડો, જીવ શુભ લટથી, ચાર !
 જીવવા દે, કહે શીદ હલ્લે-કરી કૂર આચાર ?
 ધવાયેા તેહ તારાથી-હરાયેા હેત સારાથી;
 મનાયેા નેન ખ્યારાંથી-હવે, પ્રિય ! શું સતાવે છે? સદા
 મધુર મુવાસિત માહરી, તું ચંબેલી સારઃ
 ગોરી પાતળી ખીલતી સહુ મુગંધ ભંડાર;
 લગીર લાલાશવાળી વા-ચિતે ખૂબ સ્નેહવાળી વા;
 મધુરી પોપટી કહું હા-ભરી મદ ખૂબ લાગે જે? સદા
 છડે ચકોર હું માટ શું-કહું, વહાલી ! યા અંદ્ર ?
 ના ! ક્યારેગે તું મરે-ખહું સાલે નેહખંધ;
 અરે ! હું હું જ બદલાઉં-ચહે તું તે કહું યાઉં;
 પ્રીતિનાં ગીતડાં ગાઉં-ખરે ! મન એ જ ભાવે રે ! સદા
 કે હું જાણું ટેકીલું-આતક ચર્ષ, દિલદાર !
 વાંહું તારા નેહનું બિંદુ મુખ આધાર ?
 અને ના ! મેષ એ યાયે-ખહું ફર તું ચકી બાયે;
 વિયોગે નાજ રહેવાયે, નમીએ દુઃખ પાહું રહે ! સદા
 તુ તે તું ! મુજ ચાર રહે-હું રહું હું તે હું વા !
 પ્રેમ પીપિટો જીવે, કહે ખીનું કે' શું વા ?
 લગીર ચપગા ફૂટી તારી-ભરી મદ આંખ જે કારી;
 કરી મુજ તહં એ મારી, બચાવી મિત્રને તું હે ! સદા

૩૮ : પ્રેમધર્માંગીકાર

બન્યો હું પ્રેમનો બંદો-બીજો રુચે નહીં ધંધો,
 કામકાજ સૂઝે નહીં, મન પ્રેમે મશગૂલ;
 તું મુજ સુંદર ગીતડું, હું તારું ખુલખુલ.
 મધુરા નાદથી આજે, અમળ મુજ પ્રેમને કાજે,
 લવું તાનો મીઠાં રાજે, રસિક જન ખૂબ આનંદો. બન્યો
 મુજ મુખવાદ સમારીને, ઠાઠ મેળવી, ધાર !
 સૂર અલાપી તાહરું, ગાનભજન કરું સારી.
 અહા! બીજું અહીં શું છે? સર્વમાં શ્રેષ્ઠ તું તું છે!
 સદા પ્રેમી દિલે ખૂંચે-વિયોગે, તું શું છે ચંદો? બન્યો
 રસબસ પ્રેમે માહરું દૃઢય થયું, દિલદાર !
 બલે જિવાટે કે હલે પ્રેમ એક આધાર.
 બીજા જન ચાહ તે બોલે-ગલે છુર તૃષ્ણને તોલે;
 કપટ વિના દૃઢય બોલે-મને ખજા ફુદ છે નિંદો. બન્યો
 મુજ મન પાપલ પ્રેમથી, નિંદા શું કરશે જ ?
 મરી રહેતું બાપડું, કદો! શું ફરી મરશે જ ?
 અમળ શુભ પ્રીત શું બને? ઝાંઝી રમરીત શું માવે!
 બલે મન ફુદજન તાલે-વિવિધ જન ફુદના ફેરો. બન્યો
 આગ્રહ જનની તમ, મનડું બનિયું મરન,
 પ્રેમ જગર દેખે નહીં, જન ખાલીજ સમગન,
 નૂને દિલદાર ? પ્ય.૩ ૬. મુકેષી લીન ચાર્ડ ખે,
 બની અવનવન મ.૬ ખે. નવન બે વાર નુખકદો બન્યો

ધાયલ દિલ પ્રીતિરણે, તરસે જે તરસે જ;

ચિત્તમાં મરવું આદરે, મોતે શું કરશે જ ?

લીધી દિલ દાલ મેં રૂડી, જગત છો વાત કહે ભૂડી,
મને સરખી રૂડી ફૂડી, ગણું જગના નહીં ફંદો. બન્યો ૦

જે કે આ દિલ માહરું, હોય થયેલું ખાખ;

પ્રેમભજન બૂલે નહીં, પ્રેમ ! પ્રેમ કહે રાખ.

ખરે ! મુજ ખાખ કહેવાની, રૂડું તુજ નામ કેવાની;
હૃદયમાં આશ રહેવાની, થઈ રહું પ્રેમનો બંદો. બન્યો ૦

તુજ કારણ મુજ પ્રેમની, મૂર્તિ જે કે આજ;

હણવા તત્પર થાય કે, સેવક ના કહે ના જ;

મીઠી ! તુજ કારણે મરવું, હૃદયમાં દુઃખ ના ધરવું;
હઠી પાહું નહીં કરવું, મને પ્રિય પ્રેમના છંદો. બન્યો ૦

શુભી સન્મુખ રાખીને, પૂછે મુજને કામ;

તું તું એક જ માહરે, મને વસેલી હોય;

લવું તુજ નામ હું ઘેરો, પ્રીતિ એ જોલ સૌ પહેરો;
બણું હું તે જ સૌ છેલો, બીજો ગણું શબ્દ છે જરો. બન્યો ૦

હા ! હા ! સમ ખાઈ દહું, 'પ્રેમધર્મ' મેં લીધ;

તે વિણ માનું નહીં કશું, પણ મેં એવું દીધ;

પ્રભુ એ પ્રેમ માનું હું-જમે તે જાતિ જરૂં હું;

દૃઢ દગિયાત થાઉં હું, ચરણ જગ પ્રેમને વરો. બન્યો ૦

૩૮ : પ્રેમીને ઠપકા

અરે! બા શું અવાયે નહિ-જૂઝું જો! હું અહીયાં રહી.
 બા બા શું આવે નહીં, તલસાવે શું યાર!
 ટકટક કરતું બાપડું ચાતક તરશ્યું ધાર.
 તરશ્યથી વ્યાકુળું યર્ધને-ચુલો વારિઠના ગર્ધને.
 થહે આવે જલજ ધાધને-હરે! વારિઠ લેખે નહીં. અરે!
 ગડગડાટ ને ગજના મુલું હું કરણે, હાય!
 પળ દેખું દિદાર નહીં, કહે રહ્યું ક્યમ જાય!
 જીવે ક્યમ બાપડું કે'ની? રસિકતા ધન્ય છે જેની.
 તરશ્ય છીંચે નહીં એની-હરે! દુઃખ શું વિચારે નહીં? અરે!
 લિડંતાં તુ જ દિશથી આવંતાં ખગ રોજ;
 જોડે મોહું શું દિલથી, રી રી માણું મોજ!
 અરે! પળ મેલ ક્યાં આજે, ગરજતો ક્યાં જૂંડા રાજે!
 ગળે નહીં શું જ ના દાઝે? કાળુ શું છાનડી કરે યર્ધ? અરે!
 દિલમયોદા વિગે, આવનાં ખમ જોઈ,
 પ્રેમું ખ્યાગં માદરા, ચક્રવાક જે મોદી;
 ગડપટ્ટી પાણું મારા-નયન જે પખીડા મારાં,
 મુખમાન પૂજ્યા તાગ-વિગ્નની મુખ દ્રવ્યો રહી. અરે!
 હરે ન મુખથી હંઈ તે જુએ ન સામુ રંચ,
 જુએ પેદાં નન મારીગી, મેલક ગનિલો રક.
 અરે! દિલ ॥ ૩ ॥ જે નહીં હું તુ જ વાગી જે નહીં.
 દિલ જે જે જે જે નહીં કહ દુઃખમાડું હું નહીં અરે!

ગરજ જીએ નહિ કોઈની, દે ન મુજને પાંખ;
 જા તુજને હું શું કહું, હતી નહીં કહે આંખ ?
 દીધી જો હોત પાંખો એ-હિડીને જાત જ્યાં તે છે;
 પડત જોડે જઈને રે-છૂટત નહીં એકઠાં એ થઈ. અરે !

૪૦ : પ્રેમીની તદ્દલીનતા

વગર તું હાર હેયાના, બધો સંસાર ખારો છે;
 મગર દિલ્લહાર ! તારી તો મઝાનો બહાર ન્યારો છે.
 અમારા હૃદની લે'જત, શું બણે કોઈ બેદલી ?
 ઘવાયો એ પૂરો તેને હરદનો પ્યાર ન્યારો છે !
 ગમે નહિ ખાનખાનો કાંઈ, ગમે કાંઈ જાનતાનો નહિ;
 મીઠી શી વેદના ભારે, અજબ વહેવાર તારો છે !
 પડેલા પ્રેમના વહોમાં, વહા, જઈએ ભિલટપૂરે;
 દિનારે નહિ નજર જરીએ, રસીલી ધ્રુવ અમારો છે !
 ભલે એ ઠાહી દુનિયા તો ગમે તેવું મુખે બોલે;
 અમારો ન્યાય તો આખર હથ્થૂર તારી ધનારો છે.
 મધુરું મુખ જોવાની, નિરંતર લેહ લાગી રહી;
 ખરે ! દેરાસરી આખર તુંથી બિસ્મિલ ધનારો છે.

૪૧ - ગઈ ક્યાં પ્રેમની પ્યાલી !

વગર હું કાંઈ જાણે નહિ, મને તું એમ કહેતી'તી,
 વિશેષે તેં બિચારે નહિ, મને તું એમ કહેતી'તી.

સ્વરગના સુખથી મીઠાં, જગતજંબળ કાપંતાં-
 મધુર મુજ ચુંબનો વિના, છવું નહિ એમ કહેતી' વી.
 રહીને રાતદિન પાસે, જિગર આપી લઈ બાધું,
 અતૈકિક મૂર્તિની પેઠે, પૂબઈ એમ કહેતી' વી.
 બીજેલા નેહથી હુંને, સહજ એક નેનની સેને,
 અજળ બાહુગરી મારી, નચાવું એમ કહેતી' વી.
 તણું નહિ છવ બતાં હું, રૂડી વેલી રી રહું વગગી;
 ગઈ ક્યાં પ્રેમની ખ્યાલી? મને જે એમ કહેતી' તી!

૪૨ : પ્રેમીની બેપરવાઈ

મીઠા દ્રવ્યવા મહી' સચ્ચાઈ, અરેરે કાંઈ બાળી નહીં,
 જગત એઈ વળ્યો બધું, વફાઈ મેં નિહાળી નહીં.
 દૃઢ દ્રવનાં પૂછી જાત્રી, મનોદર મૂર્તિઓ પ્રેમ;
 મઈ સદુ વ્યય મુજ મેવા, અનન્યે કોઈ રીત્રી નહીં.
 ફર્યો બની બાગમાં પેલા, મુખે ગુણમાન માતો હું;
 સુખીને જ્ઞાન કોઈ ફૂલે, દૃઢપણીને વિશમી નહીં.
 મરમું નદિ માન કે જ્ઞાને, બાપી નદિ લોભની લજ્જા;
 બની જેકેર મેં કીધું, અસ્વનું જ્ઞાન, લેખનું નહીં.
 બધા જવજંબ કાપીને, અટકીમાં મસ્ત ફરી રેના,
 પલ્લુ બાંધ્યો મગીજંથી, લગીર પત્ર પ્રેમ પામ્યો નહીં.
 અર્દાન્ય સુખદા બધાં, દુઃખી અને નીવાસના;
 જગતજંબળના જગીરે, બધાકે કાઠ બાંધ્યો નહીં.

અરે ! જા એકદર દુનિયા ! લરોસો રંચ નહિ તારો;
 તહારાં નાજનખરાંની, અમારે કાંઈ કિંમત નહીં.
 અમે દેરાસરી નિત્યે, અલખની લેહ લગાવીશું;
 રમીશું ખાખ એકલકા, અમારે કાંઈ પરવા નહીં.

૪૩ : પ્રેમીની પ્રણયધોપણ

જગ છે ગમે તે કહો તને હું તો ચમેલી કહીશ જા;
 તત્પર શુભાનુવાદ ગાવા હું હમેશે રહીશ જા.
 રહેવા હજૂરમાં તાહરી દિનરાત દિલમાં ચહીશ જા;
 તજને બધું હું તો અનન્યે દાસ તારો થઈશ જા.
 તારા વગરનાં સહુ સુખો ગતિ તુમ્હ હુંય તજીશ જા;
 એકાગ્રચિત્તે લહેરથી હું તુજનેજ ભજીશ જા.
 તારી મનોહર મૂર્તિ હું નેનોથી પીશ કરીશ જા;
 હે પ્રાણ ! તારા નામનું બહાનું હમેશ ધરીશ જા.
 તુ જ નામની કિસ્તી થકી ભવસાગરે ઝીલીશ જા;
 તારા બિરદની એકલી ચિત્ત આશ મીડી ધરીશ જા.
 હર રીતથી વહાલી તને ખૂબ ખુશ ખુશ કરીશ જા;
 તારી ભલાઈઓથી બધી દશ દિશ હું ગજવીશ જા.
 ખુદ ખૂબમૂરતીને તાહરું કરી પ્યાન હું લગવીશ જા;
 તું આગળે એ પણ હઠે દી માન હું તલવીશ જા.
 સહુ સદિમાં તું તું જરી તું એક જરી એ લરીશ જા;
 તારા વગર બીજુ ન રેખું હું ધ્યોડે રહીશ જા.

આઠે પ્રહર તુજ પ્રેમની મદિરા પીને હું છકીશ
 બની યાદમાં ગુલતાન બૂલી લાન નિત્ય બકીશ
 મારો ચમેલી રસભરી, મારી ચમેલી બપોશ
 આ પ્રેમઘેલો છે બનેલો લલે હું એમ બપોશ

૪૪ : સનમની નિગાહ

નિગાહ તુજની, અરે ! બદમસ્તીમાં હુશિયાર કેવી છે
 અમારું દિલ ચુરાવાને, કહો ! તૈયાર કેવી છે !
 અદાથી ફેરવી ખંજર ગળા પર, તું પછી કહેતી;
 શકીદે નાજ ! બતલાવો કે આમાં ધાર કેવી છે ?
 નિગર તૂટ્યું રવાના કાટ્યું બંધને દિલમડીં લાગી;
 ગળબનો ધા દરે અંચલ, નિગાહો યાર કેવી છે ?
 બગલ કરતી અંબોને તું, હસીને પૂછતી પણ તું;
 જશ દિલબર ! બગાવોને અદા ! તતવાર કેવી છે !

૪૫ : કાફી છે

કાફી આશકને કંવાને નિગાહ તતવાર કાફી છે
 ચિરંજીવ ગળમને કાફી મદમ દિવાર કાફી છે !
 પેશા દિલ દીવાનને નળી લગ્નર જાંજીરની.
 અંબોને ભર કંવાને દુલખને તાર કાફી છે !
 નાદે લગ્નમંદ, નરી નિગાહ, નરી મનમન નિગાહીથી,
 તતવાર દિલ ચલુ છે આ, બન ' એ તકવાર કાફી છે

પરેશાં જોઈને મુજને, ન કર તું હૃદય, અય અલિપ્ત !
 ઇલાજે દર્દ દિલને કાજ ફક્ત તુજ પ્યાર કાફી છે !
 નથી મુમકીન, અયે દિલબર ! નિયત બદલે જરા મારીઃ
 રૂબેલાને બચાવાને, સનમ ! તુજ પ્યાર કાફી છે !
 ન જા તું જાન છોડીને, અરે ! આ ક્ષાની દુનિયામાંઃ
 બેઠેહ કરવા મને તુજ જાંજરે શુકતાર કાફી છે.

‘કાન્ત’

૪૬ : આત્મજ્ઞાન

અહા ! શા આજ વર્ષોવે સ્વરે આત્મા પરે આશા !
 બેઠેલો આત્મ જો શો જો સ્વરસ્થાને કરે આશા !
 અરે ! શું આવશે ત્યારે ફરીશું સાથ એવો દિન,
 કદાપિ સ્નેહને સ્વર્ગે ? કહે શું ખરે ? આશા !
 અને શું ફરશે આખર અખમ જો શુદ્ધ હૈયાનો,
 અને જો ચાલશે સાથે ? દયા કેવી કરે, આશા !
 નહીં પરવા જરા અમને, દશી જો વસ્તુ ઐહિકની;
 કરે સંતોષ જો તેને મને તો ઉદરે આશા !
 નિહાળું હા ! ભવિષ્યે જો ઘડી પડે નેત્રરસ જૂનો,
 સખાનો સૌમ્ય, દેયું તો મુખે ભવમાં તરે, આશા !
 મને મીઠી રહી આસ્થા મદા તવ જ્ઞાનમાં, દેવી !
 સ્વરે જો દિવ્ય જીવનને બરે ને સાંભરે, આશા !

૪૭ : ચન્દાને સંબોધન

તને હું જોઈ છું, ચન્દા! કહે! તે એ જુએ છે કે!
 અને આ આંખની માફક-કહે, તેની રુએ છે કે!
 અને તવ નેત્રમાં તે નેત્રનું પ્રતિબિમ્બ જોવાને
 વખત હું જોઈ તેવો શું-કહે, તે એ ખૂએ છે કે!
 સખી! હું તો તને જોતાં-અમે જોયેલ સાથે તે-
 સ્મરન્તાં ના ચક્રું સૂઈ! કહે, સાથી સૂએ છે કે!
 સજ્જાની સુંદરી ચન્દા! ધરી તવ સ્વચ્છ કિરણોમાં-
 દૃઢ્યનાં ધોઈ છું પડ હું! કહે, તે એ ખૂએ છે કે!

૪૮ : મારી કિસ્તી

નવ સહે ઉપાય કેં ટોલાય મારી કિસ્તી!
 આવા તોફાનમાં જરૂર દૂળગે મારી કિસ્તી!
 જવચમુદ્દા છે સમાન:
 જવે એ દોષ લખ્યું લખત!
 સદમા તોયે આ વખત જુઝાવી છે મેં કિસ્તી.
 જન્ય દગ્ગા જોઈ દરત:
 ખીમે ખીમે મનિ દરત:
 પડ મને! આ તો તવ જુઝાવી છે મેં કિસ્તી,
 દેખી નહીં મડા ચન્દર:
 દેખ દેખ ત્યારે જન્મર?
 દેખ તેજ જોઈ જન્મ જુઝાવી છે મેં કિસ્તી!

સફરનો હતો ચરસ :
 ગણતો હતો ઘણી ચરસ;
 દીસે ઘણાં થયાં વરસ ઝુકાવી છે મેં કિસ્તી !

૪૯ : મનોહર મૂર્તિ

(કન્વાલી)

હેવે દીધી દયા કરી મને,
 અહા ! મૂર્તિ મનોહર માણકની !
 નવરંગ, પ્રકુલ, શુભાળ સમી
 મૃદુ, મૂર્તિ મનોહર માણકની !
 નયને કંઈ નૂર નહું ચળકે,
 વદને નવી વતસલતા ઝળકે;
 સખી ! એક જ તું ગમતી ખલકે
 મને, મૂર્તિ મનોહર માણકની !
 ચિરકેશ મુકોમળ સોહી રહ્યા,
 સ્મિત ભેજને તારક મોહી રહ્યા;
 કામધેનુ શી ખાલક ઢોહી રહ્યા,
 તને, મૂર્તિ મનોહર માણકની !
 દૃઢ્યે શુભ, ઉન્નતવલ ભાવભરો,
 પ્રણયામૃતની પ્રિય ધાર ધરો :
 સહચારમહી ભવપાર તરો,
 સખી ! મૂર્તિ મનોહર માણકની !

ત્યાં આસમાને આલણાં જુદાં જુદાં કંઈ ચક્રવે;
 સમજે ન કે તેથી નિસાસા સૌ ભરે, શામાં મજા
 દરિયામહી-ધરતીમહી-ત્યાં આસમાન મહીં છે,
 કહે તખ્ત ખુશાલી તણું-શું કામની પણ તે મજા
 છે ત્યાં ગયાં જૂત તો હજારો માણવા જ અપૂર મજા
 સાથે લઈ પાછા ક્યોં દીઠાં નહીં, તો ક્યાં મજા
 વપો બિચારી ગભિંણી સહેલી પ્રસૂતિ વેદના
 પછડાય ચીસો પાડતી ને ગર્ભ જગડે પડે;
 યિજ્ઞય શિયાળામહીં, સિત્તાય ઉનાળા મહીં;
 દુનિયા બધી એમ જ પીડાવી કેણું છું; તો ક્યાં મજા
 ખૂબસૂરતી આલમ તણી હસતી ખીલે જે દારમી,
 કેણું હું, પણ હરમાય ક્ષણમાં, માણું તો એમાં મજા
 સુણવા કહે, અવલોકવા કેા, વાંચવા ઠોઈ કહે;
 હું મ્હાવરો રાખું ઘણો, તેમાં ન આવે પણ મજા
 આલમ તણી મેં ચોપડીનાં ફેરવ્યાં પાનાં ઘણં
 માલિકના ટંકાપણ ચકી સમજી થયો, પણ ના મજા
 હું ગાન દુનિયાનું મુલું અવલોકું સારી ખદ્દને
 જાણી લઉં છું ભેદ સવળો તોય તેમાં ના મજા
 જિગર વિના તનદા કદં તેથી ન આવે રે મજા,
 આ દરક વિજી રોનું ન માને દીલડું ક્યાંઈ મજા
 ભરી ગયેલા નૂરથી જાંખો કદ જનમંદ્યો,
 પારી ફીરતી હું પ્રકટ 'નર! એ! મુજ નર ક્યાં!'

મુણે ન કો, રડવું જુએ ના મુજ હાલત આલમે;
 દેખું જ તેને રડવી હું તો દુનિયામાં ક્યાં મળા?
 દુનિયા મહીં, ભાઈ! નથી-ક્યાંઈ નથી-કાંઈ મળા.
 ગમગીનીનો ભંડાર આ છે-માતું તો શેમાં મળા?
 જિન્દગી છે ત્યાં સુધી સહેવું બધું રે! ત્યાં સુધી;
 આ જિન્દગી પૂરી થશે તો આવશે ભાંચી મળા.
 સમરવાં ગએલાં સ્નેહીને, રડવાં ગએલાં સ્નેહીને;
 ભગનાથ જીવિત મુજ એ છે, હાલ તો ઠહો તે મળા!
 ઠહો તે મળા કે દંભ કે મૂળાઈ કહાયલુ જે ગમે,
 અવસાન સુધી હૃદય મુજ તેમાં જ માની લે મળા.
 અવસાન બાદ જિડી જતાં, અકર્ણિત અગમ્ય જ સ્થાનમાં,
 આ ખરકમાં નથી ક્યાંઈ એવી લહીય ત્યાં સાચી મળા

ખખરદાર

૫૨ : રસહેલ

અખંડ એક ધાર અજબ કો વહી રદી,
 ખુડી ખુદાઈ ત્યાં જુદાઈ કો નદી રદી!
 જોનાય સદગ ખલક ત્યાં ન ઝલક કો જુદી,
 કરોડ આંખ નૂર તો એક જ ત્રદી રદી!
 અનંતમાં ઝગી રદા અગણિત તારણ,
 ન આંખ તેની કો કયા જુદી કદી રદી!

નવરંગ, પ્રકુલ, ગુલાબ સમી

મૃદુ, મૂર્તિ મનોહર માથુની!

દેવે દીધી દયા કરી કેવી મને,

અહા! મૂર્તિ મનોહર માથુની!

૫૦ : આપણી રાત

(કન્વાલી)

શરદ પૂનમની રઢિયાળી સદા,

મને સાંભરે આપણી રાત, સખી!

હસે આકાશે ચંદ્રમા તારા લસે;

મને સાંભરે આપણી રાત, સખી!

વહને નવજીવન નૂર હતું!

નયને પ્રણયામૃત પૂર હતું!

હૃદયે રસમાં ચક્રચૂર હતું!

મને સાંભરે આપણી રાત, સખી!

નાહતાં નાહતાં પ્રકાશમાં, પ્રેમતણી,

દીધી વિશ્રાન્ત વાતો રસીલી ઘણી;

કલ્પનાની ઇમારત કૈક ચણી,

મને સાંભરે આપણી રાત, સખી!

તારું સ્વાર્પણ અંતરમાં જ લટું;

કયા અદ્રશ્ય એ જઈ દોને દહું?

સ્મરના જગમાટી નિમગ્ન રહું:

મને સાંભરે આપણી રાત, સખી!

રાત રૂપાળી, રૂડી, રસાળી હતીઃ
આશકોની અપૂર્વ દિવાળી હતીઃ
આખી ઉત્સવ માફક ગાળી હતી :

મને સાંભરે આપણી રાત, સખી !
પ્રાણો આપણાનો ત્યારે યોગ થયો,
અંગે અંગનો ઉત્તમ લોગ થયો,
અને આખર આમ વિયોગ થયો :

મને સાંભરે આપણી રાત, સખી !
હસે આકાશે ચંદ્રમા, તારા લસે,
મને સાંભરે આપણી રાત, સખી !
શરદ પૂનમની રદિયાળી સદા;
મને સાંભરે આપણી રાત, સખી !

લલિત

૫૧ : મળ ક્યાં છે ?

ક્યાં છે મળ ? ક્યાં છે મળ ? કહે તું મુસાફર ખટકના !
દુનિયામદી ક્યાં છે મળ ? માની લઈ શામાં મળ ?
ઉ ક્યાંઈ ખાણ ખુશાલીની આ ખટકને ઠોઈ ખૂલે ?
રેખાડી રે ! ને હોય તો, ખોલી લઈ ત્યાંથી મળ !
આવમ મુલે જહેરી ન ગાણું જાનનું દરિયા તણું,
ને દુઃખ પોતાનું રટે તો માની લઈ શેમાં મળ ?
રાવે હસે અસ્થિર જૂત શોપે ન 'મુ-ક્યાં મન્ય છે ?'
દુઃખભાર લઈ મૂંઝી દરે ધરતી, લઈ શેમા મળ ?

ન સૂર્ય જ્યોતિ જેવું કે ન ચંદ્રિકા
 અનામી નૂર જેવું ખલ
 રસે રસાય જ્યાં બધું જ ન
 ન આલ અવનિ :
 ન દિવસ, રાત, કાળ, ર
 અખંડ એક
 ધગે ન ધોમ કે ન
 તૂટેલ તાર
 અનંત વિશ્વમાં સમા
 દશે દિશાથી સ્નેહ
 દુખ્યાં પ્રપૂર્ણ એ રસે, ત્યાં જ
 અચૂક અમર જુદી એવી
 ઉતારી દેહપટ જુઓ બધું જ બ્રહ્મ :
 અદલ જુદાઈ ત્યાં પછી કોની કે

૫૩ . જીવનધાટના ધા

તારા ધા પર ધા મને મારી રહ્યા,
 પ્રભુ! તોય તે ઝીલું હું પુષ્પ ર
 મારો જીવનધાટ ઉતારી રહ્યા,
 પ્રભુ! કેમ ગણું પછી તે વસમા?
 મારી મટી દુદાઈ પિસાઈ રહી,
 મારી ગિદગી જુદી જુમાઈ રહી,

મારી બુદ્ધિ બધી અકળાઈ રહી,
 તોય કેમ ચૂકું મુજ વચ્ચસમાં ?
 મારું આલ બધું ઘનઘોર થયું,
 નહીં જ્યોતિનું એક કણું ચ રહ્યું;
 તીણું વીજનું કર્તાન બાય દહ્યું;
 પ્રભુ ! નિત્ય બળું તુજ આતસમાં !
 તું જ બાણે એ ઘાટ શો નીકળશે,
 નવજ્યોતિ એ ભઠ્ઠીમાં શી ભળશે,
 નવપુષ્પ કશું ભગીને ફળશે;
 પ્રભુ ! હું તો વીંટાયો છું ધુમ્મસમાં !
 રહી કાનસ તારી ચોંચેર ફરી,
 ઉરલોહનો કાટ જશે બિતરી,
 દેશે એ પછી કંચન શુદ્ધ ઠરી;
 પ્રભુ ! મદ્દા ધરું તુજ પારસમાં !
 તનથી તણખા બિપટે બિડતા,
 મારા અંતરપુષ્પની કહે ચૂડતા;
 કેંક જન્મોની એમ જશે જડતા,
 પ્રભુ ! વીર અદલ રહું સાદસમાં !
 તારા ધા પર ધા ધમધારી રદ્યા,
 પ્રભુ ! તોય તે ત્રીકું હું પુષ્પ સમા;
 મારો જીવનપાટ મારી રદ્યા,
 પ્રભુ ! લે લે, જગાવી દે એજસમાં !

૫૪ : ઇન્દ્રમહાકાવ્ય હાજી

પૂજા કરી જો ઇન્દ્રની સોદાગરી હાજી ગયો;
 બેકદર ગુજરાતની કરી ચાકરી હાજી ગયો !
 જ્યાં ભયો'તાં આસમાને ઘોર કાળાં વાદળાં,
 રંગ ત્યાં ભેમૂલ કે' કે' ચીતરી હાજી ગયો !
 જ્યાં જમીને ગૂંચવાતાં ધૂળદગ ને ઝાંખરાં,
 બાંદશાહી બાગ ફૂલનો ત્યાં કરી હાજી ગયો !
 ગુજરીનું ઇન્દ્રમહા પાક ક્રીધું હજી કરી,
 એક હજરતની ફકીરી દિલ ધરી હાજી ગયો !
 ઓ મહોબ્બત ! નાઉમેદી ! ઓ જુવાની શુભરી !
 તમ ફકીરીની અમીરી આ હરી. હાજી ગયો !
 એ અમીરીના સખુન પર ત્યાં ફિરસ્તા છે ફિશા;
 અહીં ન ભણ્યું મોલી શાં શાં વીખરી હાજી ગયો !
 રો હવે ગુજરાત ! રો, રો ! ના પિછાન્યો જીવતાં,
 આંધુના દરિયાવ એવા કે' તરી હાજી ગયો !
 ના અદલ ઇનામ જગનું એક કુરબાની દિલે;
 કે' અમીરી, કે' ફકીરી, મ'ધરી હાજી ગયો !

'૧' પ્રાર્થના

મારા પાપે આ અંતર મેલું ધણ,
 તેને સ્વચ્છ કરો લે ઉમારી, પ્રભો !

અધજ્ઞાને આ જીવન ઘેરું થયું,
 તેને સત્યપ્રભાથી દે તારી, પ્રભો !
 મને ત્યાગી ગયા સહુ લોક લડી,
 મારી આંખ રહી ચતધાર રડી,
 મને શાંતિ મળી નહીં એક ઘડી,
 તો ય તું જ સમીપ છે મારી, પ્રભો !
 મારા અંતરમાં તું જ ખોલી રહ્યો,
 તારા સ્પર્શથી ચેતન ખોલી રહ્યો;
 તારી આશ હુંમાં તું વિહોલી રહ્યો,
 જેવો તેવો લે તારો સ્વીકારી, પ્રભો !
 મને બાંધતાં તું જ બંધાઈ ગયો,
 મારે અંતર તું સપડાઈ ગયો;
 હવે આખર તો ઓળખાઈ ગયો,
 મારી સુક્તિ વિના નહીં તારી, પ્રભો !
 મારી આંખથી મેઘ રહ્યા વરમ્બી,
 મારાં બ્યોમ રહ્યાં હવે સ્વચ્છ લક્ષ્મી;
 રહ્યું ના કશું લેવું રડી કે હસી,
 હવે તું કે ન હું કેા બિખારી, પ્રભો !
 શુભ જ્ઞાને આ અંતર પુખ્ત થયું,
 તેને તારી દયાથી દે તારી, પ્રભો !
 તારા બપથી જીવન મુક્ત થયું,
 તેને પારી તુંમાં લે ઉગારી, પ્રભો !

ન સૂર્ય જ્યોતિ જેવું કે ન ચંદ્રિયા સમું,
 અનામી નૂર એવું ખલક સૌ થઈ રહી.
 રસે રસાય જ્યાં બધું જ સમરસે શમી,
 ન આલ અવનિ કેરી લિતતા તહીં રહી.
 ન દિવસ, રાત, કાળ, સ્થાન, રંગ, રૂપ કે;
 અખંડ એકતાર લહર એ મહીં રહી.
 ધગે ન ધોમ કે ન લોમ શીતથી ધૂળે,
 તૂટેલ તારને જ એ થીજી દહી રહી.
 અનંત વિશ્વમાં સમાય દેવજ્યોતિ એ,
 દશે દિશાથી સ્નેહધોધ શી સહી રહી.
 દુખ્યાં પ્રપૂર્ણ એ રસે, તર્યાં જ તે બધાં,
 અચૂક અમર બુદ્ધિ એવી છે જહીં રહી.
 ઉતારી દેહપટ બુઝો બધું જ પ્રહા આ!
 અદલ બુદ્ધિ ત્યાં પછી કોની કહીં રહી!

૧૩ જીવનપાટના ધા

તારા ધા પર ધા મને મારી રહ્યા,
 પ્રભુ! તોય તે ઝીલું હું પુષ્પ અમા;
 માગે જીવનપાટ ઉતારી રહ્યા,
 પ્રભુ! કેમ ગણુ પછી તે વસમા!
 મારી મટી હદાઈ પિનાઈ રહી,
 મારી જિહ્વા નીચી મુમાઈ રહી,

મારી બુદ્ધિ બધી અકળાઈ રહી,
 તોય કેમ ચૂકું મુજ વચસમાં ?
 મારું આલ બધું ઘનઘોર થયું,
 નહીં જ્યોતિનું એક કણું ચ રહ્યું;
 તીણું વીજનું કર્તાન જાય દહ્યું;
 પ્રભુ ! નિત્ય બળું તુજ આતસમાં !
 તું જ જાણે એ ઘાટ શો નીકળશે,
 નવજ્યોતિ એ લઠીમાં શી બળશે,
 નવપુષ્પ કશું ભગીને ફળશે;
 પ્રભુ ! હું તો વીંટાયો છું પુમ્મસમાં !
 રહી કાનસ તારી ચોમેર ફરી,
 ઉરલોહનો કાટ જશે બિતરી,
 દેશે એ પછી કંચન શુદ્ધ કરી;
 પ્રભુ ! થકા ધરું તુજ પારસમાં !
 તનથી તણખા બિપટે બિડતા,
 મારા અંતરપુષ્પની કહે ચૂદતા;
 કંઈ જન્મોની એમ જશે જડતા,
 પ્રભુ ! વીર અદલ રહું સાહસમાં !
 તારા ધા પર ધા પમગરી રહ્યા,
 પ્રભુ ! તોય તે ઝીણું હું પુષ્પ સમા;
 મારા જીવનપાટ મારી રહ્યા,
 પ્રભુ ! લે લે, જગાવી દે ઝોજસમાં !

૫૬ : હાલ અખતર છે

કદી તલવારની ધમકી ! કદી કર માંહી ખંજર છે.
 ગજબમાં જીવ આશકનો ડગે ડગ દિલમહી ડર છે
 ઘડીમાં જીવ જોખમમાં ઘડીમાં જિન્દગી લયમાં
 પડયું પરહાથ દિલ આ આજ આંખો સૂળી ઉપર છે
 ન છૂટે ધ્યાન પ્રતિમાનું, ખુદાની યાદ ના આવે;
 પડ્યા પથ્થર સમજમાં શું, કહે લોકો કે કાફર છે
 નિગરનો દાગ જૂનો છે, નિરાશનો નમૂનો છે;
 સદુ સંસાર સૂનો છે, ઊજડ આશક તણું ઘર છે
 તમે ધનવાન છે તો મુજ સમા લાખો બિખારી છે;
 કમાઈ રૂપનીમાં આશકોનો લાગ ને કર છે !
 દુદવ ચાહે સદા જેને દયા આવે નહીં તેને;
 બાપુ જી જીવવું જોના ઘડી મરવું જ ગહેતર છે !
 નહીં બૂલું અમૂલું મુખ કદી ફૂલું થયું તો શું ?
 કપાઈ સર સરાસર ખોડશે, બચ ! તું જ સરવર છે
 બિલ્લો અમરી દુઃ રાને વસ્ત્રની બાદિદ તળી બાંગો;
 અહીં તકનીરના ચન્દો સદા અસ્વાદ અકતર છે.
 ન જ અમૃત ! ચિત્રાવન કે, જોખન છે પથ્થરો છે બચ;
 દુદવ   ગુર્જ રાખ્યા નારો દાવ અખતર છે !

પૃથ્વી : કહે કે ન કહે ?

દૂર દિલથી સહુ સંસાર કહે કે ન કહે ?
 હૃદયમાં આપનું આગાર કહે કે ન કહે ?
 તમે કર્યો કે જ્યાં મારી વફાને બદલે ?
 કહોને, અથ સનમ ! હું પ્યાર કહે કે ન કહે ?
 સામે આવું છું તો પરદામાં મુખ છુપાવે છે.
 દાર પર યાય, તો દિદાર કહે કે ન કહે ?
 નાક તકદૂલ કમલ મુખ ને આંખ નરગિસનીઃ
 બધું લઈને ગળે હાર કહે કે ન કહે ?
 હાથ તલવાર ધરી, શીશ આથકે નામ્નું,
 પછી વિચાર વળી, વાર કહે કે ન કહે ?
 કબોલ પહેલાં મને માઝા વિના આપી બેઠાં,
 હવે ખિયાલ એ, દરકાર કહે કે ન કહે ?
 બૂતો બેઠો છે : લાખોને ક્યાં છે પામાલ;
 દિલ હું આપીને ઇતબાર હાં કે ન કહે ?
 માઈ દિલ છીનવી, ના કહે છે આપવા પાતું:
 તોહું લાગ્યો, તકરાર હાં કે ન હાં ?
 બહુ તરસાવી બગલગીર થયો છે એવાર:
 બોસા લાખે લઈ બેઠાર હાં કે ન હાં ?
 ટાટિ સર દાર પર જેલે ચકાવ્યાં છે અમૂન !
 બેરહમ તેને હું સરદાર હાં કે ન હાં ?

૫૮ : બળે છે !

આંખોથી વહે છે ધારા, તોયે જિગર બળે છે,
 ચોમાસે ભરપૂરે, આઠાથનું ઘર બળે છે !
 તેજસ્વી ઘર ભેંચે શું કેઈ તે સનમનું !
 જેની ગલીમાં જિડતાં પંખીનાં પર બળે છે !
 કુકંતની આગ દાણું, તો ભસ્મ થાય હેયું;
 કિયોંઠ કંડુ છું તો જિહ્વા અધર બળે છે !
 મૃત છું હું તોયે જીવું, માથૂક અમૃત પાયે,
 વનો તમાશે ભેંચે કે કેમ નર બળે છે !

મરત્તાન

૫૯ : એકરારનામું

હુકૂમદારની ભેદકૂમીથી હું હવે લાચાર છું;
 સુક્રોએ દિલ દરવેશ દહીં હું હવે બેભાર છું.
 ઈરકે શરાબીની મજા ભેવા હવે તૈયાર છું;
 ખવોઈ જલ્દાં ખમવા ખરે હરહમ હવે હુશિયાર છું.
 માથૂકની મુરબ્બા ખરે ! ઠરનાં હવે શીખનાર છું;
 આલમ તળી બૂરી ખિલાફી હું હવે જીવનાર છું.
 બની બદાવશે બન્દો સનમ ! હું બન્દગી ઠરનાર છું;
 શોખીન શુભાતીનો પુમારીને હવે રડનાર છું.
 માથૂક નજા જુરુદે વ્હી આથક સદા છપનાર છું;
 ભે જુઠકની પુશ્તો અને લજ્જત મદા મુમનાર છું.

ઇશકે અનલહકે યા પયગામે નૂરને જોનાર છું;
 તજી બેઇમાની ઇમાનથી માથુકને ઝૂકનાર છું.
 ગુલશારની સડકે પડેલા ખારને ખમનાર છું;
 એ ગુલ ઉપર આફ્રિન થઈ લેટી. સદા ચૂમનાર છું.
 નાદાન ને હેવાનની મિજમાનીમાં મળનાર છું;
 મિજલસ દિવાનાની શરાબીમાં હવે લગનાર છું.
 ઝાંખી થયેલા નૂરની હું પેરમાં પડનાર છું;
 મસ્તાન આબેદૂબ હુસ્ને ! ત્યાં હું અંબનાર છું.
 સાકી તણા હાથે ભરેલી ખ્યાલી હું પીનાર છું;
 બદહુઝમીના પરહેઝગારોને ઈજન કરનાર છું.
 મિઠી શરાબી પી બીમારીને સદા ગાનાર છું;
 ગમગીનીની ચારી કરી ઉઠાસીને આહનાર છું.
 આવમ થઈ બાતલ થઈ હું દરખતે ચડનાર છું;
 પાકી તલાશે એ પરિન્દાને હું પારખનાર છું.
 ચારી કરી ચૂમી લઈ એ સાથ હું ઊડનાર છું;
 હે શુક્ર એ વાલી સનમ ! તકલીફ હું મહેનાર છું.
 માની મઝા એ સાથ તાબેદારીમાં જીવનાર છું;
 શબિર ! કરો સિતમ ! મગર મરહન ન બિચકનાર છું.
 આબેદયાવીના ઝરામાં હું હવે દૂબનાર છું;
 એ સનમ ! તું કર રહમ ! એ રહેમતે જીવનાર છું.
 હાજત નથી બીજી હવે આશક હું દંનિઝાર છું;
 આબાવીબારી બેઈ ઉઃ બરબાદીને ચાહનાર છું.

અજળ દારૂ નથો કરતો, અજળ ખુશખો ન કાં ભરતો ?
 ધીરજ દિલમાં ન હું ધરતો, સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો.
 મીંચું હું ચરમ શી રીતે ? સખી ! સામે ખડી તું ને;
 હજી દાવો ન કાં લેતો ? સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો.
 ખલા વળગી પડી આ તો, અંજળ આ ઇશકનો રસ્તો;
 મગર કાંટાભરી વાડો, સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો.
 જતો હારી, હવે થાક્યો, જિગર વહેતું થતાં સૂતો;
 નથી કૈં મોતથી ખીતો, સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો.
 સખે ! હું વસ્ત્રને આહતો, જુદાઈ ના હવે સહેતો;
 બતાવો રાહ કૈં સાચો, સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો.
 જગાઓ ભૂતને મેં તો, હવે ના દાદ તું દેતો !
 ગુઝર અન્દર ન હું કરતો, સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો.
 અપૂરા રાહમાં જિભો, ટકાતું-ના ઉડાતું ને;
 હવે સામું ન કાં નેતો ? સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો.
 દયા ભારી ન કાં નેતો ? દિલે કાં રહેમ ના ધરતો;
 હકીકતમાં ન હું ભજતો ? સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો.
 પ્રલોભનમાં ફસાયો છું ? અગર બલિમાં ખપુ છું ? ને;
 મગર પોતાપણું બૂલતાં-સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 નથી આંસુ હવે વહેતો, ઉપાધિમાં પડ્યો રહેતો;
 ઉપાધિથી કરો છટો, સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો.
 મજા માની પડ્યો હું તો, પ્રણયના પંથમાં પૂર્યો;
 મગર ભાલો મને લોડપો, સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો.

હેરતભરી હોનારતેં યાહોમ થઈ રમનાર છું;
 કિસ્મત બતાવે ખેલ તે સહેલાઈથી સહેનાર છું.
 ઇન્સાફની પવો વગર અહેસાન બિંચકનાર છું;
 ઇન્સાનના ઇન્સાફની પવોથી બેઠરકાર છું.
 યા સનમ! હઝરત સલામત! ખુદ હું કરજદાર છું;
 દાખિલ કરો દાવો હમારો ચાર હું અરજદાર છું.
 તુજ નેકીમાં ધરતો કદમ મસ્તાન ગિરફતાર છું;
 પડતો બચાવો ઓ સનમ! હું બેરહમ બેશુમાર છું.
 મગફર છું તારી છુદેલે દાર પર ચડનાર છું;
 માચૂક કરો હાસિલ હું હકનો ફજા દાવાદાર છું.
 ઉમ્મિદ બર લાવો સનમ! હું વસ્તનો ચાહનાર છું;
 ગમગીનીમાં રૂબું, અયે! માચૂક! તાબેદાર છું.
 એકરારનામું કબૂલીને દરિયાફ કર દિલદાર છું;
 આમિલ કરો મસ્તાન મિસ્કીનને, સનમ! હઝારમું.

૧૦ સખે! જૂલો પડ્યો હું તો!

તબ્યો મેં શાદ દુનિયાનો પ્રજ્વલપથે ચડ્યો હું તો;
 નવી દિલ ન કાં દેનો? સખે! જૂલો પડ્યો હું તો.
 જગ્યાની દોગી મેં આ તો દિલે આગથ દવે સદેનો;
 નવું બનું જતી બનો, સખે! જૂલો પડ્યો હું તો.
 મા રૂંધાઈને દુ બે! ટપાલી દાર દે તું તો;
 રૂંધાઈને વાંદમથી મનો? નવું જૂલો પડ્યો હું તો.

અજબ દારૂ નથો કરતો, અજબ ખુશખો ન કાં ભરતો ?
 ધીરજ દિલમાં ન હું ધરતો, સખે ! બૂલો પડ્યો હું તો.
 મીઠું હું ચશ્મ શી રીતે ? સખી ! સામે ખડી તું ને;
 હજી દાવો ન કાં લેતો ? સખે ! બૂલો પડ્યો હું તો.
 ખલા વળગી પડી આ તો, અંજબ આ ઇશકનો રસ્તો;
 મગર કાંટાભરી વાડો, સખે ! બૂલો પડ્યો હું તો.
 જતો હારી, હવે યાકચો, જિજર વહેતું ચતાં સૂતો;
 નથી કે' મોતથી ખીતો, સખે ! બૂલો પડ્યો હું તો.
 સખે ! હું વસ્ત્રને ચાહતો, જીદાઈ ના હવે સહેતો;
 ખતાવો રાહ કે' સાચો, સખે ! બૂલો પડ્યો હું તો.
 જગાન્યાં ભૂતને મેં તો, હવે ના દાદ તું દેતો !
 શુઝર અન્દર ન હું કરતો, સખે ! બૂલો પડ્યો હું તો.
 અપૂરા રાહમાં જિલો, ટકાતું-ના ઉડાતું ને;
 હવે સામું ન કાં નેતો ? સખે ! બૂલો પડ્યો હું તો.
 દયા મારી ન કાં નેતો ? દિલે કાં રહેમ ના ધરતો;
 હકીકતમાં ન હું ભજતો ? સખે ! બૂલો પડ્યો હું તો.
 પ્રલોભનમાં ફસાયો છું ? અગર જલિમાં ખપુ છું ? ને;
 મગર પોતાપણું બૂલતાં-સખે ! બૂલો પડ્યો હું તો !
 નથી આંસુ હવે વહેતો, ઉપાધિમાં પડ્યો રહેતો;
 ઉપાધિથી કરો છટો, સખે ! બૂલો પડ્યો હું તો.
 મજા માની પડ્યો હું તો, પ્રજ્ઞવના પંથમાં પૂર્યો;
 મગર બાલો મને ભોંડ્યો, સખે ! બૂલો પડ્યો હું તો.

વહે છે ખૂનની નીકો, નશાના કેફમાં સૂતો;
બિગર મસ્તાન દહીં જો ! સખે ! જૂલો પડ્યો હું તો.

૬૧ : સુંદર મુખડું આપનું*

શું મઝા ! ફરીસાથી ઠાંકો 'ગર ન મુખડું' આપનું,
દિવસર જુએ અમ આખરે, સુંદર મુખડું આપનું. ૧
ધ્યાનની ખવાહિશમાં હારેન સમ અમ આપણ,
ઠીક થાત દીકું હોત ના સુંદર મુખડું આપનું. ૨
કેહી બનત હારેન ના તવ ચિણુક કેરા ફૂપમાં,
'ગર ન વણ્યું' મારતે સુંદર મુખડું આપનું. ૩
પ્રસરી મુગનિધ બાગમાં જો હાખવે તમ હાજરી,
છે મસ્ત જુલજુલ જોઈને સુંદર મુખડું આપનું. ૪
સહે ચખ્ખ જુલમ જુલમનો મસ્તાન નિચે રે સનમ !
કર કર થાંધલ કે જુએ 'હાફેઝ' મુખડું આપનું. ૫

૬૨ નરસીંહ આજ રાત*

પુરાએ પાક ખેલિયુ નરસીંહ આજ રાત,
ખાલીએ દશન દીધુ, નરસીંહ આજ રાત. ૧
રિવજાનુ મુખ જોઈને મલામ દું કહું,
અરસાની નાનીક કહું, નરસીંહ આજ રાત. ૨

વસ્ત્રથી આરામનું દરખાસ ફાલિયું,	
ફૂલો ફૂલો હું પણ ફૂલું, નસીબ આજ રાત.	૩
ચિતરાણે 'અનલ હક' ખૂને જમીન પર, અગર,	
મનસૂર સમ શૂળી ચઢું, નસીબ આજ રાત.	૪
લયલે-તુલ-કદનો છે હિસ્સો મારે હાથ,	
જગતું કિસ્મત થયું, નસીબ આજ રાત.	૫
આહું હું શિર કપાય જ્યમ મનસૂરતું થયું,	
ઉઠાતું તબક ઢાંકણું, નસીબ આજ રાત.	૬
ખસિસનો હું છું પૂરો, હકદાર ખુદાવંદ,	
હુસ્નની જગત લઉં ખુશી હું આજ રાત.	૭

દિવાનો

૧૩ : અદાવતમાં મહોખ્ખત

નથી ઉશ્કેત તમારી પાસ પણ નક્કત તો છે કે નહીં ?
 મહોખ્ખત હો ન હો, દિલબર ! દિલે નખ્ખત તો છે કે નહીં ?
 નહીં જો ખ્યારથી તો કોપથી પણ હમ તરફ જોયો ?
 મુઠ્ઠી કોપનીમાં બાણની હરકત તો છે કે નહીં ?
 પ્રીતિનાં વાક્ય નહીં મુલીએ, મુલીયું કોપના ચખ્ખો;
 અખાં તે પણ તમારી બોલની લખ્ખત તો છે કે નહીં ?
 ન તારા અંતરે વાસો કદી વસવા મને દેશે—
 છબી મુજ અંતરે તારી રહી તુજ્જવત તો છે કે નહીં ?
 બલે ઇન્કાર તારો હો, ન હો ઇન્કાર તેથી મું ?
 હું તારો, એમ આ કહેનાર સદુ ખલ્લત તો છે કે નહીં ?

ભલે તું આજ ભરમાઈ હરીફોના ભાગ્યાથી;
ભવિષ્યમાં પણ એ તારા વસ્ત્રની હસરત તો છે કે નહીં ?

૬૪ : એકના વિના

‘અમારા લાખ ચાહુનારા ! ગયું શું એકના વિના ?
‘જલાથી ભે ગયો તું, તો યયું શું એકના વિના ?’
તમારી એ ખુમારી છે, નથી કિંમત કંઈ દિલમાં;
રહું શું એકના વિના ? ગયું શું એકના વિના ?
ભલે મીંડાં દબારો હોય, પણ ના આંકડો એ એક;
તો મીંડાં રહ્યાં મીંડાં, રહ્યું શું એકના વિના ?
લગાવ્યા તાર બહુ સારંગીમાં પણ એક તૂટતાં એ;
બનાવે સાજ બેસૂરો, ગયું શું એકના વિના ?
ભલે પગ હાથ હો કે કાન ને મુખ નાચિકા પણ હો;
ભલે હો અંગ સર્વે, પણ યયું શું એકના વિના ?
રહું છે એક કંઈ દેવન ચરીરમાં, તે ઉપર છાન;
ગયું ભે એક, ખોખામાં રહ્યું શું એકના વિના ?

૬૫ : પ્રેમની પેવાઈ

લપાઈ પ્રેમની પેવાઈમાં ફાળી ખુલાઈ છે,
ચમકતા લોહ ખજાના મીઠી લહેજના મમાઈ છે.
શરૂં દેવો જાને કયું નનનન માન મુખ કયું,
દાવના પ્યાર ને પ્યાર નનનન એ કનક છે

લયું છે દુઃખ દુનિયામાં નહિ કંઈ સુખ દુનિયામાં,
 છતાં સુખ મેળવે તેથી, જગતમાં એ નવાઈ છે.
 અમે ચોળી સહુ અંગે, સનમની યાદ કેરી ખાક,
 પૂની આ પ્રેમીનીમાં તે, કળી સુખની લપાઈ છે.
 નિસાસા માશૂકના મેહના, તે તો ધમણ છે,
 ખન્યાં આ હાડ લાકડ પ્રેમ, અગ્નિકુંડમાંહી છે.
 યઈ ચિતા ! લડકતી હોમ, કીધો આંસુડાં ધીનો,
 લઈ સુખ મંત્ર માશૂક નામ, આહુતિ અપાઈ છે.
 પૂરું ધીને થયા લડકા, પડી મૂર્તિ નજરે તેમાં,
 મીઠી મૂર્તિ તણી યાદી, હજી દિલમાં છપાઈ છે.
 લઈ વીણા ઠરે ને ગાય, દેવી ગીતડું મીડું,
 મધુરાં ગીતની પૂનઆ, દુદયમહીં રહી છવાઈ છે.
 કીધો મેં યજ્ઞ તો પૂરો, હવે તો લોગ છે દેવો,
 દઈ દે લોગ લઈ ખંજર, પછી તો જાદયાહી છે.
 કહે દુનિયા 'દિવાનો' તો કહે છે કામ તેથી શું ?
 દિવાના માર છું દુદયે, યનમ યાદી રક્ષાઈ છે.

દા. ખુ. પોટાદકર

૬૬ : પ્રેમ અને સત્કાર

લખ્યું તે પત્રમાં પ્યારા ! 'નથી સન્ધર મેં કીધો,
 'ખજર વિવેકની મુજને નથી તો તું સમા કરજો.'
 અહો ! સત્સેહને અંગે, મુદ્દે એ બોલવું છાજે ?
 અરે એ પ્રેમ આદરને નહીં એ પ્રેમ પ્રેમીના.

અખંદિત પ્રેમને જન્મ ! જરૂર શું દોષ આદરની ?
 'પધારો, આત્મે, બેમો,' ગૃધ્રા એ વાદ શા સારું ?
 દુઃખસત્કાર જ્યાં યાતો ઉભય ઉરમાં વિના માગ્યો,
 નયનસત્કાર નવ ઇચ્છે, વદનસત્કાર યાને તો ?
 વિનય રસના તણો એવો, જતાવે પ્રેમમાં ખામી;
 પ્રપંચી કાજ રહેવા દો, ન ઇચ્છે પ્રેમનાં પાત્રો.
 હસે દિલ પ્રેમનાં ભરિયાં, રહે જુદાં છતાં સંગે
 વિનય સત્કારને એમાં, નથી અવગ્રાથ મળવાનો.
 પધારો એમ કહેવાથી, પધારે તે પધાર્યો ના !
 નિમંત્રણ પ્રેમીને યેનાં ? અનાદર પ્રેમીને યાનો ?
 મળ્યાં છે ચિત્ત વિલુપત્ને, શરીર ભેગાવવાં યાને ?
 કરે કર આપવો યાનો ? મને મન જ્યાં મળેલાં છે ?
 હજી 'હું-તું' તથો દિલમાં રહ્યો શું દેત-મત તુજને ?
 ક્ષમાની યાચના તે ક્યાં ? ક્ષમા કરનાર કો બીજો ?
 'પધારો' આદિ પોતાને કહે તે તો વિકલ ભાસે;
 વિકલતા પત્ર તારામાં મને સન્નિવ્રત ભાસે છે.
 સુહૃદ્દત્ત આગમન યાતાં જીઠે સત્કાર કરવાને,
 અરે ! એ તો જનો જૂઠા, ખરેખર ! બાહ્ય પ્રેમી તે.
 ભલે ! એ થીગડાં દેવાં હજો અતિ ઇષ્ટ શિષ્ટોને,
 રપૃહા સત્પ્રેમના લોગી, જનો તે તેની ક્યમ રાખે ?
 વિનયની પૂરણી માગે અધૂરી એટલી પ્રીતિ;
 પ્રતીતિ પ્રેમની શ્રવણ નથી અધિકાર આદરને.

નારાયણ વિસનં છ કકુર

૬૭ : તરણા તરલાનું પ્રેમગાન

આ પ્રેમ એવી વસ્તુ છે જે સ્વાર્થને નથી માનતી;
લગ્ન તથા જનમાનને પણ તે કદી ન પિછાનતી.
જે જે પતાંગ બળી મરે દીપક મરે નિઃસ્વાર્થ તે;
ને પ્રાણ અર્પે છે ચકોરો ચન્દ્ર પર નહિ સ્વાર્થ તે.
હો પ્રાણવલ્લભ ! પ્રેમદા આ પ્રેમની છે લોગિની;
તે ઇચ્છતી ના વેલવોને પ્રેમની છે યોગિની.
મમ નેત્ર આ આતુર રહે છે તવ વદનના દર્શનને
ને ઇચ્છતું આ હૃદય નિશ્ચિન તવ તનુના સ્પર્શને.
સૌભાગ્યહેતો ! જીવના આધાર ! સત્વર આવને;
તું સ્નેહજલ સિંચન કરી આ વિરહવલ્નિ શમાવને.

સાગર

૬૮ : સનમને સવાલ

શબ્દ ! સનમ ! આપયો ? પૂછું ? સનમ ! જિવાડયો ?
દિલથી દિલ દબાવયો ? તું ગોદમાં સુવાડયો ?
અગર-મું હું તુજ ચિત્તર:
કલ્લનો વ તલગતાર:
ચારની અમર દટાર:
ધા પૂરો લગાવયો ?

અખાંડિત- પ્રેમને જન્યુ ! જરૂર શું દોષ આદરની ?
 'પધારો, આવજો, બેસો,' નૃપા એ વાદ શા ચાર ?
 હૃદયસત્કાર ત્યાં થાતો ઉભય ઉરમાં વિના માગ્યો,
 નયનસત્કાર નવ ઇંગ્લે, વદનસત્કાર શાને તો ?
 વિનય રસના તણો એવો, જનાવે પ્રેમમાં ખામી;
 પ્રપંચી કાજ રહેવા દો, ન ઇંગ્લે પ્રેમનાં પાત્રો.
 હસે દિલ પ્રેમનાં ભરિયાં, રહે જુદાં છતાં સંગે.
 વિનય સત્કારને એમાં, નથી અવકાશ મજવાનો.
 પધારો એમ કહેવાથી, પધારે તે પધાર્યો ના !
 નિમંત્રણ પ્રેમીને યેનાં ? અનાદર પ્રેમીને શાનો ?
 મળ્યાં છે ચિત્ત વિલયત્ને, શરીર ભેડાવવાં શાને ?
 કરે કર આપવો શાનો ? મને મન ત્યાં મળેલાં છે ?
 હજી 'હું-તું' તણો દિલમાં રહ્યો શું દેત-મત વુજને ?
 ક્ષમાની યાચના તે ક્યાં ? ક્ષમા કરનાર કેા બીજો ?
 'પધારો' આદિ પોતાને કહે તે તો વિકલ ભાસે;
 વિકલતા પત્ર તારામાં મને સન્નિવ્રત ! ભાસે છે.
 સુહૃદનું આગમન થાતાં ભેઠે સત્કાર કરવાને,
 અરે ! એ તો જનો જૂઠા, ખરેખર ! બાહ્ય પ્રેમી તે.
 ભલે ! એ થીંગડાં દેવાં હજો અતિ ઇષ્ટ શિષ્ટોને,
 રૂપહા સત્પ્રેમના લોગી, જનો તે તેની કયમ રાખે ?
 વિનયની પૂરણી માગે અધૂરી એટલી પ્રીતિ;
 પ્રતીતિ પ્રેમની કરવા નથી અધિકાર આદરને.

નારાયણ વિસનંત ઠક્કુર

૬૭ : તરુણ તરવાનું પ્રેરણ

આ પ્રેમ જોવી વસ્તુ છે જે સ્વપ્નમાં જોઈ શકાય
 લગ્ન તથા જનમાનને પણ તે પ્રેરણા આપે છે
 જે જે પતાંગ બળી મરે દીપક એક પ્રેરણા આપે છે
 ને પ્રાણ અર્પે છે ચકોરો ચન્દ્ર પ્રેરણા આપે છે
 હે પ્રાણવશલ ! પ્રેમદા આ પ્રેરણા આપે છે
 તે ઇચ્છતી ના વૈભવોને પ્રેરણા આપે છે
 મમ નેત્ર આ આતુર રહે પ્રેરણા આપે છે
 ને ઇચ્છતું આ હૃદય નિઃશ્વસ પ્રેરણા આપે છે
 સૌભાગ્યહેતો ! જીવના પ્રેરણા આપે છે
 તું સ્નેહજલ સિંચન કરી પ્રેરણા આપે છે

સાગર

જીની જતાં વરમ વરમઃ
 નિગરમાં મગર તરમઃ
 તો-મનમ ! પૂંડું છું બમઃ
 પૂંડું કરી પિતાવશે ?

લાગી, મનમ ! દિવલગન ?
 શી રોમ રોમ આ અગન ?
 કિસ્મતે દેહન રદન ?
 સૂકું મુમના પિતાવશે ?

નિગર જ્યે એક યારઃ
 ઇશક યારનો પુકારઃ
 તો કટાર યા દિદાર ?
 યાર ! કેં અખાડશે ?

રગરગે તૂંડિ તમામઃ
 ને ચીરી અય ! નેકનામ !
 આવશે કશું ય કામ ?
 આમ યા જલાવશે ?

અસ્થિ, માંસ, અર્ધમાંસઃ
 વિચાર, વાણી, કર્મમાંસઃ
 સનમ ! શરાણી ધર્મમાંસ-
 કદમ કહે ! કરાવશે ?

યાર કે છું અરજદાર ?
 યા હજી ઉમેદવાર ?

કે સનમ ! હું બટકનાર ?

કંઈ જવાળઆપગે ?

હું તને શું ? જોલ ! જોલ !

તું મને શું ? લોલ જોલ !

હલ જોલ ! ઇશ જોલ !

ક્યાં મુખી તંપાવગે ?

જિગર જો ! ક્યું દરીજ :

પહેલું તુજ દેહીરી તાજ :

તો-હકમનું અમર રાજ -

જિગરમાં જમાવગે ?

શબ્દ ? આપગે, સનમ ?

જીવું જિતાડશે, સનમ ?

સૂવે તું ત્યાં, કહે ! સનમ ?

શું જોલમાં સુવાડશે ?

૬૬. ફરગાદ બસ મુજ કલગાદ,

યારો ! કોઈ ઉંદર પર આવી ? દાગર જિરાદર યા નદી ?

યારો ! જલગાદ પર કૂચ કરી : ના ! ના ! આવી મોલી કદી ?

અલબત્ત આશક યારના :

જેસક, કયા હકદાર ના :

તાલિજ દેહ તલવારના :

અમરાપુરી અમરી નદી,

અસગાબ અમીરી આપના:

ગુલશન અનાર ગુલાબના:

સીસા મુરખ શરાબના:

સૌ આપ લોગવળે અડી.

અજીં તખો મુજ યારને:

ગમખ્વાર દિલ દુશિયાર છે:

લે—લે ધસી હથિયારને:

લાવો : હાં છેડી સહી.

યાતાં ઝબેડ ન હું રેહન:

પહોંચાડળે હસતાં નમન:

દિલબર દુઝર બે—બે મુખન:

‘ગરદન ગઝબ તલખી રહી.’

ઠાણે કહ્યું દિલદારને—

‘હે દિલ દિવાના યારને’?

જા ! ના કહે : ન રહમ કરે:

માફે જિગર ખંજર મહીં.

ના ! ના ! હવે બોસા ન દે:

પહેરે મુખે કફની ભલે:

ખીજ ફિલસૂફી ન ખપે મને:

‘હાં ! જા ! કહે, કાસદ ! જઈ.

ના ! ના—અરે—ખપવું કફન:

ના ! ના—ભલે—કરળે દહન:

ચાહવું અને મળવું વતન:

આસા કતલખાને રહી.

શાયદ અબયળ આદમીઃ
ગમી યા ગમી કે ના ગમીઃ
પણુ-ભાવતી કાતિલ અમીઃ

કુરખાની ગમી ત્યાં ખુશ થઈ.

દશ લાખ ઘા દિલમાં પડ્યાઃ
રૂઝયા, ફરી ફરી જિખળ્યાઃ
લહાવા નવા કે કે મળ્યાઃ

લડે છેલ્લી લહાણુ પતી નઈ.

માથૂકે ! હુસેની બાદશાહે !
સાગર ! ફીરી ઇશ્કરાર !
દરગાહ બસ મુજ કલગાહે :

લઈએંસી ચલ્યા ગા તૂંહિ ! તૂંહિ !

૭૦ : ભોગીની ગત્રણ

જનમના ભોગીડાં છઈએ : અમે તો ભોગીડા છઈએ :
પુલાના પુલ બન્યા છઈએ : જનમના ભોગીડા છઈએ.

સનમના ભોગીડા છઈએ :

સુનમના ભોગીડા છઈએ :

અનલલકમાં મન્યા રહીએ :

જનમના ભોગીડા છઈએ.

અમે જુના જમાનાના

શરાણી આદમી છઈએ :

ફોલેતા ઇશ્વરને દરિયે

જનમના ભોગીડા છંદ્યે,

ફીરી કાલમાં ફરીએ :

ન પવો કાલની કરીએ :

ધુધા દિવસ સનમ કરીએ :

જનમના ભોગીડા છંદ્યે.

ભલે રડીએ, ભલે દસીએ :

ભલે પડીએ, ભલે ચડીએ :

મગર ના ! ના ! નહીં કરીએ :

જનમના ભોગીડા છંદ્યે.

નહીં ! નહીં નોકરી કરીએ :

અસલ મસ્તાન દિવ છંદ્યે.

જીવમ બૂઠા નહીં સહીએ :

જનમના ભોગીડા છંદ્યે.

સનમના પ્રેમસાગરની,

અમે ગેળી લહર છંદ્યે :

સનમના મસ્ત કાયમના,

જનમના ભોગીડા છંદ્યે.

૨

ફીરી બાદશાહ છંદ્યે :

ફીરી બાદશાહ છંદ્યે.

અમે તો બાદશાહ છંદ્યે :

ફીરી બાદશાહ છંદ્યે.

નહીં જામો, નહીં કફની,
 નહીં! નહીં! ખાક નહીં ધરીએ:

અનલેહક બસ રહે હૃદયે:
 ફકીરી બાદશાહ છંદે.

અસલ સત્તા સનમશાહી,
 અમીં અસ્માનને દરિયે:

સલામી બસ તહીં દઈએ:
 ફકીરી બાદશાહ છંદે.

ફકત માલેકની રૂબરૂ,
 અબલયબ શુક્તગો કરીએ:

સનમ! તારી હકીકતમાં,
 ફકીરી બાદશાહ છંદે:

ફના કરીએ, ફના થઈએ:
 ફના કરવા હુકૂમ કરીએ:

ફનાની શહનશાહતના,
 ફકીરી બાદશાહ છંદે.

બકાના તખ્ત પર આખર,
 ખરા વારસ અમે છંદે:

અમરગઢ છૂતવા જઈએ:
 ફકીરી બાદશાહ છંદે.

સનમનાં ભેર પર સાગર,
 ભરી ભરી નૂર પી લઈએ:

દિલે દિલ શહનશાહબાનુ!
 ફકીરી બાદશાહ છંદે.

૭૧: મારી સનમ

ગા ! ગા તું, બર્જત ! દમ જ દમ :

ગા ઇશક, ગા ગા રદમે સનમ :

ગા ! ગા અગમ રાહે સનમ :

તૂં હિ તૂં હિ ! મારી સનમ !

મારી સનમ ! મારી સનમ !

કાયમ દિલે માઈ હરમ :

પડવમ બજે બ્યાં દમ જ દમ :

સુરસારીગમ : મારી સનમ !

તુજ ઇશક એ જ અજબ રહમ :

એ એ જ નેતિ અગમ નિગમ :

ભાંગી તૂટી ખૂડી કલમ,

કમજોર છે મારી : સનમ !

ઝાંખી થતાં જ દળી પડ્યો :

હજરત મુસા હાંફી ગયો :

ના ! ના દિદાર સહી શક્યો !

તાકાત શી મારી ? સનમ !

દર દર ફેરે નગરે નગર,

હરથીજ સુંદર હો અગર,

જળતું જિગર સૂનું મગર,

તારા વગર : મારી સનમ !

જડમાં તુંને ભેતી સતી,
ખુદી જલાવી જલી જતી:
કાફર કહે કાફર કદી !

પણ ઈશ્ક ! ઓ મારી સનમ !

આબાદ લગની લાગતી,
તેને, સનમ ! તું તારતી:
જડ ચેતના લેદો નથી:

ભેતી ફનાઃ મારી સનમ !

છા હોય જડ યા ચેતના:
દિલ એકમાં હો પૂર ફનાઃ
તો ખુદ ખુદાની કશી તમા ?

શું છે ખુદા ? મારી સનમ !

ન્યાં આશકોના આહ છે,
ભર અશ્ક પર દરગાહ છે,
ત્યાં ખુદ ખુદાજ પ્રવાહ છે:

છે જેબ એઃ મારી સનમ !

જુલમ, અખમ તોખાહ છે:
છે દેવી પણ દિલદાહ એઃ
ના ભેગીઓ મૂમરાહ છે:

ૐ રાદબર મારી સનમ !

કરું શું હું વેદપુરાણને ?
શું તીર્થ, સંધ્ય-સ્નાન છે ?
દિલગર જહીં દિલબન છે:

તૂંદિ ! તૂંદિ ! - મારી સનમ !

જડમાં તુંને ભેતી સતી,
ખુદી જલાવી જલી જતી:
કાફર કહે કાફર કદી !

પણ ઈફક ! ઓ મારી સનમ !

આભાદ લગની લાગતી,
તેને, સનમ ! તું તારતી:
જડ ચેતના લેટો નથી:
ભેતી કનાઃ મારી સનમ !

છે હોય જડ યા ચેતનાઃ
દિલ એકમાં હો પૂર કનાઃ
તો ખુદ ખુદાની કશી તમા ?

શું છે ખુદા ? મારી સનમ !

ત્યાં આશકોના આહ છે,
ભર અશક પર દરગાહ છે,
ત્યાં ખુદ ખુદાજ પ્રવાહ છે:

છે ગેબ એઃ મારી સનમ !

જુલમ, જખમ તોખાદ છે:
છે દેવી પણ દિલદાહ એઃ
ના ભેગીઓ મૂમરાહ છે:

છે શદબર મારી સનમ !

દૈ શું દું વેદપુરાણે ?
શું તીર્થ, સંધ્ય સ્નાન છે ?
દિલગર જરી દિલબન છે:

નુદિ ! નુદિ ! મારી સનમ !

ના! ના! મનમ પંડિત નથી!

વેદાન્તી વા દ્વિતમૂક નથી!

છે-છે બધું: પણ પ્રીતથી!

બસ પ્રીતથી મારી સનમ!

દુનિયાની જાજત આબરૂ:

એને શું પહેરું? પાથરું?

સારી જડાને શું કરું?

તું રૂબરૂ હો! મારી સનમ!

વહાલાં ન કે! અળખામણાં:

પણ-આપણાં શમણાં રૂબ્યાં:

હિલ હિલ, સનમ! આપણ જડ્યાં!

રહેજો નિકટ: મારી સનમ!

લાખો કરેલ વરસ વીત્યાં:

આપણ હતાં બે એકડાં:

વિખૂટાં પડ્યાં: પાછાં જડ્યાં:

ફરીથી જુદાં: મારી સનમ!

દરિયાવહિલ મોતી ઝર્યાં:

રે હરિકા-યા શું કરું બધાં?

જુગજુગ લખ્યાં દિલનાવડાં:

તરવા પડ્યાં: મારી સનમ!

કેક લાખ જહાજ તૂટી ગયાં:

બચવા નવા મછવા મળ્યાં:

ભરપૂર સાગરિયે મળ્યાં:

આમીન! અહો! મારી સનમ!

તુંમાં ફૂળું છું હું: સનમ !

હુંમાં ફૂળે છે તું: સનમ !

આ વસ્ત્ર ! સાગરિયે સનમ !

કાયમ રહો ! મારી સનમ !

કેં કેં સિક્ત બોલત અગર જો હોત હું શાયર:

હું તો સનમ ! તારા, મગર, લખતું બનું સાગર.

રંગ અવધૂત

૭૨ : નિબનંદ

પ્રભુ પરખ્યા હૃદે જેણે, કરે ભમતો જગે શાને ?

પીધું આકંઠ અમૃત તે કરે કાંજ વૃથા શાને ? ટેક.

મળી વટવૃક્ષની છાયા, નિહાણે તાડ કાં ફૂટે ?

ભયાં કોઠાર રત્નોના ગૃહ, કાં પથ્થરો ફાટે ? પ્રભુ ૧

ગૃહ સુરપેનુ કાં ફાટે ગૃહોગૃહ તકને માટે ?

વહે ગંગા નિબંગલુમાં, ભમે રુએ એ શા માટે ? પ્રભુ ૨

ચરદપૂનમ તણી રાતે, અકર્મી આગિયો ખોળે ?

થવા ઉભસ અંગલુમાં, બપોરે દીપ પ્રજ્વાળે ? પ્રભુ ૩

ન શોધે મોર ચિતારો, કદી પિંક 'રંગ' તંબૂરો;

ફૂવાફૂવથી પરે બેમી, નિહાળે ખલકને રો રો ? પ્રભુ ૪

ખુશામત માળીની કદી ના કરે વસંત વનમાળી !

નિબનંદે કરે અવધૂત, રહને - ત્રી !

ફરીર

૭૩ : જુદો છે!

કહું હું શું અહીં-મુજ દિવતનો હર તાર જુદો છે;
 અને ફરિયાદનો હર તારમાં પોકાર જુદો છે.
 ન પીતે હું મહિરા-પણ, અહીં પાનાર જુદો છે;
 ન મુણતે લેશ-કિંતુ, ગીતનો ગાનાર જુદો છે.
 જમાવું છું હવે હું સૂર-દિલના તાર તોડીને;
 કલેજું હાથમાં છે, આજ સાંભળનાર જુદો છે.
 હતી નીચી નજર ઝોની-મગર, મીઠી નજર ઝોની;
 સકળ સંસારથી એ ચાર બેઠરકાર જુદો છે.
 પ્રપંચોથી ભરી દુનિયા, વિલાસોની નથી સ્ત્રીમાં;
 અસંગત પાર સાગર વીંઝતો તરનાર જુદો છે.
 ન જીવું સારહીન જગમાં, મગર બંધન વફાનાં છે;
 અમારી જિંદગીને જીવવામાં સાર જુદો છે.
 જુદાઈના ભઈ છું હમ, ગુમાનો છે તને હર-દમ;
 ન કહેજે તું મને હમદમ, કે મારો ચાર જુદો છે.
 સદા સૂતો રહ્યો હું સ્વપ્ન ભેતો ભગૃતિઓનાં;
 જીવન વીતી ગયું કિંતુ-અહીં લણકાર જુદો છે.
 હયાએ શિર ઝુકાવીને અદાથી શું કહ્યું એવું
 કે સૌ ઇકરાયથી પર આજનો ઇકરાય જુદો છે.
 મિલન-આચા ભલે બૂઠી, મગર ઝોની જુદાઈમાં;
 કહું કેને જાને હું, કે મારો પ્યાર જુદો છે.

૭૪ : ગઝલરૂપ !

બ્યથાઓ જીવનની અદા થઈ ગઈ;
 અદાઓ તમારી ખલા થઈ ગઈ.
 વફાની ન ખાહિશ રહી છે હવે—
 વફાઓ અમારી ખતા થઈ ગઈ.
 તસદ્દી હતી દિલને તદ્દખીરથી—
 ધડીભરની કિસ્મત ફના થઈ ગઈ.
 વિરહની નવાજિશ થઈ પ્રેમમાં—
 ખુશી જિંદગીથી ખફા થઈ ગઈ.
 હૃદયની તમજાને ઢકનાવવા—
 હજાર આફતો છે જમા થઈ ગઈ.
 ભમે છે નિગાહો હવે ચોતરફ;
 દિવાની અરેરે ! હયા થઈ ગઈ.
 તિમિર ઠંઈ દીસે છે નજરમાં હવે;
 વિરહ-રાત્રિઓ, શું ઉધા થઈ ગઈ.
 નિહાળીને એને ગઝલ-રૂપમાં—
 ‘ફકીર’ બન મારી ફિદા થઈ ગઈ.

૭૫ : પ્રકાશ દેજે :

રંગે વસંતના છે, મુજ હાજદાર દિલમાં,
 પુષ્પો ખીલી રહ્યાં છે—મુરબિયાસાર દિલમાં.

પ્રીતિમદી જગતની-દીડી વિભુની મૂર્તિ;
 પામી ગયો હું નિઃસ્વને-હર હર પ્રકાર દિલમાં.
 આશાના પ્રાણ બૃહા-માયાની કાય બૃહી;
 જિભિં પ્રમાદની છે-જગનો ચિતાર દિલમાં.
 ઐન્દ્રિયની વિભૂતિ જિભિં જનીને આવી;
 છેડી રહ્યો છે કોઈ-ચેતન-સિતાર દિલમાં.
 કૌમુદીએ શશીની-પ્રેમી કુમુદ ખીલે;
 એવો પ્રકાશ દેજે પરવરદિગાર! દિલમાં.
 આશા 'ફકીર' કેવી-ના આશના જગતની;
 મૃગજળના વારિધિના ભરજે ન દ્વાર દિલમાં.

‘બદરી’ કાચવાળા

૭૬ : તું સુખી મારા વાસમાં ?

સંતોષ રહેશે ક્યાં સુખી તું હવે તારા વાસમાં ?
 તુજને હું બેવા ચાહું છું, તારા અસલ લિખાસમાં.
 દિલ માઈ ભગ્ન તેં ક્યું, હાય તેં શો ગજબ કયો ?
 પંથનો હું દીપક હતો, તારા ભવનવિકાસમાં.
 ધર્મ ને કર્મભજમાં, મુજને હવે કંસાવ ના;
 મુજમાં તું ઓતપ્રોત છે, હું તારા શ્વાસેશ્વાસમાં !
 દર્શની લાલસા મને, ભક્તિની લાલસા તને;
 બોલ હવે છે ક્યાં ફરક તુજમાં ને તારા દાસમાં ?
 તું તો પ્રકાશપુંજ છે, મુજને તો કંઈ પ્રકાશ દે;
 હું તિમિરમહી, લઈ જા મને ઉભાસમાં.

મુજને નથી કાં સ્પર્શતાં, તારાં અભયવચન બધાં ?
 પૂરાં કરીશ શું બધાં, તું તારા સ્વર્ગવાસમાં ?
 તારૂંય દિલ વિચિત્ર છે, તારો સ્વભાવ છે અજબ,
 કેમ રહે છે દૂર દૂર રહીને તું આસપાસમાં ?
 મારો જગત નિવાસ છે, તારો નિવાસ મુજ હૃદય,
 હું તારા વાસમાં હુઃખી, તું મુખી મારા વાસમાં ?

પ્રવાન ભક્ત સત્તારશાહ નિઝામી

૭૭ : રખાઈ

વિશ્વબ્યાપી છે, છતાં સંતાય છે,
 એ સનમ શરમાળ છે શરમાય છે. ૧
 પ્રેમીઓના દિલમાં લાગી લડાય છે,
 નેવનાં જલ મેલે જઈ ઊભરાય છે. ૨
 દેખીને જગતાં હૃદય જોડ્યા સનમ,
 હો બળે એ મોજ મારી થાય છે. ૩
 કોઈ રડતા, કોઈ હસતા બંધ છે,
 લેના લેવાં કર્મ તેવો ન્યાય છે. ૪
 સદગુરુ કર અત અનુભવ પામવા,
 મનમુખી હોય ચડી પછડાય છે. ૫
 પ્રેમીઓ પહેલાં રટ, પાછળ દમે,
 સાબળેા હો, શું કદુ ? સમજાય છે. ૬

જિંદગી દુરજાન કરવા પ્રેમમાં,
 પ્રેમી જીવે પ્રેમપંથે ધાય છે. ૭
 પ્રેમ વિણ જીવ મોહના કંઠે કસી
 દામમાં કે દામમાં લલચાય છે. ૮
 પ્રેમીઓ વિણ બાકીના 'સૂતારથાહ'
 'કેણુ દુનિયાથી હસીને જાય છે?' ૯

'મુહિબ'

૭૮ : દિલરુબાના હાથમાં.

દેહરૂપે ચેતનાના હાથમાં,
 દિલરુબા છે દિલરુબાના હાથમાં;
 કલ્પના છે આસ્થાના હાથમાં,
 દિલરુબા છે દિલરુબાના હાથમાં.
 રાગ સાથે રંગનો અનુરાગ છે,
 દિલરુબા છે દિલરુબાના હાથમાં.
 પ્રેમને સૌંદર્યનો મેળાપ છે,
 દિલરુબા છે દિલરુબાના હાથમાં.
 માટી થઈ મુજ દિલ જિગી રૂપાંતરે,
 દિલરુબા છે દિલરુબાના હાથમાં.
 બે લૂંટારા છે અને દિલ એકડું,
 દિલરુબા છે દિલરુબાના હાથમાં.

કોઈ દિલ બચશે ન લૂંટાયા વગર,
 દિલરુખા છે દિલરુખાના હાથમાં.
 શીશ મારું ચણુંમાં તેના નથી.
 દિલરુખા છે દિલરુખાના હાથમાં.
 દિલરુખાના હાથમાં છે દિલરુખા,
 દિલરુખા છે દિલરુખાના હાથમાં.
 છે મુખે જાણે 'સુહિબ' તારી અને
 દિલરુખા છે દિલરુખાના હાથમાં.

‘પતીલ’

૭૬ : ખપના દિલાસા શા ?

જતાં મહદ્દન તરફ ધરથી બજવવા ડોલતાસા શા ?
 બજવવા ડોલતાસા શા ? બજવવા આ તમાશા શા ?
 થતાં પહેલાં જલે મુજને હતું ના કોઈ બોજખણું,
 હજર આગળ હવે મારી ફૂલો, સાકર, પતાસાં શા ?
 ગયો રમનાર વેચાઈ સદાની બેનમીતીને;
 પછીથી નાખવા તેની ઉપર ચતરંજ્યાસા શા ?
 બીજને કાજ તો એકે હતો દરગિઝ મુઝાયો ના-
 હો, પાતાની દાલન પર પછી મૂકવા નિસાસા શા ?
 હમ આખર ચલવિયાને હો છે મું તમે આવી ?
 ન આપ્યો પ્રિય તો મુજને-હવે ખપના દિલાસા શા ?

૮૦ : છેલ્લો આશરો

હતા ને કાફીયાળાઓ મહીં સાથે યનારા,
 યઈ લેગા જાનરોમાં કરે કર આપનારા,
 ખુશાલીના વખતમાંહે જાનર મુજ રાખનારા
 રફીકો ક્યાં ગયા આને ખુશામતિયા અમારા ?
 મુસીબતમાં નથી કોઈ સલામત પૂછનારા,
 કબરમાં છે નહીં શમ્સો કબર અથવા સિતારા;
 હતા બિસ્તર ઉપર જેઓ દિલે દિલ દાખનારા,
 જનાલમાં સૂઈ સાથે નથી તે આવનારા.
 મને જીવતો દફન કરવા યયા તૈયાર, મારા,
 બૂઝું હું કેમ તમને, ઓ મને બૂલી જનારા ?
 રહ્યો છું એકલો હું ચાલી આ રસ્તે મહારા,
 મહારી માલિકીઓમાં મઝાથી મહાલનારા !
 નથી લેવા મને ઇચ્છા સમરકંદો ખુખારા,
 ખરાં બે લાગણીનાં માંશું છું હું આંસુ ખારાં.
 અગર ખંજર જિગરમાં છે તમે આ લોકનારા,
 દુઆ માગી રહ્યો છું હું સદા હકમાં તમારા.
 ન પાસે આશરો લીધો પતીલે કોઈ ખ્યારા-
 રહ્યો છે આશરો તારો ફક્ત પરવરદિગારા !

૮૧ . ખુદાનો બંદો

નહીં આશના આશનાથી જુદો છે,
 ખુદાનો ન બંદો ખુદાથી જુદો છે.

જિગરના દાગ ઉપર એમ સમજી અશ્રુ સિંચું છું !
 અનોખો બાગ છે એની અનોખી બાગબાની હો !
 હૃદયથી દુશ્મનોની પણ ભલાઈ ચાહું છું ‘શાયદા,’
 ભુલાઈ ગું ગણું હું જ્યાં બધી ખલકત ખુદાની હો !

૮૩ : ઝખ્મો હસ્યા કરે છે

છે રંગ એ જગતનો જ્યારે હવા ફરે છે,
 સાગર તરી જનારો કાંઠેં ફૂળી મરે છે.
 એની મદીલી આંખો મુજ આંસુમાં તરે છે,
 જળમાં છુપઈ જાણે મછલી મઝા કરે છે.
 મારી નાશની સામે દુનિયા નવી ફરે છે,
 જાડું છું સર્વ ભૂલી જ્યારે તું સાંભરે છે.
 દિલની અને દીપકની હાલત છે એકસરખી,
 એ પણ બળ્યા કરે છે તે પણ બળ્યા કરે છે.
 દીપક બિયારો યાકી છેવટ ગયો જુઝાઈ,
 મારું જિગર છે કેવું નિશદિન બળ્યા કરે છે !
 તારા ગળી રહી છે આતુરતાથી આંખો,
 એના વિરહથી મારા ઝખ્મો હસ્યા કરે છે.
 એને નકામું માણી જો બેઠર સમજ ના,
 આશા તણા ખર્ચનો મુજ આંખથી ખરે છે.
 એક છું આંસુમાં તો એક છું એટલું હું,
 નેહી ફૂળી ગઈ છે પાપો ફક્ત તરે છે.

તર્જ દાઢમાં નાઃ મારી દંડીમે
 ઉચ્ચાચુ' 'પતડ્યા' અચાનેયી ધીમે;
 'નહી' રોમ તુજ માદરાગી જુદો છે,'
 ખુદાનો ન જરો ખુદાગી જુદો છે.

'શયદા'

૮૨ : દિલખરની પાની રો

હયાની દિદિ મારા પર નિરંતર ચારદાની હો !
 ઊછળતા પૂર જેવી મુજ હવિતામાં રવાની હો !
 પ્રથમ તરછોડીને એલે પછીથી વાત માની હો !
 અને એ યાદ કરવાને જ મારી જિન્દગાની હો !
 જિગરનું ખૂન હો માઈ અનોખી કોઈ પાની હો !
 નવી લાલી ઊઠે અમકી નવી રંગત હિનાની હો !
 અરે તે પાની પર કુરબાન મારી જિન્દગાની હો !
 ભરેલી જુદિથી ભરપૂર જે દિલખરની પાની હો !
 જુઓ ! હું આપું છું આલે અમૂલ્યાં મોતી અણુનાં,
 તપાસી લ્યો, પરખ કાંઈ અગર મોટા ખરાની હો !
 જરા રડવું, જરા હસવું, જરા ગુસ્સો, જરા નરમી,
 મઝા ક્યારેક 'હા'ની હો, મઝા ક્યારેક 'ના' ની હો !
 ફક્ત એમાં જ હું મારી હંમેશાં ઇંદ સમજું છું,
 ખુદાતું નામ હો મુખ પર અને સુક્રી ચણાની હો.
 અમારી ગુર્જરી ભાષા અધૂરી પણ મધુરી છે !
 અમે મન લાખની ॥ જે તમે મન એક આની હો !

જિગરના દાગ ઉપર એમ સમજી અશુ સિંચું છું !
 અનોખો બાગ છે એની અનોખી બાગબાની હો !
 હૃદયથી દુશ્મનોની પલ્લુ લઢાઈ ચાહું છું ‘ રાયદા,’
 જુદાઈ શું ગણું હું જ્યાં બધી ખલકત ખુદાની હો !

૮૩ : ઝખ્ખો હસ્યા કરે છે

છે રંજ એ જગતનો જ્યારે હવા ફરે છે,
 સાગર તરી જનારો કાંઠેં ફૂળી મરે છે.
 એની મદીલી આંખો મુજ આંસુમાં તરે છે,
 જળમાં છુપઈ જણે મછલી મજા કરે છે.
 માદી નજરની સામે દુનિયા નવી ફરે છે,
 બડું હું સર્વ ભૂલી જ્યારે તું સાંભરે છે.
 દિલની અને દીપકની હાલત છે એકસરખી,
 એ પલ્લુ બળ્યા કરે છે તે પલ્લુ બળ્યા કરે છે.
 દીપક બિચારો યાકો છેવટ ગયો જુઝાઈ,
 મારું જિગર ૭ કેવું નિશદિન બળ્યા કરે છે !
 તારા મળી રહી છે આનુરતાથી આંખો,
 એના વિરહથી મારા ઝખ્ખો હસ્યા કરે છે.
 એને નાશું માણી એા બેઝર સમજ ના,
 આશા તણે ખબનો મુજ આંખથી ખરે છે.
 એડ મુ આંસુમાં તો એડ મુ એટલુ દુ,
 નેહી ફૂળી ગઈ છે શાપો ફટા તરે છે.

તેં જાત્રી આ જગતમાં મિથ્યા જીવન ગુમાવ્યું,
 તારાગી જંતુ મારા પથ્થરમાં ઘર કરે છે.
 વિદ્યાસ રાખ 'શયદા' લાતકનતૂની ઉપર,
 બીભત્તની પામે જઈ તું શું કામ કરગરે છે !

'નગ્નીમ'

૮૪ : આંખડી જરી જોયું !

જાકળ અથુ જની જરી જોયું !
 ફૂલના રૂપમાં જરી જોયું !
 એક મૃગજળ અખિલ સદિ છે;
 રજકણે રજકણે ફરી જોયું !
 ખાક થઈ જ્યોતે જઈ પતંગ સમે;
 પ્રેમના પાવકે ફરી જોયું !
 હું જ તસ્વીર થઈ ગયો તેની;
 ચિત્ર સ્નેહીતું ચીતરી જોયું !
 શુભપ્રભા અદ્ય નિંદુઓથી હતી;
 જુલજુલે આંખડી લરી જોયું !
 રંગ-ભૂચી લરી નધી આવમ;
 બાહ્ય દર્શનને વીસરી જોયું !
 જઈ શક્યો કયાં દિગંતને આગે;
 લાખ સિંધુ મહી તરી જોયું !

ચિત્તને જોલ નવ-જગતને 'નસીમ';
આ જગતને તે વીસરી જોયું !

'આસિમ' રાંદેરી

૮૫ : બનાવી જા

વચ્ચેથી પ્રેમ-રૂપના પરદા ઉઠાવી જા,
દિલ એક છે નઝરને પણ એક જ બનાવી જા.
દિલને તું દર્દ, દર્દને તું દિલ બનાવી જા;
ખિંડમાં સિંધુ, સિંધુમાં ખિંડ સમાવી જા.
તું રૂપ છે, હું પ્રેમ છું, તું જીવ, હું ચરીર;
હું શું બતાવું ? તું જ જગતને બતાવી જા.
હા, હા, જીવનનું દર્દ, રૂઢનમય તો છે છતાં;
મેહકિલ છે ચાર દિનની હસીને હસાવી જા.
મળશે એક અન્ય ધામ પણ ભક્તિ-નમાઝનું;
મસ્જિદ ને મંદિરોની તું હૃદને વટાવી જા.
જેને તું મુખ કહે છે, તે દુઃખનો જ અંત છે;
મુખ જોઈએ તો દુઃખમહીં જીવન વિતાવી જા.
મુખ-દુઃખનો જન્મ, ખેલ છે એક કલ્પના તણા;
મુખ શોધમાં જીવનને ન દુઃખમય બનાવી જા.
કન્યા તણે દે તું, તને કન્યા મળી જશે;
કન્યા જો લૂંટવી છે તો કન્યા લૂંટાવી જા !
મળતો નથી જો એ તો પછી ખુદને જોઈ દે;
તું એની શોધનો નવો રસ્તો બતાવી જા.

એ જો મળી જશે તો જીવનની મજા જશે;
 'આશ્રિત' તું જોની ગ્રોધમાં જીવન વિતાવી બ.

૮૬: સનાતન 'ગી'

અનુભવગી બધું મળશે, ન મળશે તુજને વાચનગી,
 તડપવાનું છે સમજજગી, સમજવાનું છે જીવનથી !
 ખરી ભક્તિ એ જીવન છે, યશે પાવન તું જીવનથી;
 ન મળશે કંઈ તને વંદનથી, પૂજનથી કે અર્ચનથી !
 મરણ પહેલાં જુદો ક્યારે થયો છે આત્મા તનથી ?
 મટી શક્તો નથી હું કોઈ દિવસ આપના મનથી !
 પ્રથમ તું તારા દિલને ફૂલ સમ કોમળ બનાવી દે;
 મળી જશે તને પણ રંગ-ખુશબૂ કોઈ ઉપવનથી !
 જીવનનો લેદ, મૃત્યુ-હસ્તે ખુલ્લો થાય તે પહેલાં,
 જીવન શું છે, એ જીવનને સમજવાનું છે જીવનથી !
 નિરાશા નાશ કર, ગમ દૂર કર, મૂકી દે કાયરતા;
 હજારો મોત પેદા કાં કરે છે એક જીવનથી ?
 ખુદાની યાદ, વાતો ધર્મની ને ફિક્ક ફુનિયાની;
 છટ્યો એ સૌથી હું બંધાઈને એક પ્રેમ-બંધનથી !
 મને મિત્રોથી જે કડવા અનુભવ પ્રાપ્ત થાયે છે,
 છુપાવીને હું રાખું છું એ એક જ ચીજ દુશ્મનથી !
 બની જા રૂપ પોતે, રૂપનું સ્વરૂપ જોવું છે;
 નીકળ હે દિલ ! તું પહેલાં પ્રેમ દેરા પ્રેમ-બંધનથી !

નકામેા પ્રેમને બદનામ શાને તું કરે ‘આસિમ’ ?
બબર છે ? રૂપ પોતે પ્રેમ-ચાહક છે સનાતનથી !

• ૮૭ : વાત શું બલે ?

પ્રણયલગનીની અગ્નિથી જે હો અસાત શું બલે ?
તને લાગી નથી દિલમાં, તું દિલની વાત શું બલે ?
પ્રભુને શોધનારા, મારો ઉઝકાપાત શું બલે ?
બબર જેને નથી ખુદની પરાઈ વાત શું બલે ?
મરણ-જીવનના ભેદો, તુચ્છ માનવજાત શું બલે ?
પ્રભુ ! મુજ એક દિલ, જે જે જગતની વાત શું બલે ?
ઉભય શાને હસે છે ને રડે છે રોજ ઉપવનમાં;
રવિ-કિલ્લો કળી-ઝાકળના દિલની વાત શું બલે ?
કંઈ છું કદપનામાં કોઈથી દિન રાત હું વાતો;
મને દિવાના કહેનારા, ભલા એ વાત શું બલે ?
પ્રણયમાં હૃદને જે દિલ ગણી જીવન-મતા સમજે;
પછી એ હૃદનો રોગી દવાની વાત શું બલે ?
મુહુબ્બતમાં ગણું છું મોત ને પળ જિન્દગી હું તો;
નફાને ખોટ ગણનારો નફાની વાત શું બલે ?
જગતને ખૂલું કહું છું, તમે સારામાં સારા છો;
ખૂશ જે હોય, તે સારાની સારી વાત શું બલે ?
ખુશઈ શું ? ખુદને બેખુદીમાં બેડે છું ‘આસિમ’;
ખુદીવાળા, અમારી બેખુદીની વાત શું બલે ?

‘સાગિર’

૮૮ : મલકાય છે

મચ્છ

અન્ય માટે ખૂન આપી જે અડીથી જાય છે,
 ઝડપે હો ચહેરો છતાં એ મુખરૂં કે'વાય છે.
 માલદારોના શુભાખી ગાલ શાને ધાય છે
 ખૂનથી મજહૂરના રૂખસાર એ રંગાય છે,
 દિલ્લતણી દરીઓ મળી જો એક સાંકળ ધાય છે,
 તો પરાધીન હેશની જાંજીર તૂટી જાય છે.
 આ જમીં તો માનવીના રક્તથી રાતી હતી,
 રંજના રંગે હવે આકાશ પણ રંગાય છે.
 ઝિન્દગીના લેહ તારી બંધ મુઠ્ઠીમાં હતો,
 શાનથી આંખો હતો, હું હાય ખાલી જાય છે.
 ખોલ ચારબ એ લક્ષ્મણધારી શુભાખોનાં નયન,
 જોઈને મોહરે શુભાખી બેસમજ મલકાય છે.
 વર્ષગાંઠો ઝિન્દગીની દોરને ટૂંકી કરે,
 વર્ષગાંઠો બેસમજ શું જોઈને મલકાય છે?

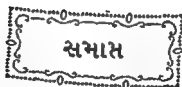
‘સગીર’

૮૯ : સર્પદા લેજો

નહું જીવન બનાવા ચાહે તો પંથી નવા લેજો,
 ખરા રસ્તા બતાવે જે કોઈ એવી શક્યત લેજો.

યુવાનોની યુવા ભેતી રહી મારી યુવા સામે,
 અને આદર્શ એ રંગો નવા તું હે યુવા ! લેજે.
 યદિ નિજ જાતને તું ઉચ્ચતર કરવા ચહે છે તો,
 કોઈને પ્રેરણા દેજે કોઈથી પ્રેરણા લેજે.
 વિચારો એ જ તારી જિંદગાનીના સુકાની છે,
 વિચારીને વિચારોમાં અમર રહેતી પ્રભા લેજે.
 અનોખા રંગથી આવે અનોખી હો જલક એની,
 હકીકત પણ કહે 'શાબાશ,' એવી કલ્પના લેજે.
 ધણું છે સૂર્યમાં માન્યું અણુમાં પણ ધણું જોડશ,
 સમજવાનું બધામાં છે નિચોવી તું સદા લેજે.
 વ્યથા કે આપદા કે ચોક કે દુઃખ દર્દ કે રોગ,
 બધાં દેશે મઝા તુજને બધામાં તું મઝા લેજે.
 ભલે સંભોગ તારા હાર આપે તો ભલે આપે !
 પરંતુ હારમાંથી છૂતની શીખી ઠગા લેજે.
 યદિ તુજ એક કેરા નાશથી લાખો જિગરતાં હો,
 તો એવી ખુશનસીબીને વધાવી સર્વદા લેજે.
 જીવનકતી જીવન તારું નિકાળી ધન્યવાદ આપે,
 બનાવે દિવ્ય દુનિયાને તું એવી દિવ્યતા લેજે.
 વિશાળ આ વિશ્વને પણ એની લાલસા યદ જાણે,
 ભરી નાના શા દિલ્લમાં તું એ સદ્ભાવના લેજે.
 પ્રતિબિંબો પડે તુજ જાનનાં આ વિશ્વજન ઉપર
 કોઈ એવી ચમક તું સ્વયંને શણગારવા દે

બની જત એ; કે કાંઈ પુષ્પને હસીથી હો ભરી,
 નમૂનારૂપ થાઓ શ્વાસમાં એવી હવા ભરજો.
 જગતનાં દિલ ને દષ્ટિમાં ચદા કેાઈ દરામત લે,
 શરીથી ચાંદની લેજો ઉપાથી લાલિમા લેજો.
 અમરતા ગર્વ લે તુજથી અમરતા હો અમર તુજથી,
 બાધું તુજ દારણે હોયે મુખાથી એ મુખા લેજો.
 'સગીર' આ વિશ્વની વસ્તુ સખું આપી કહે છે તું,
 ન સંઘરી રાખવા લેજો સહુને આપવા લેજો.

કૃતિ જેવો અને ખ્રિસ્તનો સાચો સેવક લિયો ટોલ્સ્ટોય પ્રેમનો જ સંદેશો જગત સમક્ષ ધરીને, શાશ્વત પ્રેમવિશ્વમાં ભળવાને આપ-
ણી વચ્ચેથી હુમણાં જ વિદાય થાય છે. સ્વામી વિવેકાનંદ
અને સ્વામી રામતીર્થ જેવા પ્રેમાત્મા દેશવિદેશમાં પ્રેમધર્મ-
ની જ અદ્ભુત મંત્રણાના અહાલ્લેક ગબાવે છે, એ આજની જ
વાત છે. બાબા પ્રેમાનંદ ભારતીયે છેક પાતાળમાં સ્થાપેલા
શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમમંદિરની ભક્તિગર્જના અને પ્રેમની પર્યપણાના
જયધ્વજ સ્વદેશી-વિદેશી તમામ ભાંડુઓનાં આકાશમાં ગાજતા
આપણે હરેરાજ સાંભળીએ છીએ.

પરમાત્મા પ્રેમસ્વરૂપ છે અને તેની પ્રાપ્તિ ભક્તિદ્વારા
જેટલી સરળતાથી થઈ શકે તેટલી સરળતાથી કેવળ જ જ્ઞાન
કે યોગદ્વારા થઈ શકે નહિ, એ વાત ચોક્કસ ભાર મૂકીને દુનિ-
યાને વારંવાર પ્રેરિત મહાત્માઓ જણાવે છે. નરસિંહ અને
મીરાં—પરમપ્રેમભક્ત—ગુજરાતમાં મુશ્કર છે. એમના અનુભવો-
દ્વારામાં પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમ ઓતપ્રોત છે. તેઓ કેટલીક સદી પહેલાં
થયાં, પણ બાળીતા પ્રેમભક્ત દયારામભાઈ તો છેક હમણાં જ,
એટલે ઈ. સ. ૧૮૫૨ માં જ સ્વર્ગવાસી થયા. ‘જૂની ગુજ-
રાતી’ માં પ્રેમધર્મનાં લલિત સંગીત ગાનાર તેઓ હિલ્લા છે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ‘નવી કવિતા’ના આરંભ થયો, તે
પહેલાં પ્રેમ, પ્રેમભક્તિ અને પ્રેમના હૃદની આત્મીય ગુજરાતે
દયારામના હૃદી જિજ્ઞરમાંથી માંભાળી. પ્રેમભક્ત દયારામને તે
વખતના ગુજરાતને પણ યેવું જાનાવું, એમ એમની કવિતા
પરથી લાગ્યા વિના રહેતું નથી સુપ્રસિદ્ધ કવિ નર્મદ કે જેના
તુલ્યરો મંત્ર ‘પ્રેમસીર્ષ’ અને ‘પ્રેમભક્તિ’ ણ, તેણે પ્રેમભક્ત
દયારામની વાજાની કદર કરેલી અને વળી તકલીફ લાગે એ
વિરત તુલ્યના જીવનની હકિકત કેળવેલી—તેની કવિતા પણ
અલ્પકાલ અને અલ્પજિજ્ઞાસ કરીને ગુજરાતને આજે એવી પ્રેમધર્મ-

આવિ અઙ્ગિનીય રાસેમગી । અવિ સર્વોપરિ સુંદગી મનમ ।
 તારા મુખારક કદમની પાક સુરખીથી પોતાના અંતરના આંખ-
 બુને કાયમનું રાખુમારવામાં જ તારા ખરા ભક્તનું જીવન સાર્વક
 છે; તારાં સ્તુતિદીર્ઘનો વડે પોતાનું પવિત્રીકરણ કરીને તારી
 અનાધનન્ત લીલા જાયા કરવામાં જ તારા દીવાનાની બિન્દુઓ
 નો કુલ ઉપયોગ છે. અવિ અખંડ શ્રીલાભ્યવંતી । આત્મે-
 હયાતની ખુદ મલિકા । તારા અભયજ્ઞ જનમાં 'ફના' થઈ
 જવામાં જ મનુષ્યના તમામ પ્રયત્નોની સફળતા છે. તારા
 મધુર પ્રેમનામ અમને સર્વને તારી ઇચ્છાનુસાર શાસક અને
 નિયામક દો ।

અને ચાહુ સદીમાં તો લગભગ આખી આલમનાં કદમ
 છકારના એ પરમાત્મખેલનના અણુછતા પણ સ્પષ્ટ આવાજ
 તરફ વળેલાં છે. આપણા સંખંધની પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં તેમ
 તેના સંખંધની બીજી પ્રજાઓમાં, આ ભારતવર્ષમાં તેમ મુજ-
 રાતમાં પણ પ્રેમની બલિદારી બહુ બહુ પ્રકારે બિલાવા લાગી
 છે. ખરે, પ્રેમનાં પૂજારી હૃદયોને આ હકીકત આશ્વસન સાથે
 સંતોષ આપે તેવી તો છે.

પ્રેમધર્મનું શાસન જ માનવજાતિના જીવનનું મૂલતત્ત્વ
 છે, અને આત્માની એ પૂર્વસ્મૃતિ દરેક રાત્રીમાં પ્રેરિતોદ્ધારા
 મુજે મુજે તાજી કરાવવામાં આવે છે. અયમાત્મા પરપ્રેમાસ્પદમ્ ।
 એવું આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવનાર અદ્વૈતવેદાન્તના એતદેશીય
 વિવરણકાર. 'પ્રેમ એ જ પ્રજ્ઞ છે' એ સૂત્રને મૂલ રાખી તરીકે
 સ્વીકારનાર પાશ્ચાત્ય દ્રષ્ટા અને 'અનલક્ષ્ય'ની પ્રશ્નમંત્ર
 પુકારનાર ઇસ્લામી મહાત્મા—એ બધાઓ જન્મતને પ્રેમધર્મ
 જ અનુશાસન આપવાને ચાહે છે. 'દયાધર્મ' શીખવનાર
 ગૌતમ બુદ્ધ અને નવા જીવનનો ગુહ્ય રહસ્યવાદ પ્રબોધનાર
 સ્વેડનબર્ગ પણ જન્મતને પ્રેમધર્મ જ આપે છે. ગૌતમની પ્રતિ-

આપણે વિચારી શકીએ. કવિ પ્રકૃતિમાં ખેલતું, પ્રકૃતિથી ખીસતું અને પ્રકૃતિને પોષતું પ્રાણી છે. આશક અથવા ભક્ત પ્રકૃતિને વશ વર્તનાર નહિ, પણ તેને જીતવાને મથનાર—તેની સામે યનાર છે; ઇશ્વર અગર અકલપરસ્તી એ કવિના અંતરંગમાં પ્રધાન છે; ઇશ્વરપરસ્તી વગર આશકમાં ખીણું તત્ત્વ વહેતું નથી. છતાં કવિતાને આત્મજ્ઞાનના અર્થમાં જોઈએ તો પ્રેમ-ભક્તિ ગાનાર હરેક આશક, કુદરતના આલંકારિક કલાવિધા-યક કરતાં જોયા દરજ્જાનો શાયર અને ઉમદા જિન્દગાનીનો આદમી છે.

પ્રેમી હયારામ કૃષ્ણના પરમ ભક્ત છે અને તેમનું હૃદય કૃષ્ણને વરી ચૂક્યું છે; તે પોતાને કૃષ્ણની ‘જાણી’ માને છે અને પોતાના ‘પતિ શ્રીકૃષ્ણ’ એ તેમના સર્વોપરિ સ્નેહનું સ્થાન છે—જીવનનું અંતિમ પ્રાપ્ત્ય છે.

ઉત્તર હિન્દમાં ઘણીકવાર યાત્રા કરેલી હોવાથી, હયારામને ઉર્દૂ અને હિન્દી સાહિત્યનો સારો પરિચય થયેલો; તેમના હૃદયોદ્ગારમાં એ સાહિત્યની જાંડી અમર સ્પષ્ટ જોવાય છે. કૃષ્ણને તે માશક, સનમ, મહેબૂબ અને દિલહાર એવાં સંબોધન કરે છે. એ પ્રેમી હૃદયના ઊભરા નજરમાં પણ છે:—

“ભાઈ દેં વાદ પ્રીતમગી, વણે જિંદગી બનેલા:
 “મુઝે સો દોઢાં લેલા મિરી, નેશ બની કલ આવેલા ?
 “વખા મેરે હોઝે મેં દરશા બખ્શ તો ફરમ દે !
 “ઈં મેશ મેદેરખ આવમ, આવમ સારા મેમારમ દે”

“દોઢાં કલ ખલા મિરી, દવાલ પ્રીતમ પર આવા દે”

અને—

“ભાઈ મુલસાવ વખે કુદરતે સ્વાસ્થ :

“તારી કલ કલે હે કલ બને બર.

ના દિમાયતીઓની કવિ નર્મદાચંદ્રે, ખરેખર, એ અતિ કીમતી સેવા બજાવી છે.

‘સારી કવિતા લખે તે બધા કવિ’ એવી વ્યાખ્યાનો સ્વીકાર કરીએ તો હયારામ બેશક, હોંચા વગેરેના કવિ ગણી શકાય; પણ તેના આન્તરજીવનની શ્રવોપરિ પ્રકૃતિ અથવા તેના હૃદય-આન્તરના મૂળ પ્રવાહની સતતતા પરથી નિર્ણય કરીએ, તો તે કવિ નહિ, પણ આશક છે—ભક્ત છે. આપણા સમ-કાલીન અને સુપ્રસિદ્ધ સ્વર્ગવાસી કલાપીના સંબંધમાં તે કવિ કે સ્નેહી એ ચર્ચા જુદા જુદા લેખકોએ જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુથી ઘણીકવાર કરેલી છે; અને છતાં એનો નિર્ણય જાણે ઘણાને માટે હજી અપૂર્ણ રહેલો છે. કવિતા જેની આશૂક છે તે કવિ; કાલિદાસ, શેકસ્પિયર, શેક્ષ્પી, ટેનીસન, પ્રેમાનન્દ અને હલ્લપત-રામ સુધમાં, અસંખ્ય કવિ છે; કેમકે, કવિતા એ તેમની મનો-રમા-મિથતમા છે. ‘કવિતા’ એ કલાની દેવી છે અને તેની ખાતર તેઓ લગભગ બધું સમર્પણ કરવાને તૈયાર છે. નર-સિંહ, મીરાં, હયારામ, કલાપી કે પ્રેમનું દહીં ઠાંઈ પણ જિજ્ઞસુ એ દેવીની ખાતર પોતે હૃદયથી સ્વીકારેલા પ્રેમજીવનનો ધર્મ-માર્ગ એક તરફ પણ, કદાપિ છોડી શકે નહિ, અને કાલિ-દાસાદિ કવિતા વગરના જીવનમાં કશું પણ જઈ શકે નહિ. આવો મૂળતત્ત્વનો તફાવત બહુ સ્પષ્ટ છે, ત્યારે હયારામ અને કલાપી વગેરેને કવિમાં ગણવાનો આગ્રહ શા માટે? તેમને કવિ નહિ, પણ આશક જ ગણવા એ સકારણ વાજબી લાગે છે. એમનાં હૃદયને, એમના જીવનને—જુદા એમને, કવિ કહેવાથી શું આપણે ગેરબંધાઈ કરતા નથી? જિજ્ઞસુના લેખીથી લખેલા એમના અસંખ્યિત હૃદયોદ્ગારમાં પાંડિત્યનું પ્રદર્શન નહિ પણ સ્નેહનું સ્વાભાવિક દર્દ અને વિરહનું રહન જુદું છે. કલાપી પૂનરીની પેઠે તે બહારથી નહિ પણ અંદરથી બોલનાર છે, એ

આપણે વિચારી શકીએ. કવિ પ્રકૃતિમાં ખેલતું, પ્રકૃતિથી ખીસતું અને પ્રકૃતિને પોષતું પ્રાણી છે. આશક અથવા ભક્ત પ્રકૃતિને વશ વર્તનાર નહિ, પણ તેને જીતવાને મથનાર—તેની સામે યનાર છે; ઇશ્વર અગર અકલપરસ્તી એ કવિના અંતરંગમાં પ્રધાન છે; ઇશ્વરપરસ્તી વગર આશકમાં ખીણું તત્ત્વ વહેતું નથી. છતાં કવિતાને આત્મગાનના અર્થમાં જોઈએ તો પ્રેમ-ભક્તિ ગાનાર હરેક આશક, કુદરતના આશંકારિક કલાવિધાયક કરતાં ઊંચા હરજીનો શાયર અને ઉમદા જિન્દગાનીનો આદમી છે.

પ્રેમી હયારામ કૃષ્ણના પરમ ભક્ત છે અને તેમનું હૃદય કૃષ્ણને વરી ચૂક્યું છે; તે પોતાને કૃષ્ણની ‘જોષી’ માને છે અને પોતાના ‘પતિ શ્રીકૃષ્ણ’ એ તેમના સર્વોપરિ સ્નેહનું સ્થાન છે—જીવનનું અંતિમ પ્રાપ્ત્ય છે.

ઉત્તર હિન્દમાં ઘણીકવાર યાત્રા કરેલી હોવાથી, હયારામને ઉર્દૂ અને હિન્દી સાહિત્યનો સારો પરિચય થયેલો; તેમના હૃદયોદ્ગારમાં એ સાહિત્યની ઊંડી અસર સ્પષ્ટ જોવાય છે. કૃષ્ણને તે માયક, અનમ, મહેબૂબ અને દિલહાર એવાં સંજોગન કરે છે. એ પ્રેમી હૃદયના ઊભરા ગઝલમાં પણ છે:—

“લગી દેં વાઙ પ્રીતમની, તરફેં જિવા બરેશ:

“મુઝે સો હોઁ તેવા મેરી, મેસા બની કબ આવેશા ?

“લગા મેરે હોઁ મેં હરકાત જામ તો પ્રેમ દે ?

“હાં મેસા મેરેમ માલમ, આવમ સાસા સમારમ દે ...”

“હોઁ તો કબ પ્રેમ મેરી, દવાસ પ્રીતમ હાં જીવા દે ?”

અને—

“મુજે તો વાઙ પ્રીતમની, તરફેં જિવા બરેશ:

“મુઝે સો હોઁ તેવા મેરી, મેસા બની કબ આવેશા ?

“ હંસ બગરખી ડગમે’ મેશ બિન ચુસ ચલા !
 “ કહેતી થી સળ આલમ પે દે નન્દ કે લલા !”

“ બગી ને એસા દદ’, બિરદ દં બલા-
 “ તે મેં હસી પલકે બલ પકરતી પલા !
 “ મિલાઓ કોઈ મદનૂજ ! દુસરી ન દે સલા :
 “ હયા કે પ્રીતમ બિન મરંજી કાઠકે ગલા !”

આ હૈરવી પણ સાખી સાથે—

“ તિહારી ચલી ચરમતલવાર ! ધાયલ મોહે જા ડારી !
 “ લાગે વળ બને નહીં, અહો રસિક નેનકે બાન !
 “ અબ તો દિયબિચ ગડી ગયે’, વાઝ’ બેચલ નિકસે પ્રાન !
 “ તિહારી ચલી ચરમતલવાર :

“ રૂપનગરખી બિચમે’ ચલી ચરમતલવાર !
 “ મૂરખ હું સો બચ ગયે’ ચાતુર ખાયો માર !

“ રસિક નેનકે બાનકી, અહો ! અનૂબ્ધ અનોખી રીત !
 “ દુસ્મનકો પરસે’ નહીં, ને તો મારે અપનો મીત
 “ તિહારી ચલી ચરમતલવાર !

“ અંબ અંબ પ્રત માધુરી નખશિખ હબિ અતોલ !
 “ હયા કે પ્રીતમ ‘તિહારી બાનકે પર બીક મધ બિન મોલ !
 “ તિહારી ચલી ચરમતલવાર ’ ધાયલ મોહે કર ડારી !”

હયારામની કવિતામાં પ્રેમભક્તિ અને પ્રેમજીવન એક-
 પ્રોત છે, એ એમના હૃદયોદ્ગારના નલરૂપરૂપી અભ્યાસીને વિદિત
 છે. પ્રેમક, પ્રેમના આહિત્ય માટે વહ્નિકવાર થાય છે, તેમ હયા-
 રામની કવિતા માટે પણ થયેલું છે. હકીકત એ છે કે, પ્રેમને
 હૃદયાન્તરનો તત્ત્વત અનુભવ સ્વીકારવાને બદલે બ્યારે શરીર-

ને જ વિષય માનવામાં આવે, ત્યારે પ્રેમને ખુદને સારે અપ-
માન અપાય છે; દયારામે પોતાના અનુભવોદગારમાં કૃષ્ણ અને
ગોપીના પ્રેમના વિગતસર ઉલ્લેખ કરેલા, તેમજ તેઓ બંને
જન્મથી જ સ્વતંત્ર મિત્રજના હોવાથી તેમની કવિતા માટે
અનેક તર્કવિતર્ક અને અનુમાન કરનારા પડિતોએ યથેચ્છ
અભિપ્રાય ઉચ્ચારેલા છે.

તે જ અરસામાં છાંટમે પણ હિન્દીમાં થોડીક ગઝલો
લખેલી છે:

દાખલા તરીકે:—

“ ગઝલ એક મુન હો ગેરી, કુશલતા અપાર સજ્જન કેરી ।
“ કારીગર કોન હૈં એસા, અદિત જીવ રેહ કિયા કેસા ।
“ સદસ અઘ માંખી હો અખિયાં । દેખી હોઈ અંધમે લખિયાં ।

* * * *

“ એસા અદ્ભુત તમારા હો । આવન હો એલ ખાસા હૈં ।
“ છાંટમા બજ હો સોદિ હી । જમતસેં લયકો ડરવા હી ”

પરંતુ, ‘ગઝલ’ શબ્દનો મૂળ અર્થ ભેતાં આ ગઝલ
સંબંધ આપશે ખરી કે ? ‘ગઝલ’ શબ્દનો મૂળ અર્થ ફારસી
લેખકો એવો જણાવે છે કે, ‘ગઝલ’ એટલે પ્રિયતમની પ્રિય-
તમા સાથેની પ્રેમવાર્તા. ‘ગઝલ’ શબ્દ સ્ફુટ કરતાં, એક
ફારસી લેખક નો એટલે સુધી કહે છે કે:—

“ હરકના શબ્દમાં નડતી પારાવાર વેદના એ જ ગઝલની
પંક્તિઓ. ગઝલમાં ખાત્ર કરીને પ્રિયતમાના વિરદથી ઘરેલી
પ્રેમીની હારી દશાન નિરૂપણ. તેના વિરદાકેન્દ્ર, પ્રેમમુર્તિના
સ્વરૂપનું મનન સમગ્ર અને તેનું ખવાન, તેના દર્શનની ઉત્કટ
આગ્રહતા, તેના વચરની તેની અસ્વચ્છતા, પ્રેમી નિઃચરની જન-
તરાના ઉભરા-ફૂ ખભડું જન વચરે અવચ્ચ દોષ હી અને એમાં
હી ન દોષ ને સરસ ગઝલ નામને પાત્ર નહીં ”

આ વ્યોમ્યાનુમાર નોઈયુ' તો ગુજરાતીમાં સખાવેલી અને સખાતી ઘણીક કલાપૂર્ણ, સુરચિત ગઝલોને વસ્તુતાએ ગઝલ કહેતાં આપણે અટકતું પડશે; કેમકે ગઝલનું શરીર તે 'ગઝલ' નથી પણ તેનો પ્રાણ-તેનો આત્મા તે જ ગઝલ છે. 'ગઝલ' કે 'છંદોખંડ રચનાનું' નામ નથી, પણ અમુક રચનાના સુક્રમ ભાવ-શરીરનું નામ છે. એ જ ફારસી લેખક ઉમેરે છે કે, 'પ્રિયતમાનાં વિરહથી થયેલી દુઃખદ દશા ઉપરાંત પ્રેમી હૃદયના વખતો-વખતના નમ્ર કાલાવાલા, પ્રિયતમા તરફથી તેની મુનવણી અને તેનાં જુઠાં જુઠાં પરિણામોનો અનુભવ પણ ગઝલમાં આલેખાયેલો હોય છે. પ્રેમભક્તિના મધુપાનમાં મત્ત થયેલા હૃદયની મસ્તી અને પ્રેમને અનુકૂળ વસંત ઋતુના બહારનું વર્ણન પણ ગઝલોમાં આવે છે.' ફારસી તથા ઉર્દૂમાં સખાવેલી ગઝલો ભોત્તાં આ અભિપ્રાયનું વાસ્તવિકપાત્રું સ્પષ્ટ થાય છે.

દયારામની ગઝલો હિન્દીમાં હોવાથી આ સંગ્રહમાં કાબજ કરેલી નથી, તોપણ એ બળતા હૈયામાંથી આવેલા ગઝલના ઉદ્ગારો ખરેખર જ આખા ગઝલો છે. ગઝલમાં પહેલવહેલા ગુજરાતી લખનાર તરીકે આપણે સ્વ. દયારામભાઈને ગણવા નોઈએ. હાઈ દયારામનું જન્મ ત્રિગર ગઝલમાં ઈશક પુકારે છે. જુઓ:—

“ મહાનમોદન ખારે મહેનૂબ મેરા હે,

“ દિહાર દુવા જળસે દવા દિલમે' ડેરા હં ।

“ ઇરકજમથી મારી બધી મે' દીવાની;

“ કાઈ બેલી નહીં સાહેલી, શોખી દિલથી મે' બની ।

“ ઇરકમય ડેસી પર વોલી મેરા જીવન.

“ દુર્દ ખલક સારી ખારી કહ્ સખા દે ન મન ।

“ એક યાદ મીઠી જનિયા, છનિયા ફાટ બની દે;

“ ફજ કહેન મે' નહીં આતા, નના બરખર આતી દે ।

દ્વારા પ્રભુપ્રાપ્તિના પ્રયાસોં સિદ્ધ સિદ્ધ પ્રકારે જુદી જુદી પ્રજામાં થયેલા જાહેર છે; ખ્રિસ્તી પ્રજા પ્રેમસ્વરૂપ ઈશ્વરને પ્રભુનું સમરૂપ સ્વીકારે છે અને ખરું ખ્રિસ્તી હૃદય પ્રભુ ખ્રિસ્તના શાશ્વત પ્રેમ-સ્વરૂપમાં, પ્રેમયોગ અને પ્રેમભક્તિદ્વારા લીન-વિલીન થઈ 'પતિ' બને છે, અને પ્રભુમાં ભળે છે; સારતત્વમાં લાંબા કાળથી પ્રેમસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણના ભક્તો તેમને પૂર્ણ પુરુષ ગણે છે અને તેમના તરફના વ્રજની જોખીઓના પ્રેમને પરમાત્મપ્રેમ માને છે.

ખ્રિસ્તનું કે કૃષ્ણનું સ્થૂલ શરીર આજે વિદ્યમાન નથી એ સ્પષ્ટ છે; છતાં, તેમની ભાવનામય મૂર્તિને કાલ્પનિક લક્ષ્ય (આઈડિયલ) તરીકે પરમપૂજ્ય અને અનંત ઐશ્વર્યયુક્ત સ્વીકારી—પરમાત્મા ગણી—ભક્તોનાં કામળ અને દિવ્ય મહાથી યુક્ત હૃદયોએ પ્રેમ-ભક્તિ કરેલી છે—કરવામાં આવે છે. વૈષ્ણવસંપ્રદાયમાં તો શ્રીકૃષ્ણની ખુદ પરમેશ્વર તરીકે જ પ્રેમભક્તિ ધર્મ ગણાય છે અને તે એટલે સુધી કે ખરો ભક્ત શ્રીકૃષ્ણ સિવાય ઇતર કોઈને 'પુરુષ'ની ભાવનાથી જોતો જ નથી. તે માને છે કે, બધી જ જોખીઓ છે અને 'પતિ' તો પરમ પુરુષ એક જ શ્રીકૃષ્ણ છે અને તેમને (એટલે આશાત્ પરમાત્માને) પામવાને હરેકે તેની 'જોખી' બનવું જ જોઈએ. કૃષ્ણની 'જોખી' બની જઈને જ એમની પ્રેમભક્તિ પૂર્ણ આસ્થાથી અને 'ચોતાનું' ભાન બૂझી જઈને' કરે, તે જ કૃષ્ણમય-કૃષ્ણસ્વરૂપ થાય.

ભક્તિમૂર્તિ મીરાંબાઈની ધર્મભાવના આ પ્રકારની જ છે. તે પ્રેમસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની 'જોખી' છે અને તદ્વધી તેમને વરેલી છે—બીજા કોઈને ને 'પુરુષ' જોતો જ નથી. કૃષ્ણની ભાવના-મૂર્તિમાં તેને પરમાત્માની આસ્થા અને ટાંખી છે અને તેની આદે તેના તદ્વધની લગની લાગે છે—પ્રેમ જાગે છે અને આદિ-કપાદિ તમામ ને ત્યાગે છે ચોતાના પ્રભુ હૃદય પતિ-પ્રેમસ્વરૂપ

ચરણ પ્રથમ શ્લોકની સાથે અંત્યાનુષાસવાણું હોતું બેઠ્યું. આવા પંદર શ્લોક (બધેન) અગર તેથી ઓછાવાતા લખવાનો રિવાજ છે. ચરણમાં આક અક્ષરે યતિ હોય છે, ને કે યતિ વિષે ફારસી છંદશાસ્ત્રમાં વિવેચન મારા બેવામાં આતું નથી. યતિ હોય તો વધારે આતું.’

પરંતુ ગઝલના શરીરની ઘટના અને તેના પોશાક તથા અલંકારનું—છંદની ઇખારત વગેરે ઉપયોગી બાબતોનું અભિજ્ઞાન આપણા સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન મહાશય રા. રા. રણુછોડસાઈ ઉદયરામે ‘ફારસી કાવ્યરચના’ એ નામે જે લેખપ્રત્રાદ આપ્યો છે, તે દ્વારા આપણને ઘઈ શકશે. (જુઓ ‘ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન’: પૃ. ૪૭)

ઇસ્લામી રિયાસતની સત્તા ભારતવર્ષ પર સ્થાપિત થવાને લીધે દેશના આંતરબાહ્ય સ્વરૂપમાં જે પલટો થયેલો તેમાં તેના વાસ્તવ્ય સાહિત્ય પર પણ પરોક્ષ અને પ્રત્યક્ષ અસર થયેલી અને ગઝલ તેનું પણ પરિણામ છે.

છતાં, આપણે ગઝલનો પ્રાણ-નેનું આંતર શોધવાને પ્રયત્ન થઈએ, એ વધારે શુભકારક છે—આત્મોપકારક છે.

અંતરંગમાં ગઝલનો સંબંધ ખાત્ર કરીને પ્રેમજીવન અને પ્રેમધોગ એ પ્રેમભક્તિના ધર્મપ્રવાહની સાથે છે, એ અસલ હકીકત જ્યાં સુધી યથાર્થ સ્વરૂપમાં—વિસ્તાર અને ઊંડાણથી સમજાય નહિ, ત્યાં સુધી ગઝલમાં પ્રસ્ફોટન પામેલા હૃદયોદયાર પણ મૂળ રૂપમાં સમજાય નહિ એ દેખીતું છે.

‘પ્રેમ એ જ પરમાત્મા છે’ અને ‘બને પ્રેમી થયા ત્રિવાલ પરમાત્મપ્રાપ્તિ સ્વાનુભવસિદ્ધ થતી નથી,’ એ નગસિંહ, મીરાં, દયારામ, કલાપી નેમજ બીજા મદ્દાત્માઓના અનુભવોદ્યારોનો દ્વંદ્વામા આર છે. ત્રિહાર્થ થવા ચાહનારે જીવનનો એ ઉદ્દેશ સ્વીકારવો બેઠ્યો, એવું પ્રેમી હૃદયોનું માનવું છે. પ્રેમભક્તિ

હારા પ્રભુપ્રાપ્તિના પ્રયાસોં સિત્ત સિત્ત પ્રકારે જુદી જુદી પ્રજામાં થયેલા બહાર છે; ખ્રિસ્તી પ્રજા પ્રેમસ્વરૂપ હૃદયને પ્રભુનું સમરૂપ સ્વીકારે છે અને બનું ખ્રિસ્તી હૃદય પ્રભુ ખ્રિસ્તના શાશ્વત પ્રેમ-સ્વરૂપમાં, પ્રેમયોગ અને પ્રેમસક્તિદ્વારા લીન-વિલીન થઈ 'બલિ' બને છે, અને પ્રભુમાં ભળે છે; ભારતવર્ષમાં લાંબા કાળથી પ્રેમસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણના ભક્તો તેમને પૂર્ણ પુરુષ ગણે છે અને તેમના તરફના વ્રજની જાપીઓના પ્રેમને પરમાત્મપ્રેમ માને છે.

ખ્રિસ્તનું કે કૃષ્ણનું સ્થૂલ શરીર આજે વિદ્યમાન નથી એ સ્પષ્ટ છે; છતાં, તેમની ભાવનામય મૂર્તિને કાદ્દપનિક લઘ્ય (આઈડિયલ) તરીકે પરમપૂજ્ય અને અનંત ઐશ્વર્યયુક્ત સ્વીકારી—પરમાત્મા ગણી—ભક્તોનાં કામળ અને દિવ્ય મુદ્રાથી યુક્ત હૃદયોએ પ્રેમ-ભક્તિ કરેલી છે—કરવામાં આવે છે. વૈષ્ણવસંપ્રદાયમાં તો શ્રીકૃષ્ણની ખુદ પરમેશ્વર તરીકે જ પ્રેમભક્તિ ધર્મ્ય ગણાય છે અને તે એટલે મુઠ્ઠી કે ખરો ભક્ત શ્રીકૃષ્ણ સિવાય ઇતર કોઈને 'પુરુષ'ની ભાવનાથી ભેતો જ નથી. તે માને છે કે, બધી જ જાપીઓ છે અને 'પતિ' તો પરમ પુરુષ એક જ શ્રીકૃષ્ણ છે અને તેમને (એટલે સાક્ષાત્ પરમાત્માને) પામવાને હરેકે તેની 'જાપી' બનવું જ ભેઈએ. કૃષ્ણની 'જાપી' બની જઈને જે એમની પ્રેમભક્તિ પૂર્ણ આસ્થાથી અને 'પોતાનું' બાન બક્ષી જઈને' કરે, તે જ કૃષ્ણમય-કૃષ્ણસ્વરૂપ થાય.

ભક્તિમૂર્તિ મોરોંબાઈની ધર્મભાવના આ પ્રકારની જ છે. તે પ્રેમસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની 'જાપી' છે અને તદ્વધી તેમને વરેલી છે—બીજા કોઈને તે 'પુરુષ' ભેતી જ નથી. કૃષ્ણની ભાવના-મૂર્તિમાં તેને પરમા-માની આસ્થા અને રાખી છે અને તેની મારે તેના તુલસી લગનાં લાગે છે—પ્રેમ બને છે અને આદિ-ઉપાદિ તમામ તે ત્યારે છે કેનાના મનુ હંક પતિ-પ્રેમસ્વરૂપ

શ્રીકૃષ્ણની ભેગલુ બની, આન્તરબાહ્ય સ્વર્ગસ્વ તેમને સમર્પિત કરી તેમને એકને જ તે આરાધે છે. પોતાના પ્રભુનાં પુરાણ-પ્રમિદ્ધ લીલાસ્થાનોનાં દર્શન કરતાં કરતાં શ્રીકૃષ્ણની વહાણી વિહારભૂમિ-વિલક્ષણ વૃંદાવનમાં તે આવે છે અને ત્યાં મહાત્મા જીવા ગોસાંઈનો નિવાસ સાંભળીને, તેમને ‘હરિજન ભણીને’ તે નિમંત્રણ મોકલે છે. જીવા ગોસાંઈ સ્ત્રીનું મોં નહિ ભેવાનો નિયમ પાળતા હોવાથી નિમંત્રણનો અસ્વીકાર કરે છે. ક્રૂર શ્રીકૃષ્ણને જ પુરુષ માનતાં મીરાંબાઈ જીવા ગોસાંઈને કહેવરાવે છે:—

‘આજ લગી હું એમ ભણતી કે મનમાં કૃષ્ણ પુરુષ છે એક:

‘વૃંદાવન વસી હજી પુરુષ રહ્યા છાં તેમાં ધન્ય તમારો વિરેક !

‘મીરાં મન મોહન છ’ માર્યું.’

(મીરાંચરિત-દ્વાયમ)

તેનાં પ્રેમયોગી ચક્ષુઓ ક્રૂર એકને જ પુરુષની ભાવનાથી પૂજે છે. પ્રેમયોગ એનો આત્માનુભવ છે.

સકલ પોતે ‘ગોપી’ બની જઈને, હૃદયની પૂર્ણ આસ્થાથી પ્રભુને જ પોતાનો પ્રેમસ્વરૂપ સ્વામી સ્વીકારે છે અને તેની સાથે હૃદયની લગની લાગતાં પ્રેમયોગ-ભક્તિયોગ બંને બંધ ■ અને પરિણમિ તે તેને પામે છે.

વૈષ્ણવસંપ્રદાયને અનુરૂપ, ભક્તિના આ વિધિને સમરૂપ, પણ બાહ્યમાં તેનાથી ભિન્ન પ્રકાર, ધરાન, અરબસ્તાન વગેરે ઇસ્લામી મુઝકામાં ભારતવર્ષની પેઠે જ પ્રચલિત છે. મીરાં, નરસિંહ તથા કૃષ્ણને ઇષ્ટ અને પ્રભુ માનનારા બીજા ભક્તો જેમ પોતે પોતાને ‘સખી’ અને પ્રભુને ‘પ્રિયતમ’ માને છે, તેમ ધરાન વગેરે દેસોના ભક્તો પ્રભુને પ્રેમસ્વરૂપ પ્રિયતમા-માયક માને છે. કૃષ્ણના ભક્તોની પેઠે જ નેઓ પ્રભુનાં દર્શન માટે હૃદયની લગની લગાડીને પૂર્ણ પ્રેમથી તેની ભક્તિ કરે છે. આવા ભક્તો ‘સુદી’ ઉપનામથી મશહૂર છે. એવી જ ‘સુદીવાંડ’ની

કંઈક અસર દયારામભાઈની ઉર્દૂ-હિન્દી ગઝલોમાં થયેલી લાગે છે. તેમણે જેમ સખીભાવે કૃષ્ણને પતિ, પ્રીતમ વગેરે સંબોધનો કર્યાં છે, તેમ સૂફી આશકોની પેઠે તેમણે મહબૂબ, માશૂક, દિલદાર વગેરે સંબોધનો પણ કૃષ્ણને કરેલાં છે. સૂફીવાદમાં ભક્ત તે આશક છે અને પ્રભુ તે માશૂક છે. આશક અને માશૂક એટલે ભક્ત અને પ્રભુ.

પરંતુ, દરેક ગઝલમાં ભક્ત અને પ્રભુ વચ્ચેના પ્રવાહનો જ ઉલ્લેખ હોય એવું નથી હોતું. કેટલીએક ગઝલો એવા પ્રકારની પણ હોય છે કે જેમાં સ્ત્રીપુરુષના સામાન્ય માનવ-સંબંધની જ વાત હોય છે. માનવપ્રેમને ‘ઇશકે મિઝાજી’ કહેવામાં આવે છે અને કેવળ ભાવનામય અમૂર્ત પ્રભુને મૂર્ત કહીને—અથવા વેદાન્ત પ્રમાણે સ્વરૂપને લક્ષીને સનમ—પ્રિયતમાનું સંબોધન કરેલું હોય છે. તેવી પ્રીતિને ‘ઇશકે હુકીકી’ યાને ઇશકે હુકાન્કી (હમીરી પ્રેમ) કહે છે.

અલખત, સૂફીઓએ લખેલી આરંગી, ફારસી અને ઉર્દૂ ગઝલોમાંથી પણ પ્રભુપ્રેમની અને માનવપ્રેમની ગઝલો પિછાનીને ‘ગુદી પાડવાનું’ કામ બહુ મુશ્કેલ છે, કેમકે શબ્દ—સંદર્ભ, ભાવનાની વ્યંજના—તદ્દયના ઉદ્ગારોનું સામાન્ય સ્વરૂપ બંને પ્રકારની ગઝલોમાં લગભગ સમાન જ હોય છે. સાહિત્યના વિદ્વાન વિવેચકોથી પણ પ્રભુપ્રેમની અને માનવપ્રેમની ગઝલો ગુદી પાડીને તેમની પરીક્ષા કરવાનું બની શકે તેમ નથી. એ કાર્ય તો આન્તરદલિલા માદાન્-અયન હિ, કે જે બહિરોગને માને પ્રવક્તાના પશ્ચિમ તરીકે સ્વયં ઉદભવે હિ

સૂફીવાદની માથે ‘ગઝલ’ના ખાસ સ્થાન પર નીચેના નિહાળના આરંભમાં ‘પ્રભુપ્રેમ પ્રદાયક’ નેવબજાને, તેના કેમ ફાતનને અમરૂપ દે. જે સંવત ૧૧૮૦ના રહાનના પંચમનાળે

છે. સૂફીવાદની હકીકત વિસ્તારથી જાણ્યા વિના, ઇશકની ગરબો-
ને ઇ-સાફ આપવાની પૂરી પાત્રતા આપણે પામી શકીએ નહિ
અને તેથી તેનો આર અહીં વિચારી જવો જોઈએ.

‘સૂફી’ એ શબ્દનો અર્થ (સૂફ-જીન, એ ઉપરથી) જીનનો
જામો પહેરીને ફરનાર એવો થાય છે અને એ ઉપરથી રફ
અર્થ, સૂફી એટલે પવિત્ર મનુષ્ય એવો કરવામાં આવે છે.
આર્યાધર્મનાં જુદાંજુદાં શાસ્ત્રોમાં કર્મકાણ્ડ, ઉપાસના, જ્ઞાન-
કાણ્ડ, યોગદર્શન ઇત્યાદિ માર્ગોદ્ધારા બ્રહ્મનો વિચાર કરવામાં
આવે છે, છતાં વિગુરૂ હૃદયે માત્ર પ્રેમની જ લગની લગાડીને
સતત સજનકીર્તનમાં રત રહેતાં સકલહૃદયો શાસ્ત્રોને ગણકાર્યા
નિવાય પોતાનું પ્રેમવિશ્વ જુદું જ રચે છે; અને આવાં સજ્ઞ
હૃદયોનાં ઘણાં દૃષ્ટાંતો ભારતવર્ષની લિખિતલિખિત સાધાઓના
સાહિત્યમાં મોજૂદ છે. સૂફીવાદનો અનુયાયી આશક પણ તે જ
મિસાલે સુનમની લગની અને પ્રેમસંજ્ઞિમાં લીન રહે છે. આપણા
સાહિત્યમાં જાણીતાં યથેક્ષાં સજ્ઞ હૃદયોની માફક લોકૈયણા, વિત્તે-
યણા, શાસ્ત્રૈયણા, પુત્રૈયણા વગેરે બધી વાસનાઓને સૂફી આશક
પ્રેમનાં સજનકીર્તન અને પ્રેમયોગની લીનતાદ્વારા ક્રમાનુક્રમે
ઓગાળી દે છે અને પ્રભુના એક જ વિચારમાં જિંદગીનું તે
સર્વસ્વાર્પણ કરે છે.

વૈષ્ણવમુખપ્રદાયનો સાચો અનુયાયી—ગોપી બનેલો સજ્ઞ—
જેમ પ્રભુપ્રેમનાં સજનમાં—નેનાં જ્ઞાનતાન અને નૃત્યમાં જ
મગ્નરૂપ રહે છે, તેમ સૂફી આશકો પણ ‘નાચનારા’ કહેવાય
છે. આવા સજ્ઞો દુનિયાદારી પતાવીને સુનમના ચિન્તવનમાં
નૃકાવે છે—નાચે છે—જીનનો જામો (એટલે કડીરની ‘કફની’ જે
લાનું પરોઝુ) પરોરે છે અને બંગી બજાવે છે તથા ગરબ-
કન્વાલીની બેનો લલકારના અથવા ચિન્તવનમાં હાલમસ્ત જિંદગી
ગુજારે છે. સૂફી આશક સુનમનુ ચિન્તવન કરે છે ને દિશિને

‘તસ્ય-વર’ અથવા ‘તક્ષર’ કહે છે. શાસ્ત્રમાં મન્દાધિકારીઓ માટે સ્થૂળ નિયમોનાં જે બંધનો છે તેને જેમ પ્રેમમાં હૂબેલાં ભક્તિ-નિમજ્જ હૃદયો ગણુકારતાં નથી, પણ પ્રેમયોગમાં જ મત રહે છે, તેમ સૂફી આશંકો પણ શાસ્ત્રની પુરાણી વાતો કરતાં આત્મા-નુભવને વધારે મહત્ત્વ આપે છે. શાસ્ત્રાસાને શબ્દશઃ સ્થૂળ અર્થમાં જ સમજીને તેને અનુસરવાની કર્મકાંડની પૂજનવિધિ વર્જેરે ‘શરિયત’ કહે છે. સૂફીઓ કર્મકાંડના એ પગથિયાને ઉલ્લંઘી જઈને એથી આગલા પ્રદેશની મુસાફરી કરનાર હોય છે. એ પ્રદેશ તે તત્ત્વવિચારની સાથે પ્રેમભક્તિનો છે અને તેને ‘તરિકત’ કહે છે.

‘સૂફીવાદ’ એ ઇસ્લામનો ગુણવાદ (મિરદીસીઝમ) મનાય છે. તેના સ્થાપનાર હઝરત મહમ્મદ પયગમ્બર સાહેબના જમાઈ અને પહેલા ખલિફ હઝરત અલી સાહેબ ગણાય છે. હઝરત અલીસાહેબના ૪૫ શિષ્યો સૂફીવાદની આન્તર દીક્ષા લઈને આર્ય મન્યાસીઓની પેઠે ધ્યાનપરાયણ નિવૃત્ત જીવન ગાળતા. સંન્યાસીઓ જેમ પોતાને માટે તીર્થયાત્રા ઇત્યાદિ આવશ્યક માન્યા વિના, આત્મા-પરમાત્માની એકતાનું જ ચિંતન કર્યા કરે છે, તેમ ‘સૂફી’ પણ ઇસ્લામી પયગમ્બરો કે કાળા કરબલા ને મક્કા-મદીનાની કરી પરવા કરતો નથી. સૂફી આશંકોમાં બહુમત રખિયા નામનાં એક પાક બાનુ હિજરી સનની ખ્રીસ્તી મંદિરો હોય છે. તેમનું જીવન કેટલેક અંશે મીરાંબાઈની જેમ જ કાળાનું મન્દિર-જેને ઇસ્લામીઓ બહુ પવિત્ર ગણે છે, તે જોઈને તેમણે કરેલું કે—

“ હું તો માત્ર મંદિર અને પયગમ્બરો નહીં, જો હું એનાથી ધને તો લાભ છું એ માનેશું ! ”

બાલ્ય દિનિયાને તેમજ બાલ્ય દિનિયાને

ધર્શકના સુરત આશકો સેખામાં ગણતા નથી, પણ અંદરના મુક્ક તરફ તેમના હૃદયનો ઝોક હંમેશનો હોય છે.

પ્રેમભક્તિ અને પ્રેમયોગની લીનતાને રસ્તે આગળ વધતાં, સૂફીવાદ સિદ્ધાંતની ખાખતમાં જીવ અને બ્રહ્મની એકતાના તત્ત્વવિચારને પ્રાધાન્ય આપે છે અને એ એકતાનો સ્વાત્માત્મ ભવ પામવાને આશક પોતામાં રહેલી દેહાત્મભાવનાઓને પરાસ્ત કરવાને હંમેશ જ મથતો હોય છે. વેદાન્તમાં જેને અત્રેદ-સાક્ષાત્કાર કહે છે, તેવો સ્વાનુભવ એ દરેક સૂફીનું અંતિમ પ્રાપ્તિ હોય છે અને તેને માટે હૃદયની પાત્રતા પરત્વે દરેક પ્રવાસીને જુદા જુદા અનુભવો તેના આન્તરમાં ક્રમાનુક્રમે થતા રહે છે. વેદાન્તની પરિભાષામાં બોલીએ, તો સર્વાતીતભાવ, સર્વરૂપભાવ અને નિષ્કલિપ્તભાવ એ પ્રવાસી હૃદયના આત્માત્મ ભવનો ક્રમ છે. મુમુક્ષુતા એટલે આર્ત જિજ્ઞાસાનો હૃદયાન્તરમાં ઉદ્ભવ થયા વિના વસ્તુપ્રાપ્તિ માટે સાધકની પાત્રતા સ્વીકારાતી નથી, તેમ સૂફીવાદના ધર્શકમાં પણ હૃદયની તમામ લાગણીઓનું એક જ કેન્દ્રમાં વહન વૃદ્ધિગત થયા વિના આશકનું જિગર કદાપિ લાયક થતું નથી. સૂફીવાદ પ્રેમને જ જગતનું ઉત્પત્તિકારણ અને નિર્વાહક તત્ત્વ માને છે અને ઉપર જ્ઞાનને પ્રેમથી અભિન્ન અનુભવે છે. આશક બંને પ્રેમી બની જઈને પોતાનું તમામ વ્યક્તિત્વ (દેહાત્મભાવ) પ્રેમમાં (બ્રહ્મમાં) યુમાવી દે છે. શબ્દાન્તરે કહીએ, તો ને પોને 'પોતા'ને બૂલી જવા માંડે છે અને બંને પ્રેમ બનવા માંડે છે. પ્રેમની આ ઉદ્ભવી સ્થિતિના જાનને (હક—સત્ય ઉપરથી) 'હકીકત' કહે છે.

આશકના જિગરને માથકની જુદાઈનો સખત 'ઝખમ' થયેલો હોય છે અને એવા 'ઝખમ'ની વેદના આપણને ભક્તિ મર્નિ મીરાબાઈએ પણ કરેલી છે. વ્યાખ્યાવિક છે કે 'ઝખમ'ના 'દહી'નું ચિત્ત અનેક આકર્ષક વસ્તુઓ તરફ વાળવામાં આવે,

તોપણ 'જન્મ' જો કારી અને આત્મા પરનો રોય તે તે
 'જન્મ'નું 'દર્દ' તે કદાપિ વીસરી શકે નહિ. મૃત્યુ જેને
 સંસ્કારી તેવી આત્માવૃત્તિમાં તેની અતિ અને પ્રાપ્તિ જેને
 પ્રવાસીને હૃદય-અંતરમાં જોડા 'જન્મ' થયેલો રોયો છે. એ
 ખરા મુમુક્ષુને જ્ઞાનની તૃષ્ણા—પ્રભુપ્રાપ્તિની તીવ્ર વાંછના છે. એ
 આત્મ હોવી જોઈએ કે તે બધા અનિત્ય પદાર્થો અને
 પૂરેપૂરી સમજીને તેનાથી નિવૃત્ત થયેલો રોયો છે. એ
 માત્ર પ્રેમનો જ પિપાસુ-છેરકનો આગ્રહ છે. એ
 સિવાય બીજી બધી જ બાબતોમાં સ્વાસ્થ્ય નથી
 હોય છે. પ્રેમ જને સૂઝીઓની પરિભ્રમણ આવે છે, તેનું ઉમેદવાર દિલ ફુલિયું
 ફૂટલી ડોડી જોટલી પણ ગણતું નથી તે છે. એ
 હૃદય-અંતરની પ્રેમાર્મિ, આત્મભાવના અને
 રહી પ્રેમપ્રદાની આન્તર ખંસીના છે. એ
 જ્યાં તે ભાવનામાં આગળ ...

જ્ઞાનનાં જોડાં મૂળ છે.’ શિષ્યોએ ફરી કહ્યું: ‘એક સામેલા ફળની છાલ સિવાય બીજા કશાની તેઓ ઇચ્છા કરતા નથી.’ મહાત્માએ કહ્યું કે, ‘આખી પૃથ્વીમાં સૂફી જેવી લગ્ન વાંછનાવાળા મેં બીજા કોઈને જોયા નથી. એક સામેલા ફળના છોતરા વિના આ દુનિયાની બીજી કોઈ પણ વસ્તુની તેમને કશી જ અપેક્ષા નથી. એટલે, તેઓ નિઃસ્પૃહ છે.’ પ્રેમ અને આસ્થા એ સૂફીવાદનું આવશ્યક લક્ષણ છે અને આત્મજ્યોતિનો સાક્ષાત્કાર એ તેનું પરિણામ છે.

આપણા પ્રાચીન કાળના લક્ષ્મીનાં હૃદયજ્ઞાનનો મુખ્ય વિષય જ જેમ પ્રભુભક્તિ છે, તેમ સૂફીઓની ગઝલો પણ જીવાત્મા અને પરમાત્માનો સંબંધ જ ગાય છે. સૂફી તત્ત્વજ્ઞાન એટલે ‘તરિકત’ અથવા ‘મારિકત’માં રાજયોગ સુધ્ધાનો સમાવેશ થાય છે. સૂફીઓ માને છે કે આત્માથી પરમાત્મા અલિપ્ત છે. જીવાત્મા ‘ઈશ્વરમાંથી’ બનેલો નહિ, પણ જુદા ‘ઈશ્વરનો’ બનેલો છે અને અગ્નિની ચિનગારીઓ મૂળ અગ્નિથી જેમ જુદી નથી—સમુદ્રના તરંગો જેમ સમુદ્રથી જુદા નથી—તેમ જીવાત્મા પરમાત્માથી જુદો નથી, એવો સૂફીનો તત્ત્વસિદ્ધાંત છે. સૂફીવાદના સિદ્ધાંતોમાં સમુદ્ર અને નિર્ગુણ ભક્તિનું કેમિક નિરૂપણ અને અનુસરણ છે.

ઈશ્વરી અવાજે જીવોને પૂછ્યું કે, ‘શું તમે પરમાત્મા સાથે સંબંધ અને અદ્વૈતતા નથી?’ જીવોએ કહ્યું: ‘બહી’ એટલે ‘હા.’ આવી એક વાર્તા પરથી સૂફીઓના લખાણમાં ‘બહી’ અને ‘નેસ્તી’ (એટલે ‘શું તું ને નથી?’) એવા શબ્દો જે વેદાન્તના તત્ત્વમસિ મહાવાક્યના વ્યંજક છે, તે વારંવાર આવે છે. ‘અનસ-હક’ એ સૌહદમ્ વ્યંજક ■ નેઓ માને ■ કે —

પરમાત્મા અનાધિન, મૌન્ય અને પ્રેમસ્વરૂપ અને
કે અને તેના વિવાદનો સ્નેહ એ માયા માત્ર

છે. અહીં જણાતી સૌન્દર્યની અને સ્નેહની મૂર્તિઓ પ્રભુનાં પ્રતિબિમ્બો છે, તેના સૌન્દર્યના આદર્શો છે. આખું જગત કરોળિયાની જાળ જેવું છે. સ્વરૂપાનુસૃત માટે બહુલક્ષક ચિત્તને એક સ્થાને સ્થિત કરવાની જરૂર છે અને એવી ઘનીભૂત થયેલી હૃદયભાવનાના પ્રબળ પ્રવાહથી પ્રેમયોગ સિદ્ધ થઈ શકે છે. પ્રેમ-યોગ એ સૂફીનું મહત્ત્વનું સાધન છે.

છતાં, સૂફી સન્તમહાત્માઓ જેઓ જગતને નિયમનમાં મૂકવાને તેની સાથે સંબંધ રાખે છે, તેઓ જગતના હિતની ખાતર અધિકારભેદને પણ સ્થાન આપે છે; બધાં હૃદયોની એકસરખી પાત્રતા હોતી નથી અને તેથી જેઓ સૂફીવાદની દીક્ષા સ્વીકારે છે તેમને માટે કેટલાક સંતમહાત્માઓએ અમુક ક્રમ કરાવેલો છે. 'ફના-ફી-શય; ફના-ફી-શેખ; ફના-ફી-રસૂલ; અને ફના-ફી-લ્લાહ:' એ ચાર પગથિયાં સૂફી ઇશકનાં ક્રમિક આરોહણો છે. 'ફના-ફી-શય' એટલે કોઈ પણ ચીજમાં શુભ થઈ જવું; અને એ ન્યાયે જોતાં ખરા હૃદયની 'મૂર્તિપૂજા' સાથે સૂફીવાદને કયો વિરોધ નથી. અલ્પજ્ઞતા, મૂર્તિપૂજાને નામે હાલ ભારતવર્ષમાં જે બાબ્બાકમ્પર પ્રચલિત છે, તેને તો સૂફીઓ વ્યર્થ અને અર્થહીન જ ગણે છે. મૂર્તિપૂજા જો વૃદ્ધ પ્રેમથી કરવામાં આવે, મીરાંબાઈની પેઠે એવી ભાવભક્તિથી કરવામાં આવે કે તે કયાં સિવાય હૃદય છૂતી શકે જ નહિ, તો જ તે માર્થક છે-બાકી આપણા દેશમાં મદિરા અને મૂર્તિપૂજાનો જે રિવાજ જતાનૃત્યક ચાલેો આવે છો એવા કૃત્રિમ અને ફરજિયાત હંબમાં તો સૂફી આગકને કરી આત્મોન્નતિ લાગતી નથી. એવી સ્ફુલ્લ શૃંગારાઓથી નેનું હૃદય દર રમે છે. અલ્પજ્ઞતા, સૂફીઓ કદાપિ ધર્મના ઝગડામાં પડતા નથી, પણ કેવળ હૃદાસ્પર્શ રહે છે તેમને જગતની સાથે કરી દેવાદેવા નથી, પણ લીનતા અને ચિન્તવન એજ એમનું સ્વાભાવિક કાર્ય છે.

અને તેથી હૃદયને-આત્માને જે ઝાંખી હાલતે તેની ભક્તિ અને ઉપાસના ખીજી સર્વ બાબતોને બોલે તેમને મંજૂર છે. 'ફના-ફી-શેખ' એટલે શુરુ, જેને તેઓની પરિભાષામાં 'સાફી' (એટલે પ્રેમનો મદિરા પાનાર) કહે છે, તેની સેવામાં સ્વાર્પણ કરવું.

બેશક હકીકતના અનુભવ સુધી આગળ વધેલા સૂફી મહાત્માઓનો સિદ્ધાંત એ જ છે કે, બધાઓ શુરુઓ હોય અને બધાઓ શિષ્યો છે. પરંતુ એવી આંતરદશાનો સ્વાનુભવ થાય નહિ, ત્યાં સુધી તો પ્રેમનું જ્ઞાનામૃત પાનાર મહાત્માની ક્ષીનતા અને આન્ધારથી ભક્તિ કરવાનું સૂફી સૂત્રો આવશ્યક માને છે. એ શુરુભક્તિ તે માર્ટિન લ્યુથરના હંડને પાત્ર નહિ, પણ ધનંજયના કૃષ્ણ તરફના આહરનું સમકક્ષ છે. 'ફના-ફી-રસૂલ' એટલે પયગમ્બરમાં પોતાપણું શુભ કરી દેવું. ઉપરની બે સ્થિતિમાંથી પસાર થનાર આશક પયગમ્બરનાં વચનોને તેના સામાન્ય અર્થમાં સાધારણ જનસમાજની પેઠે નહિ, પણ મૂળ અર્થમાં સાંકેતિક રહસ્યો ઉકેલીને પોતામાં રૂપેષ્ટ ઉકેલવાને પાત્ર થાય છે અને છેવટે તે 'ફના-ફી-ફલાહ' એટલે 'મજ્બુમાં સર્વસ્વસમર્પણ' કરવાને પાત્ર થાય છે. તે આત્મામાં જીવે છે.

આ છેલ્લા 'ફાલ નો આત્માનુભવ થતાં સૂફી આશક જીવન્મુક્ત થાય છે. *મલ્લયિદ્વહૈવ મયમિ* । એ તે અનુભવે છે. એવા મુક્તાના તરીકે બાવઝિદ, જુનેદ, મનસૂર, અબુલ ખવર, જલાલુદ્દીન કમી વગેરે નફીઓ મશહૂર છે.

તે 'નતું-જીવન-મત્તજીવન' પામે છે. 'ફના' પછીની એ દશાને નફીની પદ્ધિવાતના 'મકા-માદ-ઉલુ-ફના' કહે છે.

નફીવાદ એ સામાન્ય બાબત નથી, પણ નબીઝ સિદ્દીનોની વધુ સ્વચ્છ મુક્તિ વચબવના છે. અને તેથી નમન

હૃદયગાન ઉડેલવામાં સાહિત્યના જ્ઞાન કરતાં સ્વાત્માનુસવ વધારે ઉપયોગી છે એ સ્પષ્ટ છે. પ્રભુને કાલ્પનિક આદર્શ-મૂર્તિ (સનમ) કલ્પીને લખાયેલી પ્રેમધર્મની ગ્રંથોમાં તે પ્રત્યક્ષ ન હતાં, તેના જાલની લાલી, તેના અધરની સુરખી, તેના કદમની મેંદી, ચુંબનવ્યવહાર, તેનું શરાખી જમ, તેનો મેળાપ કરાવી આપનાર સાકીનું શરાખખાનું વગેરે વખતો-વખત આવે છે. સૂઝીઓ જણાવે છે કે આ સઘળા શબ્દો અમુક પરિભાષાના છે. અને તેનો અર્થ અતિશય ગૂઢ છે—કેટલાકોએ તો આવા ગૂઢ શબ્દોનો એક જુદો જ શબ્દકોષ તૈયાર કરેલો છે. એમાં જણાવ્યા મુજબ ‘નિદ્રા’ શબ્દનો અર્થ ધ્યાનક્ષીનતા—સમાધિ છે; ‘પુરાણો’ એટલે ‘સનમની મીઠી નજર’ છે, શરાખનો અર્થ ‘પ્રેમની ઉન્મત્તતા’ છે; ‘ચુંબન’-નો અર્થ ‘સનમની નિકટતા’નો છે; ‘સાકી’ એટલે ‘શુરુ’; ‘અધરરસ’ એટલે અપરોક્ષાનુસવની ઝાંખી; ‘જાલની લાલી’ એટલે ‘પ્રભુના શ્રીન્દર્યનું’—તેની પ્રેમકૃપાનું અનુસવ-દર્શન’ અને ‘વાયુલહરી’ એટલે ‘પ્રભુની પ્રેમકૃપાનો સુંદર પ્રવાહ’ એ પ્રમાણે સમજવામાં આવે છે; છતાં, બધા સૂઝીઓ આ પારિભાષિક શબ્દો અમુક એકચરખા અર્થમાં જ વાપરે, એવો કશો નિયમ નથી. ઉદાહરણ તરીકે ‘શરાખી જમ’નો અર્થ કેટલેક પ્રસંગે ‘આખું વિષ’ એવો કરવામાં આવ્યો છે. કેટલેક પ્રસંગે ‘આશકનું દિલ’ એવો કરવામાં આવ્યો છે અને કેટલેક પ્રસંગે ‘પ્રભુની કૃપા’ એવો પણ કરવામાં આવ્યો છે. ધ્યેય સ્વ-રૂપપ્રદની કાલ્પનિક મૂર્તિ દોવાથી તેના શ્રીન્દર્યના, તેના પ્રેમના અને પ્રવાસીને તેના માર્ગમાં અનુકૂળતા અને ઉત્તેજન આપનારા દરકોઈ પ્રેમ-ચંજક શબ્દો, જમે તે ભાવાર્થમાં વાપરવામાં આવે તો પણ તેથી અર્થવિપર્યય થવાનો ઓછો જ સંભવ છે.

મગીવાદની ઉત્પત્તિ કુરાને શરીફમાંથી થયેલી મનાય છે,

છતાં સામાન્યદૃષ્ટિથી જોતાં તેમાંના સિદ્ધાંતોથી સૂફીવાદ સિત્ત
તત્ત્વ સ્વીકારનારો છે, એ નિઃસંશય છે. જીવાત્મા અને પરમા-
ત્માનો બેદ ઇસ્લામી મઝહબમાં ખુલ્લો છે અને સૂફીવાદ તો
અદ્વૈતવાદી છે. કેટલાક વિવેચકો એવું પણ માને છે કે સૂફી-
વાદનું મૂળ આર્યોનાં ઉપનિષદો ઉપરથી લેવામાં આવ્યું છે અને
એ માનવું કેટલુંક કઠિન છતાં બેલાશક સંભવિત છે.

સૂફીવાદ જે ધર્મતત્ત્વો માને છે, તેનું પ્રાપાતિકં અવલોકન
કરતાં, હરેક પ્રજામાં જુદે જુદે વખતે સૂફીવાદનાં સિદ્ધાંતો પ્રકાશ-
ન્તરે હાખલ થયેલા છે, તે જોઈ શકાશે. શ્રીક પ્રજામાં સૂફી-
વાદના સિદ્ધાંતોને મળતા જ વિચારો પ્લેટોના કાળમાં પ્રચલિત
થયેલા. રોમન પ્રજામાં પણ એ સિદ્ધાંતો ખુબ પરિચિત થયેલા;
સૂફીવાદનું રહસ્ય સમજાવનાર ભક્ત મહાત્મા મીલાના જલા-
લુદ્દીન મહમ્મદ સાહેબ ઘણો કાળ રોમમાં રહેલા અને 'શમી'-
ના ઉપનામથી જ પ્રસિદ્ધ છે. સૂફીવાદનો પૂર્વભાગ સારતવર્ષમાં
વૈષ્ણવસંપ્રદાયની પ્રેમભક્તિદ્વારા, ખંજૂરિમાં થયેલા ભક્ત
મહાત્મા ગૌરાંગપ્રભુની ઉપાસનાદ્વારા અને એમ અનેક રીતે
પ્રવર્તેલો છે અને પ્રવર્તમાન છે અને તેનો ઉત્તર ભાગ વેદાન્તના
ગૂઢ સિદ્ધાંતોના અનુસરણમાં સ્પષ્ટ છે. આપણી ગુજરાતી ભાષા-
માં પણ નરસિંહ મહેતા, ધીરો, અખો, છોટમ, પ્રીતમ વગેરેનાં
ભજનોનું તેમજ નાનક, કળીર વગેરે મહાત્માઓની (હિન્દી)
વાણીનું મનન કરતાં સૂફીવાદના ઉત્તર ભાગનો સારો ખ્યાલ
આવી શકે એમ છે. સ્વામી રામતીર્થ જગત સમક્ષ સૂફીવાદની
પૂર્ણતાનો આદર્શ જ રજૂ કરે છે, એ તેમના લીન અભ્યાસી-
ઓને વિદિત છે.

આ અટપટા મંત્રારની વિચિત્ર જગમાં રહેનાર મનુષ્યને
તેમાંથી નિરૂપ થવું અને સ્વાભાવિક પ્રેમભાવના વટે, એકીકૃત
તદ્વસ્તિથી મનુ નરક અરે! કાઈના નરક પણ એકની અથલ

લગની લાગવી એ ખલુ વિરલ છે. કશા પણ હેતુ વગર કોઈ કોઈને ચાહે—હૃદયાર્પણ કરી દે એ ઔદિક જગતની વ્યાવહારિક નિયંત્રણામાં તો ખનવું-ખલુ મુશ્કેલ છે. અલખત, અહેતુક સ્નેહનાં સ્વ્ય અને જ્વલંત દષ્ટાંત થોડાંક તો હરકોઈ પ્રજના વાદ્યમ સાહિત્યમાં કાયમની સુરખીથી લખાયેલાં પ્રકાશિત છે. યુસૂફ-ઝુલેખા, શીરી-ફરહાદ, લયલા-મજનૂં અને વામેક-ઉઝ-રાના હાખલા ફારસી તથા ઉર્દૂ સાહિત્યમાં બહુલીતા છે. અલખત તેઓ બધાં પૂર્ણતાનાં અનુભવી નથી, પણ પરમપ્રેમયોગી છે—માનવપ્રેમ (ઈશક મિશાલ) મારફત ઈશ્વરી પ્રેમ (ઈશક હકીકી) પામનારાં છે અને આ તુફાની સવસાગરમાં આપણી ડગમગતી ઇસ્તીએને હીવાદાંડી મિસાલે દિલાસા સાથે દિશા ખતાવનારાં છે, પરંતુ તેમના જેવું હૃદયાર્પણ થવું એ હરેકને સુસાધ્ય નથી. જે હૃદયને અલૌકિક પ્રેમનું દર્શન થયેલું છે, તેની આન્તર-દશા ખરેખર અદ્ભુત જ હોય છે. તે ખીલ કશાથી કદાપિ પણ લેખાતું નથી જ. એવા દિવ્ય દર્શન સિવાયનો વ્યક્તિ તરફના પ્રેમનો તરફડાટ તે પ્રેમ નહિ પણ માયા જ છે, અને સ્વાભાવિક રીતે થવું જોઈએ તે પ્રમાણે તે ચિરસ્થાયી ટકતો નથી અને હૃદયવૃત્તિ ઉવટે તો પ્રભુ તરફ વળે છે.

સૂફીવાદ માને છે કે, પ્રેમબ્રહ્મ સુચરાચર-આત્મ છે અને તેનું વિરાટ સ્વરૂપ જોતું, પૂજવું અને ઉવટે તેમાં લીન થઈને ગુમ થઈ જવું, એ જ આ શરીરધારણનો મહાન હેતુ છે. ‘ઈશક હકીકી’ અને ‘ઈશક મિશાલ’ એવા બે બેદો યદ્યપિ હૃદયના પ્રેમપ્રવાસની ગતિ પિછાનવાને પાઠવામાં આવ્યા છે, તથાપિ વસ્તુતાએ તો એનો પ્રવાહ એક જ છે. શાદબદો મજનૂં—જે પ્રેમમૂર્તિ સવસામાં પ્રભુદર્શન પામે છે અને તેના સ્મરણ અને તપમાં રાડ સાથે રાડ બની જાય છે, તે મજનૂં જોગીના ઈશકને વિવેચકો ‘ઈશક મિશાલ’ના વર્ગમાં મૂકે, તોપણ સ્પષ્ટ છે કે,

તમામ દુનિયાદારી અને સંઘળા મનોવિકારો સુધ્ધાં એકદમ છોડી
 દઇને તેણે પોતાનાં સર્વસ્વાર્પણું જલિ પ્રેમયજ્ઞમાં ઠોમ્બું હતું.
 અને તે ઠોમવા માટે નહિ પણ એવી રીતે જાને ઠોમવા વિના—
 તપ અને ચિન્તવન ચિવાય—ખીજી કોઈ હાલતમાં એ ઇશ્વરના
 હીવાનાથી રહી શકાયું નહિ, માટે ઠોમ્બું હતું. ખરે, એ મહાત્મા-
 ની આન્તરદશા તત્ત્વયોગીની કોઈ પ્રજ્ઞાનયજ્ઞને તે સાચો
 ઉમેદવાર હતો, એ નિર્વિવાદ છે. ઇશ્વરી પ્રેમ પીધેલી તે ભેગીની
 આંખો દુનિયાની સામાન્ય નજર ભેઈ શકે ■ તેવી લયલાંને
 ભેતી ન હતી અને ન જુએ એ સ્નેહને સ્વાભાવિક છે. રાધા
 અથવા મીરાં જે દર્શન કૃષ્ણમાં કરી શકે, તુંલસીદાસ જે દર્શન
 રામચંદ્રમાં કરી શકે, જે દર્શન હરકોઈ ભક્ત પોતાના ઇષ્ટ પ્રભુમાં
 કરી શકે, તે જ પરમાત્મદર્શનની આંખો એ ભેગીને થયેલી અને
 તે નેમાં જ લીનવિલીન રહ્યો. તેનું ‘દર્દ’ તે સામાન્ય નહિ પણ
 જીવાત્માનું ‘દર્દ’ છે અને તેથી તે તપ સિવાય ખીજી કોઈ દશા-
 માં જીવી શકે નહિ, એ દેખીતું છે. બાલ્યમાં તો ‘ચખ ડાક માર
 ધનકો, કીડી ન રખ કફનકો!’ એવો તે ફકીર થયેલો જ, પણ
 એથી અતિ વિકટ તેણે એ કહેલું કે તેના અન્તરની તમામ
 ભૂમિકાનો કબજોભોગવટો તેના પોતાનો નહિ પણ તેની ધ્યેય-
 મૂર્તિનો હતો—અને હરકોઈ આશકને એ જ કરવાનું છે; અને
 એવું સર્વસ્વાર્પણ થયા પછી આશકમાં શું રહે છે ? ‘દુ’ નહિ
 પણ ‘તું’; અને આપણે વિચારી શકીએ કે એ ‘તું’ તે ખીજે
 પુરુષ સર્વનામ નહિ, પણ પ્રત્યક્ષ પુરુષ નામ અને જ. પ્રેમ,
 પ્રેમ અને પ્રેમનો પ્રબળ પુકાર કરતો આશકનો આત્મા પ્રેમ-
 રોગના પ્રભાવે પ્રકૃતિથી પર કંઈક અનુભવનો આગળ માર્ગ
 કાપતો જ વધ્યો જાય ■ અને નવા જીવનનો—પોતાનો અમૃત
 વતનનો મુકામ સોપી ઠાઠી ત્યાં ઠાવ્યો દેરે છે. કુરાને શરીર-
 માં સમેવું ■ કે.—

‘ હું એક દંકાયેલાં જવાહિરની પેઠે છૂપેલો હતો;

‘ મને મારા બળતા તણુખાએ ખુલ્લો કર્યો. ’

એ મુજબ આત્મદર્શનનો અનુભવ તે પામે છે. ઉપ-
નિષદ પ્રમાણે બોલીએ તો:—

‘ पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ’ । મૃ. ૬.

તદનુસાર ‘પૂર્ણ’માંથી ‘પૂર્ણ’ બચે છે, ત્યારે જે અવશિષ્ટ રહે, તે ‘પૂર્ણ’ સ્વરૂપનો અનુભવ આશકને થાય છે. જીવની સ્થૂળ દૃષ્ટિએ આરોપેલું ‘જગતપલું’ પૂરેપૂરું બાદ કરતાં ‘પૂર્ણ’ પ્રક્ષતું વિરાટ રૂપ જ રહે છે, દેહાત્મસાવનું ‘હું’ લય પામે છે—
મહં પ્રહ્લાદિમ તું સર્વસામાન્ય ‘હું’ બને છે ॥ જે ‘પૂર્ણ’ છે. તપ અને યોગદ્વારા સૂફી સ્થૂલેચ્છાઓને કમે કમે જીતવા માટે છે અને માટીનું શરીર તે માટીનું જ છે, જે પદાર્થોમાં સુખ માનવામાં આવે છે, તે પણ માટીના શરીરની પેઠે માટીના છે અને હકીકતમાં માટીની કશી જ ગળુના નથી, એ વાત તેના હૈયામાં કાયમને માટે લખાઈ બચે છે. દુનિયાનો સૂફી આશકો સાથેનો વિરોધ, અલ્પજ્ઞતા, કાયમનો તો નહિ જ પણ લાંબા કાળનો તો છે જ. સૂફી આશક નવી દૃષ્ટિ ‘ફના-ફિસાહ’ પછી ‘બકા’ના ‘હાલ’માં આવે ત્યાં સુધી એવો વિરોધ રહે એ સદજ છે, બહુકે ત્યાં સુધી એવું વૈમનસ્ય એ જ પરસ્પરનું લક્ષણ છે. વ્યક્તિમાં સમર્પિત અને તેના નિવામકને ભેવાની અદ્ભુત આંખ આશકને પ્રેમે પોતે જ નજર કરેલી દોષ છે અને આશક બને ત્યાં સુધી ‘બકા’ના હાલમાં આવે ત્યાં સુધી આખી દુનિયાને પોતાની આંખો લગાડવાને અસમર્થ દોષ છે; તેની એ લાચારી તે પર્ણકવાર તટલોમાં રહે છે, એ આપણે બેઠંએ છીએ. આપણા દેશના બહોનો અને દુનિયાનો એજલામ કેટલો છે, તે પણ આપણને વિદિત છે.

ભગવદ્ગીતા કહે છે કે:—

અનન્યાશ્ચિન્તયન્તો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યામિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વદામ્યહમ્ ॥ ૯-૨૨

“ અનન્ય પ્રેમમાં નિત્યે જે હૃદયો અમિયુક્ત છે,

“ પોતે પ્રેમપ્રભુ ત્યાં તો યોગક્ષેમ વહાં કરે. ”

એવું અનન્ય ચિન્તવન અને એવી પર્યુપાસના સફી કરે છે, અને પતંજલિ ભગવાન યોગદર્શનમાં યોગશ્ચિત્તવૃત્તિમિરોધઃ ॥ એવું યોગનું જે મૂલસૂત્ર પ્રજાપે છે તે આશકને ‘અખમ’ અને ‘હર્ષ’ની વેદનાને પરિણામે સ્વતઃસિદ્ધ થાય છે, તેથી તે સનમના પ્રેમકીર્તન સિવાય ખીલું કશું ચાહી શકતો નથી. તેનો મનને નિષ્ક્રીય કરવાને કે નિયમનમાં રાખવાને શાસ્ત્રાશાઓની જરૂર પડતી નથી, કેમકે ખુદ આત્માની સાથે તેને સીધી આડત બંધાયેલી હોય ॥ અને એનું આંતરજીવન ગાયા એક પરમહંસ વા સંન્યાસીના જીવનને અનુરૂપ બની રહેલું હોય છે. પોતાપણું ફના કરવું એ સફીવાદનું તારતમ્ય છે અને તે સિવાય પ્રેમનો કે ચાહવાનો કશો જ હેતુ નથી; કેમકે પોતામાં રહેલાં વાસનાઓ અને વિકારો કાયમ રાખીને તો પ્રેમને પાત્ર ડોઈ જ થયું નથી અને થઈ શકે નહિ એ સિદ્ધાંત છે.

ઉપરાંત, ચુસ્ત સફીના આવશ્યક લક્ષણ અને પ્રાપ્ત્ય વિચારીએ, તો વિશુદ્ધ હૃદય, અસીમ ઔદાર્ય, આત્મનિમલ, પ્રદયયર્, સતત ચિંતવન, વાસનાશય, આત્માર્પણ અને પ્રેમ-લક્ષણા ભક્તિ એ એનું આંતર જીવન છે. બદિતમાર્ગના આચાર્ય તારકમુનિ પ્રેમભક્તિ સુમજાવતાં કરે ॥ કે:—

❧ ॥ સા મ કામયમાના નિરોધરૂપાન્ ।

❧ ॥ પરમપ્રેમરૂપ્યાન્ ॥ ૧

❧ । નિરોધસ્તુ સોઽયેદશ્યાપાતંગ્યાતઃ ।

❧ ॥ તસ્મૈ અનન્યતા તદિતોચિદ્દામીનના ઘ ।

- ૐ ॥ અન્યાથયાણાં ત્યાગો અનન્યતા ।
 ૐ ॥ લોકે વેદેષુ તદનુકૂલાચરણં તદ્વિરોધિપૂરાસીનતા ચ ।
 ૐ ॥ ભવતુ નિશ્ચયદાર્દ્ર્યાદૂષ્ટ્યં શાસ્ત્રરક્ષણમ્ ।
 ૐ ॥ અન્યથા પાતિત્યા શંકયા ।
 ૐ ॥ નારદસ્તુ તદર્પિતાચિલાચારતા । તદ્વિસ્મરણે વ્યાકુલતેતિ ।
 ૐ ॥ અસ્ત્યેયમેયમ્ ।
 ૐ ॥ યથા વ્રજગોપિકાનામ્ ।

ભાવાર્થ કે—

‘ ભક્તિ કામના સિવાયની હોવી જોઈએ, (નિરુદ્ધ ચિત્તે કરેલી તેથી) નિરોધરૂપા હોવી જોઈએ. ભક્તિ પરમ પ્રેમરૂપા એટલે પોતાનું ભાન ખૂટી જઈને લીન અને ઉન્મત્ત ભાવનાથી થયેલી હોવી જોઈએ. શોક, વેદ અને વ્યવહારનો ત્યાગ અને ઇષ્ટ પ્રેમમૂર્તિમાં અનન્યતા અને તદ્વિરોધી બાબતોમાં ઉદાસીનતા એ પ્રેમીના નિરોધ છે. ઇષ્ટ સિવાયના અન્યાથયનો ત્યાગ કરીને ભક્તિ અનન્ય થવી જોઈએ. શોક અને વેદમાં જે ઇષ્ટપ્રેમને અનુકૂળ હોય તે જ કરવું, તેનાથી વિરોધી બાબતો તરફ ઉદાસીનતા રાખવી; પરંતુ ભક્તિમાં નિશ્ચયની દૃઢતા થયા પરેશાં શાસ્ત્રનું રક્ષણ (પાલન) કરવું જોઈએ; અન્યથા પતિત થવાની શંકા છે. નારદનું કહેવું એવું છે કે કર્મમાત્ર તદર્પિત કરવાં અને તેના વિસ્મરણથી પરમ વ્યાકુળ થવું (એ ભક્તિ છે). એ એવું જ ઉ-મજ-ત્રાપિકાઓના પ્રેમ જેવો પ્રેમ—ને ભક્તિ.’

મૂડીવાદના અનવાધીઓની પ્રેમભક્તિનું અભિગાન ભક્તિ-માર્ગના પ્રવૃત્તિ નારદમુનિ ઉપર પ્રમાણે કરાવે છે અને આશંકાની ગતિમાં આપણે એ લઈએ આપણે મને જોઈએ હોય.

આશંકા કોને થાશે છે. ને મને પૂરું છે અને શા માટે પૂરું છે એ વચ્ચે પ્રેમો મિહન સ્વજનવામાં સદાચક્ર નથી-

મહત્વના નથી, બલકે અભ્યાસીને જરૂરના પણ નથી; એ
 એ છે કે આશકની આંખ તેના ઉપાસ્યમાં શું જુએ છે
 તેનું 'પોતાનું' વ્યક્તિત્વ તે પ્રેમયજ્ઞમાં કેવી રીતે ફના (અ-
 વિસોપન) કરે છે. આર્યાવર્તના પ્રાચીન અને અર્વાચીન ભક્તો
 કામળવૃત્તિથી થયેલી અને થતી હદ હૃદયની 'મૂર્તિપૂજા'ને
 હસનીય અને નારકી દેશના જ લક્ષણ જેવી જે માની
 તેને તો પ્રેમીની મૂર્તિપૂજાનો સિદ્ધાંત ભાગ્યેજ ગમ્ય થઈ શકે
 કેમકે 'ઉપાસક' અને 'ઉપાસ્ય' વચ્ચેનો સૂક્ષ્મ પ્રવાહ જ
 તની રૂપળ દૃષ્ટિનો કે જુદો નહિ; પણ પ્રેમી આત્મા
 પ્રત્યક્ષાનુભવનો જ માત્ર વિષય છે. તે પ્રવાહ યોગી હૃદય
 તેના હૃદય તરફ વહેતો પ્રાથમ પ્રવાહ છે અને વિશુદ્ધ પ્રેમભક્તિ
 વડે તે નિરન્તરનો પવિત્ર છે. જો તેમાં કામ, મોહ કે વિકારનું
 સ્વસ્નેહમય જરા પણ છાંટ રહેલી હોય છે, તો તે પ્રવાહ
 આગળ આડી શકતો જ નથી અને આશકને કરો આરામ
 મળતો નથી, કંઠા કંઠવાં આંસુ સિવાય બીજી કશી બરકત તેને
 થતી નથી, એ ખુલ્લી વાત છે.

મજની પ્રેરણાલાગે, મીરાબાઈ, બિલ્વમંગળ, હયારામ
 અને બીજાં યજ્ઞ ભક્તહૃદયો કૃષ્ણને સર્વસ્વ માનીને આત્મા-
 પંજુનો પ્રવાસ કરે છે. મહાત્મા તુલસીદાસ કૃષ્ણને નહિ પણ
 રામચંદ્રને હૃદયથી પ્રેમ માને છે અને ગોકુળવૃંદાવનમાં કૃષ્ણની
 મૂર્તિને નમવાની પણ આજીવી ના કરે છે. મજનું દીવાનો લયલા-
 માં પરમાત્મદર્શન કરે છે અને જુદા જુદાની પણ પરવા કરતો
 નથી. પરમહંસ ગામકૃષ્ણનું હૃદય મહાકાલિની મૂર્તિનું ઉપાસક
 છે અને તેમા સીનતાદ્રાગ ને આત્માપંજુનું બલિ પ્રમયજ્ઞમાં
 દોમીને આ-માનબલ પામે છે. તેમના જ ગિય્થ ગ્વામી વિનેકા-
 નંદ મહાકાલિની મૂર્તિને નહિ પણ પોતાના જ ગામકૃષ્ણદેવ-
 ને જ અદ્વિતીય ઉપાસ્ય માન છે.

પીર ખવાળ સાહેબને જ સર્વસ્વ માને છે અને ઉપાસે છે. કેટલાક હજરત મહમ્મદ પેગંબર સાહેબને અને કેટલાકો સૂફી-વાદના મૂળ સ્થાપક હજરત અલી સાહેબને ધ્યેય માને છે. કેટલાકો પરમાત્માની મનઃકલ્પિત મૂર્તિને લક્ષ્ય કરીને પ્રેમયોગ-વડે ભક્તિ અને ચિન્તન કરે છે અને ઉગ્રાદ્વારા માર્ગ પામીને પ્રકાશમાં ભળે છે. એક પયગમ્બરની કથા એવી પણ કહેવામાં આવે છે કે જે સાંભળીને હાલની જુદ્ધિમાન પ્રજાને કદાપિ હસવું પણ આવે. કહે છે કે તેમણે એક મુમુક્ષુને પાડા તરફના ઢંઢ પ્રેમ પરથી ઇશક હકીકીની તાલીમ આપી હતી અને તેમાં તે પ્રેરિત પુરુષ સફળ થયા હતા. બાબા પ્રેમાનંદભારતી તો એટલે સુધી કહે છે અને બેશક તે સાચું છે કે હૃદયને જે વધારેમાં વધારે પ્રિય લાગે તેને ચાહવું અને જો કોઈ વ્યક્તિને ચાહવાનું ન બની શકતું હોય, તો પ્રેમ એ શબ્દની મૂર્તિ કલ્પીને લક્ષ્ય-સ્થાને તેને રાખીને યોગી થવું અને એ તલ્લીનતાથી પણ પરમાત્માના પુણ્યપ્રકાશનો આત્માનુભવ અવશ્ય થશે. ઉપરાંત, આપણી ભાષામાં પ્રજાને માતા તરીકે પરમપ્રેમથી ઉપાસના કરનારાં કેટલાંક કાવ્યો લખાયેલાં છે અને તેમાં પ્રદ્યા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર અને બીજા અવતારો એ દેવીના જ છે, એમ ભક્તોએ શ્રુતિ કરતાં આવેલું છે. (જુઓ વક્ત્રલેખો ત્રણે, ૫. કા.)

મિઝાલ અને હકીકી ઇશકના સંબંધ વિશે મૌલાના બામી 'પુસ્તક-ખુલેખા' વિશે લખતાં એક પ્રસંગે કહે છે—

- “ ઘનીમ્મ યદ્દ મુરીદે પેસ પીર,
- “ કે બાશમ હા સુરુશ દમ્મીર,
- “ જ મુત્ત અર પા નદુર દર દરમ્મ અમ બધે,
- “ બી રવ ભાલક રવ વાંદેદ પેરે મલ બધે;
- “ મ દામ્મ અર રમ્મ કે તરમ્મ મિલ્લેમ્મ,
- “ કે અમ્મ બરેદે દરમ્મ કર સુલેમ્મ;

“જા લોદ અલ્પત્વ અસંખ્યેતે ન ખવાની,
 “એ કુરાં દરસ ખવાનદન કય તવાની ?”

સાવાયું કે:—

“મેં સાંભળેલું છે કે કોઈ શિષ્ય મહાત્માની પાસે દીક્ષા લેવા ગયો. ગુરુએ કહ્યું કે, ‘તું કોઈને ચાહતો નથી, માટે શિષ્ય થઈ શકશે નહિ. કોઈના પર પણ આશંક થઈને તું આવે તને દીક્ષા આપું. ઇશક મિલગ્રીની તો તને ખબર નથી, તો તને હકીકતની તાત્તીમ શી રીતે આપું? પાટી પર ‘અસંખ્યેતે નહિ થૂંટે તો તને કુરાન વાંચતાં શી રીતે આવડશે?’”

અહીંયાં અપરા પ્રીતિના સાધનને પરા ભક્તિ માટે આવશ્યક ગણવામાં આવ્યું છે.

હરીસ શરીફ જેમાં ઇસ્લામી યેગખંદાની સુવિસ્તર તવારી છે, તેમાં ઉલ્લેખ છે કે:—

‘અલ મિલગ્રો કનતર-તુલ્-હકીકતે; અલ હન્સાને મીર અતુલ હન્સાન,
 ‘ઇશક મિલગ્રી એ ઇશક દગીરીની સીટી છે;

ઈન્સાન એ હન્સાને નેવાનો આવનો છે.’

આ ઉપરથી જોવાનું છે કે, વ્યક્તિ તરફનો પ્રેમ પણ જે સામાન્ય નહિ પણ અનન્ય અને અસીકિક હોય, તો તે ઈશરી પ્રેમના સાશાન્કારમાં ઘણી વધારે મદદ કરે છે. એ જ પ્રયત્ન કરેલું છે કે:—

‘અલ દરકો જુનોજુન રશો જીના હલ આયે:’

‘અલ હન્સો નાસન કિત્તરકમે તદરકો મા સેવાલ મેદરને.’

એટલે, - ‘ઇશકન’ તરફ જ છે કે અક્ષતની ખીનાને ને ઉખારી નાખે છે ‘ઇશકની આગ એવી છે કે ને મેદખૂન (વાને પ્રિયતમા) મિવાલ ખીજુ ખમુ બન્મ કરે છે.”

અન્નિકાના વન્નિક નેતા એમર્સન પણ આને માટે અમે મળતા વિષયે જણાવે છે ને કહે છે કે ફેનેલનું દર્શન

આત્માને પૂર્વસ્મૃતિ કરાવે છે અને ક્રમેક્રમે સ્થૂળ બાબતો ઘટતાં ચાહનાર પરિણામે વિશ્વ-આપક—સર્વ સામાન્ય પ્રેમ સુધી પહોંચે છે અને આત્મદર્શન પામે છે. આત્માને ચાહનાર અને આત્મા બને છે. (શુચો એમર્સન, 'ઓન લવ.')

હકીકત એવી છે કે હૃદયને કોઈ પણ સ્થાને સત્યતા-મુંદરતા-કાંતિની દિગ્વિસ્તાર-પ્રજ્વળતાનું જ્વલંત દર્શન થતું જોઈએ. એ 'કૃષ્ણ' યાને ઝાંખી જો વિશુદ્ધ અને અલૌકિક હોય છે તો જ ચાહનારના આખા આંતરતનુ પર કાયમની અસર કરે છે, કેમકે તે પ્રકૃતિથી પર હોય છે અને આવો આત્મીય પ્રેમ હોય તો જ તે ચાહનારને માનવસ્નેહમાં પણ પ્રભુપ્રેમનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવે છે. અલખત 'પોતાપણું' તમામ ઓગાળ્યા વિના સામાન્ય માનવસ્નેહનો કસો જ વિશિષ્ટ અર્થ નથી એ સ્પષ્ટ છે; કારણ કે, સ્નેહ એટલે જ સાસ્ત્રિક સેવા—સ્નેહ એટલે જ 'દુ' મટીને 'તું' થવું; અને માનવસ્નેહના મામલામાં એ અતિશય વિકટ છે. અસારીરિક આત્મત્વ (ફેટાનિક લવ)ની પ્રેમ-ભાવના માનવસ્નેહમાં કાયમની રહેવી એ બહુ જ મુશ્કેલ છે. કામ, મોહ અને સ્વસ્નેહનાં વિકારોનાં વિકટ પ્રલોભનો માનવસ્નેહમાં પગેપગે આવે છે, અને એ પરીણામોમાં ટકી રહેવું એ વિરલાં હકોથી જ બની શકે એવું છે. સ્વીપુરુષના સ્નેહને માર્ગે અનેક પ્રકારનાં પ્રયોજક બસો બડાં હોય ॥ અને એ દુરમેનોનું માત-પર લશ્કર આશકને આજળતો માર્ગ સંદેશાળી મેળવવા જેવું નથી; આથી તે અતિશય ભયંકર ॥ સહીવાદના મિબત્રી ઇશકને નામ ચાલનારાં હૃદયોને ખરેખર બદ જ મુબાળવાનું છે.

ઇશકની નજરો લલકારનારાં જિજ્ઞાસુઓ આ પ્રશ્નને આવ-રવક એનવળી આપવાનું ધર્મકર્તવ્ય છે કે, સ્નેહના કાનો સ્વીપુરુષના વિદ્યામી સ્વમાટેને પોષણ આપવાને કરાપિ લખા-રતાં નથી. મુઠી બાટક તો એવાં વિદ્યાની વનનેનો ખરેખરો

દુશ્મન ॥ અને હરકોઈ નીતિવેતા(મોરેલિસ્ટ) સ્વચ્છંદ, વ્યભિચાર અને વિલાસને ધિક્કારવામાં જેટલો આગ્રહી હોઈ શકે, તેના કરતાં તે ઘણો વધારે આગ્રહી અને પવિત્ર છે. એકપત્નીવત પાળનાર સામાન્ય ધર્મજીવિના વ્યાવહારિક મનુષ્ય કરતાં, સૂફી ઇશકના આશકનું હૃદય ધર્મ, નીતિ અને તત્ત્વની ખાખતમાં ઘણું આગળ વધેલું હોય છે: ભોગવિલાસની નજરથી 'ભેડું' એ જ સૂફી ઇશકના રાહુદારી માટે ગંભીર પાપ છે અને તેથી કહેવું ભેઇએ કે દુનિયામાં કોઈ પણ પ્રકારની નિરંકુશ ખલો હોય તો તેને ઉમેરવાને નહિ, પણ મનુષ્યમાં રહેલા ઇમરી બળનો પ્રવાહ તેના પોતાના મૂળ તરફ વાળવાને જ આવા સાહિત્યનો ઉપયોગ છે. સ્નેહ એટલે આન્તરતું અર્પણ, સ્નેહ એટલે શરીરનો નહિ, પણ આત્માનો આવિર્ભાવ અને સ્નેહનું દર્શન એટલે પ્રભુતાનું દર્શન. વ્યક્તિમાં એવું દર્શન થવા છતાં, આશક પોતાની પ્રિયતમાને કદાપિ પણ બોળ્યા માનતો નથી—માની શકતો નથી, એ ખાસ કરીને લક્ષમાં રાખવું ભેઇએ, સ્નેહ અથવા ઇશક એ ભક્તિ છે અને આશક તે ભક્ત છે, અને ભક્તને તો પ્રભુનાં દર્શન થવા પછી પોતામાં પોતાની નાલાયકતા અને પ્રભુની અગ્રાધ મહત્તા સિવાય બીજા વિચારો આવવાને અવકાશ જ નથી. આપણે ભેઇએ:—

“સનમકા નર દેખા દલ, ખુદાશ નરો બાધે;

“કુવા દલ કાનેરિલ રોશન, મિસનદ નરો બાધે.

“અનવદનો વચન સજ પર, અનલમદનજ બગી દો;

“બદાઈ દાર પર મુઝો અનર મનગુરો બાધે.

(મસ્તક ૬૧)

(પરમાત્માના જ્વાલિને જલદ અનમન નર ભેડું છે, નૂરના પદાર પર પવનચળને વચની ઝળીને જલદ અને દિલમાંને)

ડાઘ સ્પષ્ટ થયો છે. ‘હું પ્રજા હું’ એ મંત્રને બદલે હું મેહ-
ખૂબ-સનમ હું’ એ મંત્ર મારા હોઠ પર ચાલુ રહ્યો; અને
મનસૂરને બદલે મને ચૂળી પર ચઢાવી દો.)

“અરે! કાલિદાસ તો ખુબ જ નિમરને રેસનાઈ છે;
“પરંતુ પદાડતું હૈયું ખુબજે આ પટેલ છે.”

(કલાપી)

(હૃદયને ‘અખમ’ કરનાર રાત્ર—ધરકનો અખમ કરનાર
તેનું નેત્ર એટલું તો તીક્ષ્ણ છે કે હૃદયને પૂરેપૂરું ચીરી નાખે;
પણ મારું હૃદય જ કઠોર ગોચા પદાડતું બનેલું છે.)
પોતાનું અંતરવલોકન—પ્રતિપક્ષીની દષ્ટિ કરે એવું—આખા
યવું બેઠ્યો; અને તો જ આંતર પ્રવાસમાં આગળ વધી શકાય,
અને આત્મવચિત થવાનો—ઝિલ્લે રસ્તે જઈને કુખંડ બનાવો
શોયવનો પ્રસંગ ન આવે. પ્રવાસના કમમાં પ્રત્યેકની પાતતા
અને પ્રત્યેકના અનુભવો સમાન નથી હોતા, એ પણ ખ્યાલમાં
રહેવું બેઠ્યો. ‘હું પૂર્ણ હું’ એ શબ્દો પ્રેમસ્વરૂપ ધ્વનિસ્ત,
મીઠા, જનક, શુક્રદેવ, મનસૂર વગેરે દિવ્યાત્માના સ્વાનુભવની
પ્રેરિત વાણી છે. પણ એ જ શબ્દો હિરણ્યકશિપુ, રાવણ, નમ-
ક કે ફિરોઝના મુખમાં આત્મવિષાતક—ધિરદ્રોહી છે, એ
પણ પોતાના હૃદયનું—હૃદયભાવોનું સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ કરવું
ને બિલકુલ મરેહ નથી. ‘સનમ નો હાજરાદખર છે, પણ
સાકેના ધરકની કમૂરે વા કમીનાને લીધે જ તે પરદેશીન
છે સનમન—સનમનનું માત્ર સનમ જ છે—આશક તો
મા જન વનનું નામ નરકું છે.’ એ મીઠાના કમી આદેખના
પા ઉપરાંત, આ પાંખે મનન કરવા વાન્ય એક અન્તના
અવાજ મારે છે કે —

‘હૃદયને રસનાઈને, કમી કાઢી ના દ
અ-દ, અંક ન જવડ, જુઝ અકાઈ મા દ’

સરખાવો: ‘તમે હાથે કરીને જ હેરાન થાઓ છો—કોઈ ખીણું તમારા ઉપર જબરદસ્તી કરતું નથી. કોઈ તમને ખાંધી રાખતું નથી, કે તમે જીવો કે મરો.’

સરખાવો:

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुगत्मनः ॥

મ. ગી. ૬. ૫.

મસ્તવીમાંથી નીચેની એક વાત આપણને ઉપયોગી છે: કોઈ આશકને એક પ્રસંગે તેની પ્રિયતમાનાં દર્શનની તક મળી. તેણે તેને હૃદયથી ચાંપીને બેઠવાને બહાર પોતાના ખિસ્સામાંથી એક કાગળ કાઢ્યો અને તેને વાંચી સંભળાવવા માંડ્યો. તે કાગળમાં એ જ આશકના રૂપની, તેના પૂર્ણત્વની અને તેના વિયોગમાં તે તેને ઠેકઠા બધા પ્રેમથી ચાહતો તેની તારીફની તથા પોતાના હૃદયની ગઝલો લખેલી હતી. તે સંભળતાં આશકે તેને કહ્યું કે, ‘હવે તો તમે આજ્ઞા મારી પાસે જ છો અને તેથી વિયોગના આવા વિલાપો અને દુઃખના ગીમરા વાંચવામાં અત્યારે વખત બાળવો એ તેનો અવગો ઉપયોગ છે. આપણને રૂબરૂ મળવાની જે સહાણુ મળી છે, તેનો આ પ્રમાણે અવગો ઉપયોગ કરવો એ સાચા પ્રેમીને ઘટતું નથી. આ ઉપરથી તો સ્પષ્ટ થાય છે કે, તમારા પ્રેમની ખરી વસ્તુ હું નથી, પણ તમે ખરેખર જ જેને ચાહો છો, તે વસ્તુ તો તમારી પોતાની જ હાલમસ્ત હતા અને તેને લગતી તમારી પોતાની જ કવિતાના આલાપો. પાણીથી વિજૃંશી પડેલી માછલી સાંજા કાગળ પછી જેવી રીતે પાણીને જુએ તેવી રીતે હું તમને ભેટું જુ. પણ તમે તો મારાથી ભેટું ને દોડી ગયા છો આ તો એ! છ કે જો હું અત્યારે લાદોગમા દોડું અને તમારું કોઈ જમપાત્ર લંકામાં દોઢું તુલ્યવે એના તરફ ખરેખરો પ્રેમ દોઢું છે, તે તો એનો

હોય છે કે, હૃદયપાત્ર પ્રેમપાત્રને એકને માટે જ ખાલી હો
છે. તમારી ખાખતમાં તો સ્પષ્ટ છે કે, તમારું હૃદય મારે મા
ખાલી નથી ! તમારા હૃદયમાં મારે માટે જગા હોય તેના કરત
તમારી પોતાની ગઝલો માટે વધારે જગા છે !

આ માથુંકના ઉદ્ગારોદ્વારા આશકોને ખુબ ઉપયોગી નસી-
હત મળે છે. ખરા આશકની દશા તો આવી છે:-

‘પદો’ ન હમઝી થાયી । ‘અલિક્ બે રે’ ન હમ સીખે ।
‘ફાં બેક હમઝી મઝાનમે’ હમ તામે સનમ સીખે ।

તાલપય’ એ છે કે, સૂઝી આશકે કમે કમે પોતામાંની
વાસનાઓનો સ્વયં કરીને મુઝા થવા તરફ નિશાન રાખવું બેઠ્યો.
તેણે ‘સાફી’ થવું બેઠ્યો. આસપાસની તમામ સ્થિતિઓથી
અલિપ્ત સાફ-પ્રેમસ્વરૂપ બનવાને જ તેણે મથવું બેઠ્યો. અનેક
ખાખતો તરફ ભટકતી વૃત્તિવાળું ચિત્ત ‘પ્રેમયોગ’ માટે નાલાયક
છે. ડુનિયાદારી અને ઇશકને બંનેને મેળવવા માગનાર અને
બંનેમાં અકડેક પત્ર રાખનારને સૂઝીવાદના ઇશકમાં ફોપે મળ-
વાનો ઉત્કેષો ઓછો સંભવ છે, એ આપણે બેઈ શકીએ છીએ.
માત્ર સૂઝીવાદમાં જ નહિ પણ પ્રભુના બધા માર્ગોમાં એવી જ
વિકટતા છે પ્રેમસ્વરૂપ ઈશ્ત્રિને પણ આપણને એવું જ
કહેવું છે.—

“બે માલિકોની સેવા ડોઈ માલુસ કઝી સડે નહિ: ઉમડે
એકને કા નો પિકારશે કે બીજને ચાહશે, અથવા તો એકને
કરશે ને બીજને દેવ કરશે. દેવ અને દીવત બંનેને તમે નહિ
શકો.” (દોઝી બદલિલ ૫ ઝગઃ નસીન મન્શિ, ૧ : ૨૪)

પ્રી બાથકના બદલિલ નીચેના પ્રેમકીર્તનમાં આપણે બેઈએ:-
તરી કસનને મર ચિત્ત, ન દાત કઝી: રહેને દલ
તો રહેને દેખ રીવ, અથવા નો: રહેને દલ

ઘડીયા દેખના, તેરી દિ મુનના, ઘડમે' યમ
 હકીકત, મારિત એહલે વરિકત ઇસ્કો કહે
 રિયાસન નામ હવ તેરી મઝીમે' આ
 વસન્વરમે' તેરે રહેના, ઇલાહત ઇસ્કો કહે
 ને ઘડમે' ઓર તું નિસમે' ફિર હસકો ફંદના
 યે દિ હવ બેખબર મફલત, જહાલત ઇસ્કો
 ૧૬૧ કલમા ખુનેઝે ઓર મવાહી હી ક
 નખલત ઇસ્કો કહેતે હવઃ રસાલત ઇસ્કો કહે
 રહા મુઝમે' બશિક્કે રહ ૧૨ સુરત ન
 ઇસ્કો કહેતે હવ ભેરત, મેયત ઇસ્કો કહે
 કઠાયા સરકો સિઝદેમે, યે દિ હમવતી આ
 યહાલત ઇસ્કો કહેતે હવઃ ઇલાહત ઇસ્કો કહે
 નઝર આયા હવ ને જલવા, મેને તાહ ૫ ૫
 ખા ખા કર કસમ કુશને, સુરત ઇસ્કો કહે
 તેશ આયક, તેશ સવલ, તેશ મફદ ૫
 તેશ ખાદિમ, તેશ બન્દા, દિલાયત ઇસ્કો કહે
 (મઝમે)

એનો સાવાયે આ મમાલ્લે છે:—

ખપી જુ' પ્રેમમા વારા, સમપંજુ એ અમે
 ફાન મુ' સેરીમા વારી, અમાકં સ્વમં કે
 મુનિ તારી જ જસા મુજુલી, નને ભેતાં જ મ
 મામાંસા, આખ ને વરવે, જપુ એમા અમે
 સફર વારી મઝીમા તે, સદનમાહી અમે
 રહેતુ ચિન્નને તારા, પરામતિ અમે
 વમા હ એન્નુ' હ એમાં, પહી રુ' મોખ
 ખજી નહોં મે જ અજાની અમર મારિવ અમે
 મમા અ વેલ્લી હીખા, જપુ અહાદ
 અહર એ દખ્ખ અહાને, મમવાહી અમે
 નિશાહી રહ અહર મરર ફાન ન રે
 ૧૫૧ તું તે નરઃ જવર જવર મુજુ અ

ચરણ ચૂમતાં કપાળ્યું સિર, સનમના પ્રેમની ખાતિર :
 સમર્પણ એ અમે કહીએ : પ્રસન્નકિતિ અમે કહીએ.
 ધીરુ એ જ્યોતિ પ્રીતિનું, નિરંજન નેતિ. નેતિનું :
 ખરેખર ! નેદના સોમન ! પ્રભુ એ-એ અમે કહીએ.
 દીવાનું પેલું તુજ પ્રેમી : ત્વદર્શિત પ્રાણતનમનચન :
 કુશભી કાયમી વારી, સનમનો શહ એ કહીએ.
 આમીન. પ્રેમદર્શન, પ્રેમયોગ, પ્રેમભક્તિ અને છેલ્લે પ્રેમ
 અને સાનની સુંદર અભિજ્ઞતાનો આત્માનુભવ એ સૂફી ઇશકના
 શહેનો કંમ છે.

અલખાંત સૂફીઓ પ્રભુને પ્રિયા કહે છે અને મજનૂં જેવા
 ડોઈ દીવાના પ્રિયાને પ્રભુ પણ કહે છે, પરંતુ એ પ્રિયાને પામવું
 એ બધ્યાઓની રમત નથી-ગરબની લીટીઓ બાકવીને માન-
 તાનમાં મશગુલ રહેવાથી એ પ્રિયાનો ભેટો નથી, એ તો અવશ્ય
 વિચારવું જોઈએ. મજનૂં પોતાની પ્રિયાને પ્રભુ કહે એટલા માટે
 હાકમાંસની હરેક પૂતળી પ્રભુ બનવાને અથવા પ્રભુ તરીકે પૂજા-
 વાને પાત્ર હોતી નથી. કૃષ્ણને મીરાંબાઈએ પ્રભુ તરીકે પૂજ્યા
 અને પ્રેમલક્ષ્મી ભક્તિથી હજી પણ ઘણાં લલચો પૂજે છે, પણ
 એના જોડા અનુકરણથી વૈષ્ણવસંપ્રદાયના મહારાજને પૂજવા
 લાગ્યા અને વક્ત્રી ભાગે તેનું મતાનુગતિક અનુસરણ કર્યું,
 એથી કેવા અનર્થ થયા એ 'મહારાજ-લાયબલ-કેમ' ના
 અભ્યાસીઓને સુવિદિત છે.

પ્રેમભક્તિ એ બેશક ડોમન, પવિત્ર અને મહિમાવન્તાં
 પ્રાદુરદેવી દિવ્ય મહાત્મ પરિભ્રામ છે અને વિરલ લલચમા જ
 સ્વચરકુરુ પાને છે, એટલું જ નહિ પણ દરડોઈ લોકિક
 મનુષ્યો ને દંભેડા પર ટોચ છે. છતાં પ્રેમને નાને જ્યારે
 ની જાણતી થવા લાગે છે, ત્યારે કુદરતના નિશ્ચય મુજબ
 મનદાસ જેવા ભાગ્ય અને દર લલચા એ કુદરતના

ઘડીકો દેખના, તેરી હિ મુનના, ઘડીએ મુમ દોળા:
 ઘડીકવ, મારિફત એહલે વરિકત ઇસ્કો કહેતે હવ.
 રિયાસત નામ હવ તેરી મઝીએ આનેભનેના:
 તમઅશમે તેરે રહેના, ઇબાદત ઇસ્કો કહેતે હવ
 એ ઘડીએ ઓર વં નિઅમે ફિર ઇસ્કો ફેરના ક્યસા!
 મે હિ હવ બેખબર મફલત, જહાલત ઇસ્કો કહેતે હવ
 ખદા કલમા બૂતેને ઓર મવાહી હી દરખતોને:
 નજઅત ઇસ્કો કહેતે હવ: રસાલત ઇસ્કો કહેતે હવ
 રહા મુઝમે બશિકલે રહ પર સૂરત ન હિખાઈ:
 ઇસે કહેતે હવ બેગૈરત, મૈલત ઇસ્કો કહેતે હવ
 કદામા સરકો સિઝદમે, મે હિ હમ્મતગી ખાતિર મે:
 યહાદત ઇસ્કો કહેતે હવ: ઇબાદત ઇસ્કો કહેતે હવ.
 નજર આયા હવ એ જહવા, મૈને તાહ વ ધાસીનના:
 ખા ખા કર કસમ કસને, સૂરત ઇસ્કો કહેતે હવ.
 તેશ આસક, તેશ સવહ, તેસ મફૂદ વ નહાલક:
 તેશ ખાદિમ, તેશ બન્દા, હિફાયત ઇસ્કો કહેતે હવ.
 (મઝમે હિફાયત)

એનો સ્વાવાઈ આ પ્રમાણે છે:—

ખપી જુડ પ્રેમમાં લાગ, સમપંખુ સિ અમે કહીએ:
 ફકર થુડો ચોરીમાં લાવી, અમાક સ્વર્ગ સિ કહીએ
 મુનિ તારી જ બસા મુખથી, તને જોનાં જ મુમ યહમે:
 મામાસા, સાખ ને તરવો, બપુ એમાં અમે કહીએ.
 સફર લારી મળીમા તે, યહનગાલી અમે કહીએ:
 રહેતુ ચિન્નને તારા, પરાભાંજ અમે કહીએ
 ટુમા હિ એનુ હિ એમા, પછી છુ ઘાપુડ તેરો!
 ખભો નહોં મિ જ બજાની અમર મારિફત અમે કહીએ.
 મઝા જા રેલવી રોખા, બપુ બહાઈ સાણીમા:
 અસલ એ ટાન્ક જહાનો, મમુવાખી અમે કહીએ
 નિશાકોરે રહ બન્દા મવર હસને ન રે રિહબર:
 વચર ટું રે તો: અગર નવર મનુ અન કહીએ.

ગુજરાતને સંભળાવ્યો છે. અલખત, તેના હૃદય પર કી
ખાયરન અને ખીજ અંગ્રેજી કવિઓની તથા હયારામ જેવ
અસર થયેલી છે, તેવી ફારસી કે ઉર્દૂ લેખકોની અસર થયેલી છે
તેના ઉદ્ગારોમાં જણાતી નથી. તેણે 'ગઝલ' નહિ ગાયેલી એ
નથી; 'ગઝલ' તેણે, બેશક, ગાયેલી; પણ તેના જેવા વીર હૃદય
'પ્રેમશીર્ષ'ની ગર્જના પુકારવામાં 'લાવણી'ની રચના વધા
અનુકૂળ પડેલી અને તેથી રૂઢ અથવા હાલ જે 'ગઝલ' ગણાય
છે તે માપ (મીટર)માં તેણે લખ્યું નથી.

"બધો / ચલો / થાં પાર લગારો / જલદી પાયા માંડો /"
વગેરે એના પ્રમત ઉદ્ગારો બહોર છે.

કવિ નર્મદના પ્રતિભાશાળી લઘવે જ ગુજરાતને 'હૃદય'
આપ્યું છે—હવન આપ્યું છે, એમ કહેવામાં કરી અતિશયોક્તિ
જારી નહિ. નવી સાવના, નવા વિચારો, નવી શૈલી અને નવા
સ્થાની કવિતા તો આપણને નર્મદે જ આપી છે. જણવા
ને નોંધવા જેવું એ છે કે, 'લાવણી' એ શબ્દ જ અંગ્રેજી
પદ 'ફીલિંગ' ઉપરથી પડેલવડેલો ગુજરાતી સાપાના શબ્દ-
કોષમાં હાખલ કરનાર કવિ નર્મદાશંકર છે.

પરંતુ, ગુજરાતી સાપામા ખરેખર ગઝલ લખનાર તો
'મસ્ત ખાલ' છે એ વિરલ વ્યક્તિએ આપણી એટલી નો કીમતી
સેવા કરેલી છે કે તેની કદર કરવાની આપણા બંધુઓની અશક્તિ
આપણે સ્વીકારવી જોઈએ. ફારસી શાયર હાફેઝ જે ઇરાનનો
મહાન કવિ ગણાય છે. તેનું આદિત્ય મુજરાત હજુર રજૂ કરવાનો
એમણે કરેલા પ્રયત્ન કેટલા ઉપકારક છે ! સફીવાદ વિશે પણ
જે જ મહાન પુસ્તક આપણને પડેલવડેલી મહદિની આપી છે.
અમલો કરેલા 'સાન્નિધ્ય' 'પુષ્પકાવ્ય' અને 'જુહામદોદવ'
ગદ્ય નામક પુસ્તક પણ જ નવું પડેલું કેટલુંક કાળ સંજ્ઞાવું.

કરાવવાને આગળ આવે ॥ અને આવવાં જ બેઠાએ. ખરું છે કે અઢા એ બુદ્ધિનો વિષય નથી, છતાં, ધર્મને નામે ફરગિયાત અથવા અર્થહીન અનુકરણ તો કેવળ અનિષ્ટ છે. એથી સત્યનાં દ્વાર ખુલ્લાં નહિ, પણ બંધ થાય છે—પ્રકાશનો માર્ગ મોકલ પામે છે, અને બાણેઅબાણે પણ પ્રેમને એટલે પ્રભુને આપણાથી અન્યાય થાય છે. વસ્તુસ્વરૂપનું રહસ્યજ્ઞાન પામ્યા વિના ઇશ્વરને નામે પ્રવાસી હૃદયો વિમાર્ગે વહી જવાની ધારતી રહે ॥ અને તેથી આટલું બેલાશક બેલાવાની ફરજ લાગે છે. મિત્રાત્રી ઇશ્વર ગમે તેને ચાહે એમાં પ્રતિબંધ કરો નથી—ફેની મીરાંની પેઠે તે જડમૂર્તિને લક્ષ્ય માને યા ચાહે તો મજબૂત ભેગીની મિસાલે તે ચેતનમૂર્તિને લક્ષ્ય માનીને ચાહે; પણ જેને તે ચાહે છે, તેને કુનિયાની નજરથી નહિ પણ લૌકિક દષ્ટિથી પર-મખુતાની દષ્ટિથી પૂરે ॥ કે કેમ એ જ તેની આત્મોન્નતિના કમ મારે મૂળ પ્રમ છે. ફારસી અને ઉર્દૂ માહિત્યના ગતાનુગતિક અનુકરણ (એવા અર્થહીન અનુકરણને ગૂફીવાદમાં 'તકલીફ' કહે છે)થી સંખ્યાબંધ ગઝલો ગુજરાતીમાં દેખાવ આપવા લાગી છે, એ ચાલુ જમાનાની ખાસિયત હો કે ખૂબી હો, પણ તેનું પરિણામ આત્મવ્યથના અથવા વલ્લભી મંમદાયની પેઠે વિફલ ફિતિમના નીવડે નહિ. એવી આપણે આશા રાખીશું અને તે સફળ કરવાને પ્રેમસ્વરૂપ પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીશું ॥

હકીકી અને વિચારની ઇચ્છા એ બે જુદા માનિં નથી, પણ એક જ પ્રવાહના કમિક અવસ્થા છે એ આપણે ભેપ િ અને ગૂફીવાદની રૈડિયે લખાની આપણું જાણાની ગઝલોને કવાચવાન છે, ને પણ આ નિરૂપણ પરથી ભેગું છે, કાલે

દવાગાલનના પાઠો એમના હૃદયને કમ અરઃ મમરૂપ તરવ આપણું કવિ નમ કમ અ. એ રીતે કવિ નમ રે કેમની મુગ્ધ બને જુગુપ્સા કર અર્જુનના રૂક ના. ના. ના. અને

ઈકના દરેક તરમાં કલાપીનું નામ તો મશહૂર અને સિ
સ્મરણીય છે. એ વિષે વધારે વિવેચનની અહીં અપેક્ષા છે
એના કામળ અને વિશુદ્ધ હૃદયની તદ્દલીન લાગણીથી ગવાયે
છેકે ગુજરાતના ગરીબ ખગીયાને સુહાગ્યો છે અને તેના પડકાર
તો સંભળાયાં જ કરશે. ખરેખર, કલાપી એક અલૌકિક પુરુષ
છે. સતર-અઢાર વર્ષની વયે તેણે લખેલી પહેલી જ ગઝલ
'ફીરી હાલ' તેના હૃદયની મહાન સન્નતાની પ્રતીતિ કરાવવાને
ખસ છે. ઇશક સિવાય જેણે આખી જિંદગાનીમાં ખીનું કશું જ
પુકાણું નથી, ઇશક સિવાય જેણે ખીનું કશું જ કંપુ નથી અને
ઇશકમાં જ જેણે જિંદગાનીની કુલ કુરખાની કરી છે, તે અદ્ભુત
'જિંદગાને આપણે શી રીતે ઇન્સાફ આપીશું ?
તેની ગઝલોમાં કલાનું પ્રાધાન્ય નથી; તે તો લાગણીનો
શિરોમણિ આલેખક છે. લાગણી એ તેની ગઝલોમાં મુખ્ય તત્ત્વ
છે અને ઇશકી આદમીની જિંદગાનીનું પણ એ લક્ષણ ચોક્કસ
હાલ સુધી હોય છે જ. કલાપીની ગઝલોમાં ખરું ભેતાં કવિની
કલા નહિ પણ લાગણીને વશવર્તિની—નેના હૃદયની પ્રખલ પ્રેમ-
મિશ્રો છે. પ્રેમયોગમાં લીન 'વધુ' અને લીનતા દ્વારા અન્તે
એમાં જ લય પામવું, એ કલાપીની ગઝલનો સાર છે—ઇશકનો
પણ એ જ સાર છે: પ્રેમ, પ્રેમયોગ, ભક્તિ, લીનતા અને લય,
નવું જીવન—શાન્તિ—મુક્તિ—નિર્લેશગુણ.

કલાપીના પવિત્ર અને સુંદર હૃદયોપવનની નવી પ્રમાદી
'માલા અને મુદ્રિકા' આપણને હમણાં જ જુદે છે. અત્યંત,
એમાં અમુક વજનના મુખમુખ વા કન્વાડીની બેતો નથી,
ઉતા, પુદ્ગ આત્માને ગાવાની બાળાદ મટલ-મટલની 'માલા'
અને સ્વદ પ્રેમની 'મુદ્રિકા' એમાં પાને પાને આશક જુએ છે,
અને વિદા વાવ છે. સાધુજાન્ય પદ્યવારે 'પ્રેમ પ્રેમ ને પ્રેમ'
મોટ ક્ષેત્રે પડી. બારી વિરલ પ્રમાદી આપણને હમણાં જ મને

આપણા નવીન કાવ્યસાહિત્યમાં ફારસી હળ મુજબની ઇશકની શાયરી 'મસ્ત ખાલ'થી શરૂ થાય છે.

'મસ્ત ખાલ'નું જિગર નીડર, પ્રામાણિક, સ્વતંત્ર અને વિશુદ્ધ છે, એ તેમના ઉદ્ગારોમાં પ્રપાત પામનારને સ્પષ્ટ થશે. 'હરિ-પ્રેમપંચદશી' અને 'ક્ષાન્ત કવિ' એ તેમનાં પ્રેમકાવ્યો હરેક પ્રેમી હૃદયને મનનયોગ્ય છે. સૂફીવાદની ઝણક તેમની ગઝલોમાં ખુબુ સ્પષ્ટ છે અને તે ઇશકનાં રાહદારીઓને થોડુંક હૃદય ખર્ચે સુગમ થઈ શકશે. ખરેખર, એ હૃદય આપણુ રાહબર થવાને પાત્ર છે. 'ક્ષાન્ત કવિ'માં સૂફી આશકે કરેલી સજિ ઉ-સજિ યોગ છે.

તેમના મમકાલીન અને મિત્ર મર્દૂમ પ્રો. મલિલાસે પણ સૂફીવાદના ધોરણ પર થોડીક ગઝલો લખેલી છે. 'મસ્તી' અને 'હર્' બન્ને એમની ગઝલોમાં પ્રધાન છે અને ઇમારતની બાબતમાં પણ 'મસ્ત ખાલ'ની છાપ પ્રબલ છે. એમનો કાવ્યસંપ્રદાય શીકે છે અને પ્રોફેસરે જાને એમાં તાત્વિક રીતે વેદાન્તવિચારો અમલ-વેલા છે. વેદાન્ત અને સૂફીવાદનો અબધ કેટલો નિકટ છે, એ પ્રો. મલિલાસના હૃદયોદગાર સ્પષ્ટ કરે છે. (જુઓ માર્ગદર્શક ટીકા નં ૩)

મર્દૂમ ટોકટોર હાલિ હર્દ હુવની હૃદયરંજક ગઝલોમાં ઇશક અને ઇશકની મસ્તી કરના શૂચાગરમનું દર્શન વધારે છે. દયારામનો શૂચાગર અને નર્મદનો નુસે એમાં સ્પષ્ટ છે. બેશક, તેમાં હર્ છે. છતાં આપણે બેઈ શકીએ કે એ દેશપ્રેમી અને રમણી પ્રિયરાત્રા દેવાના કવનોને સૂફીવાદની ગઝલો ગાંધે કરેા આન્તર અબધ નથી હવરાને-હિંદ એ મવાગા નાંવ તેમને કેટલીક સ્વરેટ-મન હિંદની ગઝલો લખેલી અને 'અંદ'માં ૧૫:૫૭ છે. પણ તે આ નવદલા રસિદ કરવાનું દિવન ૯:૩૧ નથી

કરાવેલું અયુક્ત લક્ષ્ય કેવળ કૃત્રિમ અને અશક્ય છે, એટલું જ નહિ, પણ એથી એને પ્રેમપ્રવાહમાં નિપતિત બનાવીને કુશળ કલાયાતુષ્ય જ્યારે ધર્મ અને હિતને આગળ કરીને એની તરફેણમાં વકાલત કરે છે, ત્યારે તો ખરેખર વિચિત્ર લાગે છે-છતાં એ વિષય અત્યારે બહુ આવશ્યક નથી. સાંભળવા પ્રમાણે જોવધનરામે 'મુખમ્મસ'ના મિત્રાન પર 'ગઝલો' રચવાને પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ એમણે વધારે ગઝલો લખેલી જણાતી નથી. એમની 'સ્નેહમુદ્રા' પણ સ્નેહપાત્ર છે.

ઇશક મનુષ્યની જિન્દગાનીનો અતિશય ગંભીર પ્રશ્ન છે. અને હવે તો આપણે ઉદ્દેશ્ય ભૂતવર્તમાનમાંથી ચાલુ વર્તમાનની બહુ નજીક આવી પહોંચ્યા છે, તેથી હવે આપણે અટકવું જોઈએ.

હયાત લેખકોની ગઝલો વિશે જોણવું એ, કહાય, તેમની જિન્દગી માટે જોણવા બરાબર થાય અને તેથી બસ.

'ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન' એતાં આપણને એ વિચાર આવ્યો સિવાય રહેતો નથી કે મૂળ ફારસી અને ઉર્દૂ લાપામાં ગઝલોનું સાહિત્ય એતાં ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન 'કુચ્છ' ખિસાત 'મ' નથી- 'આરેદયાત' જેવા ઉર્દૂ શબ્દો એતાં બાબ અને આંદાજ બંને પ્રકારે ગુજરાતી ગઝલોનો સંગ્રહ કર્યા હમ વજરનો લાગે છે. અલબત્ત, સ્વર્જવાસી લેખકોમાં બાબ, મજિદાબ, કલાવી નાબક વગેરે દ્વારા નેમજ હયાત લેખકોમાં રા. રા. દેરાનગી (હવે મરુમ) વગેરે દોડાક લેખકો દ્વારા આરેદગી 'સીર' આગરોડે બેનમૂન બજિરાબ છે, અને બેરક એમાંના ઘણા હરોડવારે રેત-શવાબ અને ફેરની પગાડાના મુલ્કી દર્શાવનારા છે. ફેર તેમાં અને દો અને સર્વત્ર પિન્નરો અમુ.

'ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન'ના આપણે કેટલીક બહેનો પણ

છે. લગ્નસ્નેહની જે ખામીથી 'સરસ્વતીચન્દ્ર'નું મહાભારત ખરેખર દૂષિત લાગે છે તેનું કારણ અને વારણ આ નવલ અને મંત્રણ ગઝલથી ગુજરાત કદાચ જોઈ શકશે એવી આશા છે. ૪૪।

સ્વ. જટિલ, અરવિન્દ અને તકિલે થોડીએક ગઝલો લખેલી છે અને તે સરલ છે. સ્વ. અમૃત નાયકની પણ થોડી જ ગઝલો ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. તેની કૃતિ ઉદ્દને અનુદય છે અને ઇશ્કને તેને અભ્યાસ અને સ્વાનુભવ છે, એ આપણે જાણી શકીએ છીએ.

સ્વ. દીનબંધુ 'મસ્ત ખાત્ર'ના સમકાલીન, કંઈ અંશે શિષ્ય અને પ્રાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રાહ્યાત્મક છે. એમની જે જ ગઝલો સંપાદિત થઈ શકે છે અને તેમાં ખરી 'ગઝલ'ના આધિભાવ છે, એ આપણે જોઈએ છીએ.

મસિદ્દ ગુજર મન્સુદાર મર્મ જોવર્ધનરામે વધારે ગઝલો લખી નથી પણ 'સરસ્વતીચન્દ્ર' અને 'સ્નેહમુદ્રા'માં પ્રેમનાં ચિત્રો આલેખન ખની શકેલા તમામ કલાકૃતિશક્ત્યથી કરેલું છે. તેમની નવલકથામાની ખજો ગઝલો રમ, હર્દ અને કિંદુ હૃદય ખતાવે છે. ફારસી કે ઉર્દૂ ભાષાના વિશેષ શુદ્ધપ્રયોગ વચ્ચેની છતાં એ ગઝલો મનોરંજક અને મુગ્ધિજ છે. કલાની રેવી કેટલી અમર્ય છે, તેનો અમર્યા નમૂનો એ કલમ રખ કરે છે. છંદના શુદ્ધ આશરો પરમ મન્વ (દુકીકત) તરીકે પ્રેમ અને ધર્મ એવી બે જુદી ભાવનાઓનો ખેચક, છંદાર કરે છે. પરન્તુ એ કલાપિપાનમાં નવલકથાના ભજકે મન્વ કરનાં મર્યાદામર્યાદા માર્ગ વધારે પરન્વ કર્યો છે અવળન, નજમનના એક અંગે નવલિક તરીકે મને નવલકથામાં માટે આપજૂને વડત માન છે અને દોષ એક એ પરન્વ દુકીકતની નજરે લખામનાં આપે એક જ રૂઝમે છે. એ કલાના પ્રેમ નાવકને અન્વકાં ૪૫।

“દ્રવ્યાં ધણાં, દ્રવે ધણાં, દ્રણી જરો આ દુનિયા,
 “તોપણ, અરેરે! રંક જવો હુંપણું નહીં ત્યાગતાં.”

* * *

“મૃત્યુભૂમિના લોકની પ્રીતિ નકામો ભાગતી,
 “હું શુદ્ધ થઈ તેથી કહો, પણ શુદ્ધ સૃષ્ટિ ભાસતી
 “મારા હૃદયનો પ્રેમ ને સુંવારસને રેલતો,
 “નિરમ્બો હવે સ્વામી દયાણુ થી હરિનાં ચરણુરો.”

(સૌ. જ્ઞાનમણિ, ‘ગુજરાતી ગચ્છિસ્તાન,’ પૃ. ૨૨૦)

આમાં ‘હૃદ’ છે, ‘હૃદય’ છે, પ્રેમ છે, પ્રેમશીર્ષ છે, પ્રસાનભાનુનાં આછાં-ઉજમાળાં કિરણોનો આશા આપતો પ્રકાશ છે અને એ ગચ્છ છે. આપણે જોઈ શકીએ કે ગુજરાતી ગચ્છિસ્તાનમાં નમૂનેદાર ‘ચીઝ’ માં એની ગણના છે.

પ્રેમનાં યોગી હૃદયને ભક્તિ અને જ્ઞાનના પ્રવાસમા કોઈ કોઈ વાર કંઈ અદ્ભુત પરમાનન્દ (એક્સટ્રાસ્ટી)ની આત્મોર્મિને સ્વાનુભવ થાય છે, અને એવી મસ્ત દશામાં જે અનિર્વાચ્ય ઉલ્લાસ તેની રજે રજે વહે છે તેનું નિરૂપણ કરવું એ અશક્ય છે. એ હાલમાં કંઈક સ્પષ્ટ અને અપરોક્ષ અભેદાનુભવ જેવું નેને થાય છે. ‘અભેદાનુભવ જેવું’ એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે એ અનુભવ કાયમનો રહેતો નથી અણખળ. એ કાયમનો નથી અથવા કેટલા કાળનો છે એની નેને પોતાને કરી ખબર ને વખતે નથી દોની. એ અનુભવને વાણીમાં ‘ચીઝ’ કરી દેશાય એક નથી અને કહેવા શકીએ નો. ‘મૃત્યુના પ્રવાસવાદનો આ-મામા અનુભવ’ અથવા ‘આ-મામા પુમા-માના ભાશા-કારનો અનુભવ’ કે એક કહી શકાય નો. ‘મૃત્યુના પુમા-માના ભાશા-કારનો અનુભવ’ નો અનુભવ વિવેક પ્રકારે નિરૂપણ કરી છે.

પ્રેમગાન ગાય છે, એ આપણે ઘણી લાગણીથી જોઈએ છીએ:
ધૃક્કનાં મુખારક તખ્ત મિસાલ એમનાં કામળ હૃદયમાંથી આપ-
ણને જે પ્રસાદ મળે છે તે પણ કેવો છે !

“જન જાગે શું વેપારી, ખરીદી વારી છે ન્યારી;

“જાણું વાકું, નથી માકું, દરિ-સુખરૂપ જે ચાકું.”

(સો. દરિસુખગ્રામી, ‘જનજાગી જગવિસ્તાન,’ પૃ. ૨૧૭)

એ ઉદગારો ત્રિભુવનને ખાગ કલ્પીને તેના માળીને સંજા-
યેલા છે, અને તેમાં મહા છે, સ્નેહ છે, અર્પણ છે.

મજલસું લક્ષણ હઈ અને મસ્તી એનું પણ રહન અને
નિરપણ ગુજર્ગી દેવીએ કહે છે:—

“હવે સંન્યાસ આ ખાયો, ધરી કાંતી ન્યહાં અંગે !

“હડો ત્યારે હવે જાને, રહેતું સ્વાર્થની સંગે !

“મણે સજીમાં વગી, વનમાં, જીવન માકું જાણું !

“મળી ખોટો-સદા ખોટો ! સદા સંસારને વીડો !

“અરે ! યોની ! વિયોગી નૃ. સદા મું પ્રિયની યોગી;

“નહી યોની ! સદા યોની ! સદા સંન્યાસિની દુ. તે !”

(સો. કલ્યા, ‘જનજાગી જગવિસ્તાન,’ પૃ. ૨૧૧)

અને

“મમાર ક સોદલ, રમ ક પ્રીતિ ભરથે છે નહીં,

“વેરાન વાપ્યા કશમા ને મેદલપેતિ દગા.”

“મારે હવે મમારમા હુ મેદલો છે મોખનું !

“વિન્ન,મણિ આ દેદલો વિન્ન,મણિ હુ મિજનું”

“વિન્ન: જોના મમાર આ વાપથને કશમા છે,

“વિન્ન: જોના મમાર આ મણુ પશન મુરના નહીં

“મણુએ નહીં નવ મમાર દેદલો હુ વિન્ન મેદલો”

“હુદી વાપ્યા કો કશમા, હુદી વાપ્યા, હુ દેદલો”

‘મુશ્કેલ દેખો, મેં કયા છે તન તન્હા આયા છે’
 ‘મનલા-એ-નૂરે ખુદા છે’ તન તન્હા આયા છે.

‘હં લી, હાં લી અનહદક હે, યહ લી મંજલ અપની’
 ‘સમ્મે ઇર્શા કી જિયા છે તન તન્હા આયા છે.’
 કલાપી એક મિત્ર ઉપરના પત્રમાં લખે છે કે, ફારસી
 અને ઉર્દૂ લેખકોનું હૃદય તેમને સાચું (સિનસિયર) અને ખૂબ
 પવિત્ર લાગે છે; એમનું એ કહેવું સફીઓની હાલમસ્ત અને
 ક્ષીન દશા પરથી આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. પરમાત્મદર્શન માટે
 સફીનો તરફડાટ સાચો અને વસ્તુ પામવાને પાત્ર હોય છે.
 તેને માફમ છે કે,

‘નેસ્તી દસ્તી હય, ચારો! ઓર દસ્તી કુછ નહીં;
 ‘એખુરી મરતી હય, ચારો! ઓર મસ્તી કુછ નહીં.’

અને એવી દૃઢ પવિત્રતાથી આત્મમસ્ત રહેનારને જ દિવ્ય
 નિબાનું અનુભવાય છે.

‘આજ ગંબી થઈ કંઈ ચારની છે દરિ! દરિ!
 ‘મતિ, આંખી બહુમારિયે છે દરી દરી!

‘નિમંજ તને પરિમજ બહેતી કોઝે નવન!
 ‘પુરાને હિમ મુશ્કેલી છે દરી દરી!’

(ખાલ; જ. મ. ૫. ૧૪)

આ ઉદગારો એવી જ ક્ષીનતાનું પરિણામ નિરૂપે છે; અને
 કાયમ અનુભવના ન છતાં, એક વાર આત્મામાં પ્રત્યક્ષ
 અનુભવાવેલા છે, એ તો ચોક્કસ છે.

પ્રેમ મનિદાસના પદ એવા ઉદગારો છે —

‘જાન્યો આંખી દરી થઈ રે,
 ‘આંખી કોઈ જમણી જાન્યો રે;

‘જાન્યો કોઈ જમણી જાન્યો રે—
 ‘જાન્યો કોઈ જમણી જાન્યો રે

આવો અનુભવ પવિત્ર હૃદયની લાંબાં કાલની લીનતાનું પરિણામ છે-તપાન્તે જન્મતું આત્મદર્શન છે. મીલાના રૂમી સાહેબ કહે છે કે, એ દશા સમજવાને તો તેનો પ્રત્યક્ષાનુભવ થવો જોઈએ. 'ગુસ્તને રાજ' (એટલે 'રહસ્યનિકુન્જ') માં મહાત્મા મહમ્મદ શબિરતરી સાહેબ સમજાવે છે કે, જ્યારે પરમાત્મપ્રાપ્તિનો ઉમેદવાર તે અસીમ ભગ્ય, જ્યોતિની લગભગ છેક નજીક આવી પહોંચે છે, ત્યારે તે જ્યોતિના નિઃસીમ પ્રકાશને લીધે મનની દષ્ટિ કેવળ બધ થઈ જાય છે-અને તે વખતની એ દશા છે.

આવો સ્વાનુભવ થવો એ અતિ વિરલ છે, કેટલીક શરસી, ઉર્દૂ અને હિન્દી ગઝલોમાં આપણે આવા 'હાલ' જોઈએ છીએ:-

'મેં ખુદ હું ખુદાઃ હંસકો મવખાનેમે' રેખાઃ
'જન્મલમે' ન કાનેમેઃ ન જનખાનેમે' રેખાઃ
'મતસૂર મલકા સુલીષે, ખુશાસાઃ-અનલ દહી
'આરાકો મજા દમને' શું મજા જાનેમે' રેખાઃ

'ના જગમી ન જગા જગમી ન જગા જગમી આરાવા રે!
'હાલી દલ પારમે' આ રે! હાલી હમ પારમે' ન રે!
'એ મારને નોશરમે' અદિ-એ-તોદિસો રેખાઃ
'તો મળ કુદ રુદિ રું દલ તું, ન કુદ સેખુદનુમા રે!
'દશાખ બે વ હી અદિ-એ વદલમે' રોનોંરીઃ
'ન તુમ દમને જુદા રે ન દમમે' તુમ જુદા રે!

(મજને અનીર)

'અરો દે વદન તુમ દમ દિ નો રે!
'અરો અરો દમ તુમ દમ દિ નો રે!

'દિન દિન ન જગ દુઃખ અપને આપા
'જે દુઃખ અપને જુદા દમ દ નો દ

‘બેદિસત ન, દોઝબ દોઝ ન ચાહ’, ન ચાહ’ નામ ન રૂપ કીસીકા,
 ‘હે નહીંકી સધ્ય પરી ને અખાણી, બનેગા ને કોઈ ડેર ઇસીકા !’
 (સન્તપ્રિયા, અખો.)

અને,

‘વેદ વખાણે વાત, ઉપનિષદ અન્તે સદા;

‘તે સ્વામી સાક્ષાત્, વખ્યે અખાના લાગ્યમાં.

‘સદને બધી સેર, ખૂંટકાડુ બુદ્ધિમાં, અખા !

‘રહો ધરનો ધર, નિહાલ થયો નિહાલ બધડયે.’

(અખાના અપ્રસિદ્ધ શ્લોક.)

પ્રેમ અને ભક્તિનાં હિમાયતી અથવા અમુક સંપ્રદાયને
 યજમાન રહેનૂરાં હૃદયો તરફથી આપણે કેટલીક વાર સાંભળીએ
 છીએ કે, અખો શુદ્ધ વેદાન્તી છે, અને એને પ્રેમની કે ભક્તિ-
 ની જાણે કશી કદર નથી ! આમ માનવું એ પ્રેમના માર્ગને
 અનુકૂલ છે, છતાં એ સત્ય સ્થિતિ મર્યાદાથી બાધિત છે અને
 પ્રેમનું અંતિમ સ્વરૂપ કેવલ્મસાન, તેની કદર એ સ્થિતિ કરી
 શકે નહિ. સ્વામી રામતીર્થ જે સત્ય આત્માનુભવથી વીસમી
 સદીમાં આપે છે, તે જ સત્યનું આત્મજ્ઞાન અખાએ સત્તરમી
 સદીમાં કરેલું છે. સ્વામી રામતીર્થ પરમ ભક્ત છે અને જ્ઞાન
 એ ભક્તિનું જ કમિક રૂપાંતર છે. અખાને ભક્તિ કે પ્રેમની
 પૂરી કદર છે, એ એની વાણીમાં જ આપણે જોઈએ:-

‘સ્વામી સર્વાવાસ, સમર ભયેં સધલે મળે;

‘(૫૫) દોઝયો મનવો દાસ, બડ ભેદુ બમવન્તનો.’

અને

(અખાના શ્લોક.)

‘નિરદા ભૂં મેદા, અખા ! મેંદને’ સળ ૩૭ દોવ,

‘દરિયા દરિ નો દેખીએ, એ નિરદા લાગ્યો મોવ.

‘ભૂં તાણા પાસા પાસીકો, નો કયન દોઈ ભવ;

‘ભૂં નિરદા પામ ભદોલ, મેંત નર સળ દરિ દો ભવ.

‘ભક્તિ બજીઃ નો કષે, એવ, પ્યાન નો ભવ;

‘જાન, અખા ! તમ કવને, એ નિરદા દોઈ સધવ.

‘પ્રેમસુરત બાંધી પ્રેમથી રે,
 ‘લાગી પ્રેમની તાળી તાન રે,
 ‘એમ પ્રેમ મણિ નિજ ધ્યાનમાં રે—

‘સન્તો-મીત અભેદનાં પ્રાધ્યે રે.”

(સુદર્શન, વૃદ્ધ: ૧૮૭૧)

ઉપરાંત, ‘પ્રેમજીવન’ અને ‘અભેદોર્મિ’ માં પણ એવા જ ઉદ્ધારો છે. (પ્રેમમય ઉપાસ્ય ગ્રંથ, કાવ્ય ૧૧ મું’ અને અમાનોર્મિ, કાવ્ય ૧૧ મું.)

કલાપીના ઉદ્ધારોમાં કોઈ કોઈ પ્રસંગ એવા હાલરા આવે છે. (‘છરકનો યન્દો’ અને ‘અમારી પિંછાન.’)

સ્વામી રામતીર્થ જેઓ આખી દુનિયાને અદ્વૈતાનુભવ જાહેર કરે છે, એમના નિજનન્દનો અદ્વૈત જણાવે એવો:

‘સખ નેહ બીરે દગ્ગન, સખ મગ્ગલ, કુરમાન, અન્નિત’ બીરે રંધ્યા,
 ‘ગુણ, રાકર, હિંચા બીરે અદમદ, યા રહના, સહના દિન સખા,
 મુખને’! મુખને’! મુખને’! મુખને’!
 ‘મેં મપિય, ભાદ બીરે અંધાર’, અપેન્સર, કેન્દ બીરે દેમિશન,
 શી રામ, પુષિશિર, અસકન્દર, નિકમ, કેસર’ અવરજન, આજર,
 મુખને’! મુખને’! મુખને’! મુખને’!

મુજરાતના પ્રાચીન ભાષાઓ પણ વિવિધ અનુભવાત્મક ઉદ્ધારો રજૂ કરેલા છે—

‘એખા ૨૦ થણી જાગમન, એખ નાટી તદાં ૨૦ લીનારી!
 ‘ગાંધી ૨૦ થણી જે દગ્ગલિય, ૨૦ હમારી ને દે એ ભાતી’
 ‘તડકરો: કાઠ જડ હો: અજડ હો: આ હો: એ જિવારી!
 ‘મજાન હો: દુરિખ હો: આ કોઠ હો: કાઠ હો: અજમારી!
 ‘કાઠી ૧૧ જો નાટી નદા હો: અદા નદા દાટી જને એ ૧૧રી!

અસા ન પડેકે કીય ન સ્વામી ૧૧૧ ન અવધ ન કીક રીજીયા,
 અ. ૧. ન હોઈ કીક ન વડ ન પડિયા કી પડિ મુદ્દા,

‘નમ્યોત્યાં યઈ ચેતના, નિદ્રા, સાથે સર્વે પશ્યું;
‘ત્યમ તુરિયાવટે તિમિરત્રાસે, ચિત્ત મયકચું હું વં દશ્યું.
‘હહે અખો, સદુકો સુલો, જેમ દારિદ્ર્ય નથી શ્રીમંતને;
‘જે મહાધન હીઠો પામવા, તો સેવા હરિ, શુરુ, સંતને.’

(અક્ષયગીતા, કંઠકું ૧૨ મું.)

આપણે જોઈએ છીએ કે, મુક્તને ભક્તિ અને જ્ઞાનનું દ્વૈત નથી; અને એવા અદ્વૈતાનુભવમાં પ્રેમભક્તિ, પ્રેમયોગ એ સાધકની સ્થિતિ પરત્વે, કશુંક મુકામો છે.

અલખત, સિદ્ધાંતમાં સૂફીઓ એક જ પ્રકારને સર્વવ્યાપક માનતા હોવાથી, કેટલાક હિન્દુઓ, મુસલમાનો અને ખ્રિસ્તીઓ વગેરે માને છે, તેમ ઈશ્વરના અમુક વિશિષ્ટ અવતારને તેઓ ‘મુખ્ય’ તરીકે સ્વીકારતા નથી. અખો પણ કહે છે કે:-

‘દ્યાજ પામે તે ચાવીસ કહો ક્યમ અણે ?
‘માને મહાશાળને બેકમેકે:
‘અવતાર પરહે તો સર્વે જ સ્વામી તણા,
‘સદજ સામર તણી લેક લેદેરી:
‘અન્ય સિદ્ધાંત જેતાં તે ॥ મન તણા,
‘પણ મનાતીવને ન શકે દેરી.’

(અપ્રસિદ્ધ ‘સિદ્ધાંતશિરોમણિ,’ અખો.)

સત્ય સાથે પૂર્ણ લીનતાથી રોગ થયા પછી જ્ઞાનનો આશક પોતે તેમાં જોવાઈ જાય છે અને પ્રેમ વિના એવું પોતાપણ નુમાવવાનું કદાપિ જની શકે નહિ એ અપદ્ છે. મરતી એ પ્રેમ અને જ્ઞાનના અદ્વૈતનું પૂર્વસ્વરૂપ છે અને એ ભક્તિનો જ પ્રકારાન્તર છે એ અંશવરદિન છે.

‘હસાવીનુ પ્રેમરાગ્ય’ પ્રકાશનાર દેવી પણ એવા મરત દાસના જનુબરોહવારનું જન્મનું મુજરાનના તરફને નિર્ધે ॥ બે આપણે પ્રેમ અને હસાવીની એઈએ હ.એ.-

‘સાચા હરિજન ! સખ સુનોઃ જો ચાહો દિશઃ
‘દિર દિર બિરહા માખીએ, કહત અખા નિરખા.’

(અખાની અપસિદ્ધ સાખીએ)

અખાની ‘અક્ષયગીતા’માં લખિતું નિરૂપણ જોઈએ:-

કહણું ૧૧ યું

ધન્યાશ્રી

‘જળી જળી કહું છું ભક્તિ વિરોધજી, જો ન દેજો હરિ વિના ચેપજી
‘ધેધે સધળા હરિતા વેપજી, તે જન ન કરે કહેનો ઉવેપજી.

પૂર્વછાયા (ભિયસો)

‘ઉવેજ ન કરે કાયનો, આત્મા વિદ્યાસી રખો
‘જેહને શી ભાગવત ગાયે જીતી, ઉપનિષદે જો કરો.
‘નિત્ય શસ નાશાયણનો, દેખે તે અનન્ત અપાર;
‘જિહાં જેહવો નિહાં તેહવો, નાશાયણ ના-નાર.
‘જૂઝાં કંઠ નાતે થો, શ્રમાંચિત દોષે ગાય;
‘દય’, આંધુ, બહુ હેત હદય, પ્રેમ કંઠ તે પાય.

‘ખાનો પીતો ઘેવનો દેખનો તે સપણે શમ;
‘કેમુ મન રહે તેહનુ, સિવિય મંદારી શમ.
‘નવનીત સાખું જાણે શમજી, કમું ન જાયે દેત.
‘આખ માને નમન જરિયુ, હરિમજી કંઠે ફેર.

અને પ્રેમના એવા નાનીન બાજને ના અખો કરે િ -

‘કાલ કલકુંદે ભેમ જી કમાજી કમુનદના પમરે વન, સિદ્ધિ મંદના જ.

‘તેમ કાલિયા કાલિયા કાલિયા કાલિયા કાલિયા કાલિયા કાલિયા કાલિયા કાલિયા

વિવેક

‘કાલિયા કાલિયા કાલિયા કાલિયા કાલિયા કાલિયા કાલિયા કાલિયા

‘મનને કંઠે જીવે જીવે જીવે જીવે જીવે જીવે જીવે જીવે

માનથી સાથે રાખીએ એવાં પણ કેટલાંક ઉમદા જિગરોનો આપણને ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન મારફત થોડો-ઘણો પરિચય થાય છે. આમીન.

વિસ્તાર વધારે થયો છે પણ એ અનાવશ્યક નથી; હજી આ લેખને સલામ કરતા પહેલાં આપણે તાજું કરવું જરૂરનું છે કે, ઇશકની મસ્તી-શરાબ-સનમ-સાકી અને દિલદારનાં સુખનો કવિતામાં ગાવાં કે રદીફ-કાફિયાદાર (અનુપ્રાસાલંકાર-વાળી) ગઝલો લલકારીને શાયર તરીકે નામના મેળવવી-એ ઇશકનો કે આવા સાહિત્યનો ખિલકુલ હેતુ નથી; એટલું જ નહિ, પણ એ તો, એક સહેલા મુદ્દાને ગોચા ટાપટીપથી શલુ-ચારીને તેની સાથે ખેલ્યાં કરવા જેવું છે. દુનિયાદારીની શુદ્ધ બાબતોને, માનસિક વિકારોની વાસનાઓને કાયમની પરિત્યજ્યને પ્રભુ ત્રાથે એક ઘડું-પાર્થિવ જીવનમાંથી પોતે પ્રેમસ્વરૂપ ખનવું અથવા ખરું કહીએ તો, આત્મા-પરમાત્માની એકતાનો સાક્ષાત્કાર કરવો એ જ ઇશકનો અને આવા સાહિત્યનો ખરો ઉદ્દેશ છે, અને એ માર્ગમાં પ્રવાસીના આત્માનુભવનું સ્વયંભૂ ગાન એ જ ગઝલ છે. ‘ખુદી’ છાડીને ‘ખુદા’ ઘડું એ બધી ગઝલો દુકામાં ચાર છે અને ચિત્તક્ષોભને લીધે લાગતાં સુખદુઃખો નેની હડીકતમાં કરી વબૂદ નથી તેને ન ગણકારતાં માર્ગમાં જ લીન અને આત્મરત શ્દાએ તો જીવનસિદ્ધિ, ઈ . થઈ શકે.

હડીકતનો જે શરાબ શબ્દાન્તરે સૂફીની નિમરમા રહે છે, તે જ સોમરસદું પાન વેદોના મરિઓએ કરેલું છે અને તે જ જ્ઞાનનો અ-ભક્તોએ અને જ્ઞાનીઓએ પીયો છે-પારો
રેદાયામ હરી જતાં, રેદાબિમાન ગલિન થનાં,
ખનુખવાય ઈ, એ જ મર્વના અનુભવનો આવ
કિમ્મા મદુદ્દા શરિન । એ આપણે એકએ

‘હેયે હૈયાં હઈ મેગવી,
 ‘અદ્વૈત વાણી વંદતાં;
 ‘શબ્દો હલરો ઊડીને,
 ‘કૃત્તિ આત્મરાજ્ય મહાસત્તાં !

‘એ ગોણી રમરતાં મીઠી-
 ‘ઊંઝિંદગી હું અગતીઃ .
 ‘એ દુરનની ગ્રંખી મને-
 ‘હોમે સદા અમીન એ,’

(‘ગુજરાતી ગર્જિતસ્થાન,’ પૃ. ૨૨૧)

અમ્મ, પ્રેમની અનંત દયાસુતાને-નિર્માણના મુંઢર પ્રાણી
 પ્રવાહને આપણે ચાચીશું કે, સમવતી મીરાં, પાક બાનુ રંગિલા
 અને અનસૂ જેવાં ફેવી હૃદયથી જેમ આખી આશ્રમ તેમ ‘ગુજ’ની
 જમિ પશુ અસંકુત અને પુનિત દેવ. ॥

આ પ્રમાણે ગુજરાતીમાં ગરજના આદિત્યનું દિગ્દર્શન
 છે. આપણે ભેટએ છીએ કે ગુજરાતી ગરજસ્થાનમાં વિવિધ
 અનુભવાત્મક હૃદયાગ્રાપો રજૂ થયેલા છે. અસાધ્ય, ગુજરાતી
 ગરજસ્થાનનું આત્મસ્વરૂપ અવમોહનાં એક અતિશય મહત્ત્વ
 ની બાબત એ એવાય છે કે, એમાં હૃદય, સમતી, અગ્નિ
 છે અને પ્રેમના આનંદનિક વજ્રા સહુ છે, પણ પ્રાચીનો
 આનંદ-અનિમ દર્યાનો ઉદ્ભાવ-મુજા વિધિનો આનંદ
 વિમા નિરૂપિત નથી નથી છે કે ગુજરાતી ગરજસ્થાનમાં જે
 ઉદારતા આપે; એ-એ હૈયે ન નિહાળનારા ઉદારતા નથી.
 પણ પ્રવાસ દર્યાનો આ-અનંદનું દિગ્દર્શન છે અને તેમાં
 જે હૃદયે નિહા કે ગરજસ્થાન દોષા મળે. આપણું અને અને
 અનુભવના પાશ્વર્ય કેટલાક હૃદય એમ એવ, પણ છે કે
 આપણે જેનું અવગણિત રહેતું નથી નથી નિહાળે રહેતું
 નથી. આપણું એવું અવગણિત રહેતું નથી કે આપણું અને; અને

પકડ કર ઇરકકા જાડ, સકા કર હુઝૂં યે દિલકો :
 દુઈજી મૂલકો લે કર, મુસલ્લા પર લડાતા નં. અમર૦
 મુસલ્લા ફાડ તરખીલ તોડ, કિતાબેં ડાલ પાનીમેં :
 પકડ ફરત મયપરસ્તોંકા, ગુલામ લન્કા કહાતા નં. અમર૦
 ન નં મસ્જદ, ન કર સર્જા, ન મર ભૂખા, ન રખ રોઝા :
 લુટકા તોડ દે ફૂલ, શરાબેં શાંક પીવા નં. અમર૦
 હમેશાં ખા, હમેશાં પી, ન મફલતસેં રહો ઇકદમ :
 નયેમેં સેર ॥ અપની, ખુદીકો લું જલાતા નં. અમર૦
 ન હો મુશાં, ન હો બમ્મન, દુહકો ઊડ, ન કર પૂન :
 દુહમનામા હલન્દરકા, અનલહક લું કહાતા નં. અમર૦
 હદે મનસૂર મસ્તાના, હક મેંને દિલ્લમે પહેલાના :
 વેલિ મસ્તોંકા મયખાના, લસીકે ખીચ આતા નં. અમર૦

આમીન ॐ ॥ પ્રેમસ્વરૂપાય નમઃ । પ્રેમધર્મીય નમઃ ॥

ૐ ॥ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥

ચિત્રાદ, તા. પાદશ }
 ૧૧ : બ-પુઆરી : ૧૯૧૩. }

સાગર

'આપા ઝોટ આપ હય, તાતે' રહો હુકાઈ;
 'હાડ મકટ પીવ હય, ■ થદ આપા બઈ.' (દાડ)
 'જળ મે' થા તળ નૂ' નહીં, અળ નૂ' હય, મે' નાહી
 'કદે કપીર નગરી એકમે', દો સબ કદાં સમાઈ' (કપીર)
 'ન્યદાં રામ ત્યદાં કામ નહીં, કામ ત્યદાં નહીં રામ;
 'તુલસી દોનોં કયો' રહે, રવિ-રાજની એ કામ' (તુલસી)

આપણી સતત આત્મકેન્દ્રગામી ઇચ્છા અને લીનતા જ આપણી પૂર્ણતા વા અપૂર્ણતામાં કારણભૂત છે, એ અતિશય સ્પષ્ટ છે. મન ઘણ મનુષ્યાણાં કારણં ઘન્યમોક્ષયોઃ । અને એ મનને જ તદર્પિત-તદ્રૂપ અનુસવતું એ જ હવનમિહિનો આખાડ ઇશાજ છે. એવું થતાં આપણે અવશ્ય પરમ ગત્યમાં ભળી જતાં અનુસરીશું જ કે, પશુ, પખી, પ્રાણી અને તત્ત્વ વિદ્યુત, અદ્રિ વગેરે જડચેતન હરેક ચીજ એ જ મનોપરિ સચ્ચિદાનન્દની તારીફ ખરેખર અમૃતપૂર્વ મહત્ત્વમાં નિરન્તર લક્ષ્યાયાં જ કરે છે-જોવા-તેજો બધાં તે પરા-પરનાં જ અદ્ભુત સ્વરૂપો । અને આપણને તદ્રૂપ દોષાને ગાઢડ પ્રેમનિમ્ન-મણ કયાં જ કરે । નેની ઇચ્છાનુમાર નેનો શરાણ આપણને ફેના કરે અને આપણે પાતામા પોને જોવાઈ જઈએ, એ મિવાલ ગ્રીન્દ કદા ઇચ્છવા કે ચાહવાનું નથી જ

અને જુવા-માર્ગ એ સ્વયંભૂ પ્રેમજ્વાલી આત્મનિહિ મારે કદરેના મનગુરુ એ કે.ઈ. પણ પન્થ કે અંગદાપત્તિ વિગતુય પરવા કે હિમ.વન પવન કેવલ જ નમરૂપમં જગતે છે. તેને આપણે મનુષ્યો, હરણ-ભરણા તેને, હરેકમ પાંડ કાંઈ અને તેને જ પન્થ કે હિમે —

અવશ્ય દેવ કે નિવરેન ને, હરણ કે, વન પન્થ

કદ ૧૧ પુત્ર દુન.વડે અવશ્ય કદરે દેવ ને પન્થ

‘આપા એટલે આપ હય, તાતે’ રહ્યા હુઝારી;
 ‘હાલુ મકટ પીવ હય, જો થઈ આપા બઈ.’ (૬૬)
 ‘જળ મેં થા તળ વૂં નહીં, અળ વૂં હય, મેં નાહી
 ‘હો કબીર નગરી એકમે’, હો રાજ કહાં સમાઈ’ (૬૭)
 ‘ન્યહાં રામત્વહાં કામનહીં, રામત્વહાં નદી’ રામ;
 ‘તુલસી દોનોં કયોં રહે, રવિ-રાની એક કામા’ (૬૮)

આપણી સતત આત્મકેન્દ્રગામી ઇચ્છા અને લીનતા જ આપણી પૂર્ણતા વા અપૂર્ણતામાં કારણભૂત છે, એ અતિશય સ્પષ્ટ છે. મન થય મનુષ્યાણાં કારણં વન્ધમોક્ષયોઃ । અને એ મનને જ તદર્પિત-તદ્રૂપ અનુભવવું એ જ હવનમિહિનો આખાઈ ઇશ્વાજ છે. એવું થતાં આપણે અવશ્ય પરમ શત્યમાં ભળી જતાં અનુભવીશું જ કે, પશુ, પખી, પ્રાણી અને તત્ત્વ વિદ્યુત, અદ્વિ વગેરે જડચેતન હરેક ચીજ એ જ ગરૌંપરિ સ્વચ્છિદાનન્દની તારીફ ખરેખર અમૃતપૂર્વ મજામાં નિગૂંતર સતકાયાં જ કરે છે-જોયા-નેઓ બધાં તે પગા-પરનાં જ અદ્ભુત સ્વરૂપો છે અને આપણને તદ્રૂપ દોવાને માથદ પ્રેમનિમગ્ન તણુ કયાં જ કરે છે. તેની ઇચ્છાનુમાર તેનો શુભાજ આપણને ફના કરે અને આપણે પોનામા પોને ખોવાઈ જાયો, મંદ સિવાય બીજું કશું ઇચ્છવા કે યાદવાન નથી જ

અને જીવાન્માની એ ક્ષણજૂ પ્રેમજુની આત્મનિહિ માટે અદ્વૈતા મનનું. એ કેવો પશુ પન્થ કે મનેદાવન. નિવરૂપ પરવા કે દિમાવન વગર કેવળ જ નજરપર મનન છે. તરે આપણે મનન એ, હરણ-ભગવાન નરે, હરણ પાડે તરે એ નેરે જ પશુ ત. રહે —

અથવા હવે જ. નિવરેમ, જે હરણ છે. વગર આ

અથવા જાણુ મનન. અથવા અથવા જ. અથવા

પકડ કરે ધરકકા ઝાડ, સફા કરે કુચ્છ યે દિલકોઃ
 દુર્ધી પ્રેમકો લે કરે, મુસલ્લા પર ઉડાતા ન. અગર૦
 મુસલ્લા ફાડ તરણીદ તોડ, કિતાબેં ડાલ પાનીમેંઃ
 પકડ ફેરત મયપરસ્તોંકા, શુભામ ઉન્કા કહાતા ન. અગર૦
 ન ન મરજદ, ન કર સજ્જા, ન મર ખૂખા, ન રખ રોઝાઃ
 કુચ્છકા તોડ દે ફૂલ, શરાબે રોઝક પીતા ન. અગર૦
 દમેશાં ખા, દમેશાં પી, ન ગર્જલતસેં રહો ઇકદમઃ
 નયેમેં ઝેર કર અપની, ખુદીકો વં જલાતા ન. અગર૦
 ન હો મુશાં, ન હો ભગ્મન, કુહકો ઊડ, ન કર પૂજઃ
 કુહમનામા કલન્દરકા, અનલદક વં કહાતા ન. અગર૦
 હદે મનસૂર અસ્તાના, હક મૈને દિલમે પહેછાનાઃ
 નોદિ મસ્તોંકા મયખાના, હસીકે ખીચ આતા ન. અગર૦

આમીન ॐ ॥ પ્રેમસ્વરૂપાય નમઃ । પ્રેમધર્મીય નમઃ ॥

ॐ ॥ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥

ચિત્રાહ, તા. પાદશા
 ૧૧ : બ-પુઆરી : ૧૯૧૩. }

સાગર

છેલ્લાં ૩૨ વર્ષથી શિષ્ટ અને ઉપયોગી સાહિત્ય પૂરું પાડી રહેલી

વિશ્વ અખંડાનંદે સ્થાપેલી

વિવિધ ગ્રંથમાળા

સંવત ૧૯૬૬] વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫) [વર્ષ ૩૨ મું

ટપાલખર્ચ-માફ

★	★	★
સાહિત્ય આ ચોથા વર્ષમાં કાગળો, બોર્ડ, હીટ, યા- દીઈની છપી આઠ ગાળી મોંઘવાડી છતાં વાર્ષિક લવાજમમાં વધારો કે થોં નથી	સંવત ૧૯૬૬નાં પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોનાં પુસ્તકો ૧ શિવાજી હજપતિ ૨ હન-પરશુરામ ૩ કુચની લેણવાળી બલ્લી- ના જેવું ૩ વર્ગનું પામર ૪ મુલશાનની મજલોનો માં- ધક મડલો જે ૬-૧૧-૧૨ ૫ મોંઘવાડીમાં સુખ ત્રણ પિંડ ૬ મોંઘવાડીમાં સુખ ત્રણ પિંડ ૭ મોંઘવાડીમાં સુખ ત્રણ પિંડ	વરસો દિવસો પાન ૨૦૦૦નું વાચન થેર ગ્રંથો પછી- વાળા મળ- નું પૂરક આગળી ૧૭ પુસ્તકો કા. ૧ અ. ૧.૫ ૩

પુસ્તક સાહિત્ય વધારે કાર્યોવાળી

